

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİN İRAN
JEOPOLİTİĞİNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EROĞLU

İZMİR-2016

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİN İRAN
JEOPOLİTİĞİNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EROĞLU

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR NİHAL KIRKPINAR

İZMİR-2016

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Demografik Özelliklerin İran Jeopolitiğine Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01.08.2016

Yunus EROĞLU

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİN İRAN JEOPOLİTİĞİNE ETKİSİ

Yunus EROĞLU

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

İran; Asya ve Avrupa gibi çok önemli kıtaların kesişim noktasında yer almaktadır. İran'ın bu denli önemli bir coğrafyada yer alması, İran'a bir yandan bazı avantajlar sunmuşken bir yandan da bazı sorumluluklar yüklemiştir. İran'ın üzerinde bulunduğu bölgenin en önemli özelliği olan heterojen bir yapıya sahip olması, İran coğrafyasına da doğrudan etki etmiştir. Farklı etnik grupların yer aldığı İran coğrafyasında aynı zamanda farklı dinlere ve farklı mezheplere mensup gruplar da yer almaktadır.

Bu çalışmada İran demografisinin homojen yapısının İran'ın siyasi yapısı, jeopolitik yapısı üzerine olan etkisi ele alınmıştır. Özellikle 1926 Şah Rıza Pehlevi dönemi ile başlayan üniter devlet modeli yaratma çalışmaları, Fars etnik kökenini esas almıştır. Şah rejiminin devrilmesine ve İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına neden olan halk hareketlerinin de başlamasına neden olan bu politikalar 1979 İslam devriminden sonra da devam etmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında, bazı etnik grupların İran jeopolitiğini sarsıcı ve İran coğrafyasının parçalanmasına neden olacak tehditler barındırdığı gözlemlenmiştir. Bu etnik gruplardan bazıları, Arap Baharı sonrası bölgede nüfuz mücadelesi içinde yer almak ve bölgenin karmaşık yapısından faydalanmak istemektedirler. İran'ın bu hareketlere karşı baskı ve şiddet yolunu tercih etmesi bu ayrılıkçı hareketlerin daha fazla yayılmasını tetikleyecektir. İran'ın bu hareketleri, farklılıkları tanıma ve farklılıkları yönetebilme gibi daha yapıcı politikaları, etnik grupların İran'dan kopuşunu engelleyecektir.

Alan yazın tarama yöntemiyle hazırlanan bu çalışmanın amacı; yedi farklı etnik gruba sahip olan İran coğrafyasının, bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde nasıl bir gelişme göstereceğinin belirlenmesidir. İran'da kimlik bilincinin oluşmaya başladığı ve İran'da etnik politikaların uygulanmaya geçildiği 1926 Şah Dönemi ve günümüze kadar devam eden etnik ve kimlik oluşumlu sorunlar ve gelişmeler, bu çalışma kapsamında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Jeopolitik, Ortadoğu, Arap Baharı, İslam Devrimi.

ABSTRACT

Master Thesis

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS EFFECTS ON IRAN'S GEOPOLITICS

Yunus Eroğlu

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department Of International Relations Program

Iran is located where junction of most important continents, Asia and Europe. Because of its location in important geography, not only providing some benefits but also takes some responsibilities. Iran's most important characteristics is homogenous structure and it effects Iran geography directly. Iran geography has different ethnic groups and at the same time different religions and different sects also.

This paper, to address homogenous structure of Iran demography effects on Iran's politic, and geopolitica structure. Especially when effort about creating the unitary state model, based on Persian ethnic origin. This politics which cause the toppling the Shah regime and establishing Islamic Republic via the civil commotions, are going on after 1979 Islamic Revolution. This paper seeks in the light of finding information, some ethnic groups in Iran, may pose threats about staggering Iran's geopolitics and disintegrating Iran's geography. Some of these ethnic groups want to benefit from complicated structure of region and playing a crucial part struggle for influence after the Arab Spring. If Iran Government reacts these movements with oppression and violence way, these separatist movements trigger spreading more and more. But, if Iran Government behaves constructive and creative way about recognizing differentials and managing these differentials it hinders disengagement from Iran.

This paper which prepared with literature review seeks to monitor how developments will be after the improvements which occurred in the region. This paper consists of in the beginning of setting sense of identity in Iran and implementing ethnic politics at 1926 Shah Regime and concerning and improvements about ethnics and identity problems through these days.

Keywords:Iran, Geopolitics, Middle East, Arab Spring, Islamic Revolution.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	.IIV
ÖNSÖZ.....	IIIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1 Jeopolitik Kavramı.....	3
1.2 Jeopolitik Teorilerin Tarihsel Gelişimi.....	6
1.2.1 Klasik Jeopolitik Teoriler.....	6
1.2.2 Günümüz Jeopolitik Teorileri.....	13
1.3 İran Jeopolitiği.....	19
1.3.1 Coğrafya.....	20
1.3.2 Nüfus.....	21
1.3.3 Ekonomi.....	22
1.3.4 Demografi.....	24
1.3.4.1 Farslar.....	26
1.3.4.2 Azeriler.....	27
1.3.4.3 Kürtler.....	28
1.3.4.4 Araplar.....	31
1.3.4.5 Beluçlar.....	32

1.3.4.6 Türkmenler.....	32
1.3.4.7 Lurlar.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN DEMOGRAFİSİ İÇİNDEKİ UNSURLARIN İDEOLOJİK EĞİLİMLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1 Kaçar Hanedanlığı Dönemi (1794-1925).....	36
2.2 Pehlevi Dönemi (1926-1979).....	42
2.3 İslam Devrimi (1979) Ve Ayetullah Humeyni Dönemi.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN DEMOGRAFİK YAPISININ KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİNE ETKİSİ VE İRAN'DA DEMOKRASİ

3.1 İran'da Demokrasi Ve Toplumsal Yapıya Etkisi.....	74
3.2 İran Jeopolitiği Çerçevesinde Bölgesel Politikalar.....	77
3.3 İslam Devrimi Sonrası Batı İle İlişkiler.....	88
3.4 Arap Baharı'nın İran Demografik Yapısına Etkileri.....	98
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

ECO: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

İKDP: İran Kürdistan Demokrat Partisi

KOMALA: Marksist Kürt İşçileri Devrimci Örgütü

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NPT: Nükleer Silahların Arttırılmasının Önlenmesi Antlaşması

Nazi: Nasyonal Sosyalizm

ODGP: Ortak Dış Ve Güvenlik Politikası

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PYD: Demokratik Birlik Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

YPG: Halkçı Koruma Birlikleri

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında İran'da varlık gösteren farklı toplumsal kimliklerin siyasallaşma süreçleri ve bu süreçte İran jeopolitik yapısıyla nasıl bir etkileşim boyutuyla karşı karşıya kalındığı irdelenmiştir. İran'ın jeopolitik ve demografik yapısı, İran siyasi hayatının dönüm noktaları ve önemli evreleri dikkate alınarak tarihsel gelişimi ile ele alınmıştır.

Öncelikle tez çalışmam boyunca her zaman destek olan ve yönlendirmeleri, eleştirileri ve moral desteği ile her zaman yanımda olan danışmanın Yrd. Doç. Dr. Nihal Kırkpınar hocama, değerli katkılarından dolayı Dr. Haktan Birsal hocama ve bu zorlu tez çalışması süresi boyunca desteğini benden bir an olsun esirgemeyen aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

Yunus EROĞLU

İZMİR-2016

GİRİŞ

İran, eski medeniyetlerin ve eski devletlerin varlık gösterdiği coğrafyalardan biridir. İlk çağlardan itibaren Persler ile başlamış olan tarihsel mevcudiyetleri, birçok devletin kurulması ya da istilasıyla devam etmiştir. Modern İran'ın kuruluşu olarak kabul edilen Kaçar Hanedanlığı'ndan sonra İran topraklarında siyasi birlik sağlanmış ve otorite güçlendirilmiştir. Homojen bir yapıya sahip olmayan İran nüfusunda en büyük etnik grup olan Türklerin başatlığı, bu dönemde Türkmençay ve Gülistan Antlaşmaları sonucunda Farsların sayıca üstün hale gelmesiyle son bulmuştur.

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alan Ortadoğu bölgesinin en önemli aktörlerinden olan İran, jeopolitik açıdan önemli topraklar üzerinde yer almaktadır. Hem petrol, doğalgaz rezervleri bakımından zengin olması hem bu doğal kaynakların ulaşım koridoru görevi üstlenmesi hem de doğal kaynaklar açısından çok önemli bir bölge olan Hazar Havzası'nda yer alması, İran'a jeopolitik bir önem kazandırmıştır. Ayrıca Arap Yarımadası'na komşu olması, Basra Körfezi'ne kıyısı olması ve Ortadoğu'da merkezi konumda olup bölge siyasetine yakın olması ülkenin stratejik önem kazanmasını da sağlamıştır.

İran'ın jeopolitik ve jeostratejik bakımından önemli coğrafyası üzerinde farklı din, mezhep ve etniğe sahip gruplar bir arada bulunmaktadır. Bu grupların, bu topraklardaki geçmişi çok uzun yıllara dayansa da bu grupların kimlik oluşumları çok yenidir. İran topraklarında yaşayan etnik grupların kendi kimliklerine sarılmalarını hızlandıran birden fazla unsur olmakla birlikte bunardan en dikkat çekici olan ve en fazla etkiye sahip olan unsur, İran devlet yönetiminin bu farklılıkları tanımama ve Fars-Şii kimliğini dayatmasıdır. İran'da bulunan her etnik grubun siyasallaşma süreci ve kimlik oluşumu aynı seviyede olmamıştır. Örneğin Azeri etnik grubunun siyasallaşması ve kimlik oluşumu diğer gruplara göre çok daha önceden ve daha hızlı olmuşken, Kürtlerin ve Arapların kimlik oluşumları daha geç ve yavaş olmuştur.

İran toprakları üzerinde yaşayan bu grupların tümü aynı taleplere de sahip değildir. Örneğin Azeri grubunun talepleri daha çok demokrasi, insan hakları ve kimlik haklarının temini iken Beluçların ve Kürtlerin talepleri daha çok ayrılık ve özerklik

temellidir. Bu etnik grupların taleplerinin farklı olması ve devlet yönetimine karşı tutumlarının farklılık göstermesinde dini inançlarının büyük etkisi vardır. Şii inancına mensup etnik gruplar bazı memnuniyetsizliklerine rağmen devletten yana iken diğer dinlere ve ya mezhebe mensup gruplar daha çok ayrılıkçı harekete kalkışmaktadırlar.

Araştırma konusu ile ilgili bunun üzerine yapılmış çalışmaları, bulguları, yorumları ve genellemeleri irdelleyerek İran demografik yapısı ile jeopolitik yapısının etkileşimini ortaya çıkarmayı amaç edinen bu çalışmanın ilk bölümünde jeopolitik kavramının tanımlaması ve tarihsel gelişimi açıklanıp İran'ın Jeopolitiği irdelenecektir. Daha sonra İran jeopolitiğinin temel unsurları olan nüfus, ekonomi, coğrafya, demografik yapı ve bu demografik yapı içinde bulunan etnik gruplar da ele alınacaktır.

İkinci bölümde, İran toprakları üzerinde yaşayan demografik unsurların tarihsel gelişimleri, kimlik sorunları, kendi kimliklerinin oluşum süreçleri ve İran'ın siyasi çizgisini oluşturan genel hatlar ele alınacaktır.

İran'ın demokrasisi, Batı ile ilişkileri, sahip olduğu kaynakları ile bölgedeki politikaları, Arap Baharı sürecine yaklaşımı ve Arap Baharı ile İran'da çalmaya başlayan tehlike çanları ayrıntılı bir şekilde üçüncü bölümde irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1 Jeopolitik Kavramı

Uluslararası bir aktörün uluslararası alanda varlık gösterebilmesi, dışarıdan herhangi bir tehdit unsuruna maruz kalması ya da yeni fırsatlar yakalamışken göstereceği reaksiyon bu aktörün sahip olduğu varlıklar ve sahip olduğu bu varlıkları kullanım gücü; uluslararası alanda ve bulunduğu bölgede ne kadar etkin bir aktör olduğunu göstermektedir. Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devletlerin sahip oldukları varlıkları maddi ve manevi olarak sınıflandıracak olursak, maddi kaynaklarından olan coğrafyası hiç kuşkusuz bu devletin en önemli varlıklarından birini oluşturacaktır. Devletin sahip olduğu coğrafyanın yapısı bu devletin yaşam alanını oluştururken, dışarıdan gelecek olan dış tehditlerin de belirleyicisi olacaktır. Bir devletin kara, deniz, ada ya da kıta devleti olması o devletin dış ve iç politikalarını doğrudan etkilemektedir. Diğer yandan devletin tehditlere açık ya da kapalı olması da devletin birçok politikasını belirlemektedir.

Jeopolitik kavramı, “Yer” ve “Dünya” anlamına gelen “Geo” ve Türkçede “siyaset” anlamına gelen ve “Polis” kelimesinden türetilen “Politika” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir (Gözlü, 2011: 50). Meydana geldiği kelimelerin ifadelerinden hareketle Fiziki şartların, coğrafyanın, bulunulan yerin siyaseti ile ilişkilendirilebilmektedir.

Devletin sahip olduğu coğrafya, devletin bulunduğu bölge, varlık gösterilen kıta, bölgenin siyasi, etnik, toplumsal yapısı ya da sahip olunan yer altı ve yer üstü kaynakları bu devletin geçmişten günümüze kadar olan gelişimini gösterdiği gibi, geleceğini de belirlemektedir. Tarih boyunca devletler, gerçekleştirdikleri savaşlarda ve imzaladıkları anlaşmalarda hep bu ayrıntının üzerinde durmuşlardır. Yani sahip olunan coğrafya aynı zamanda devletlerin kaderlerini de belirlemektedir. Coğrafi koşullar ile devletlerin politikaları arasındaki ilişki 19. yüzyıl’da teori haline dönüştürülse de çok

öncesinde uygulama alanı bulmuştur. Antik Çağ'dan bu yana İmparatorluk kurmak, bu kurulan imparatorluğu korumak ve ayakta tutmak, bir diğer imparatorluğu himaye altına almak ve ele geçirmek maksadıyla girilen mücadelelerde içinde bulunulan fiziki ve insani kaynaklardan en üst düzeyde yararlanılmıştır. Bu bağlamda ortamın çok fazla belirlemediği amaçlara ulaşabilmek için, ortamın verilerinden yararlanmak söz konusudur. Napolyon Bonaparte'ın ünlü sözü "her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar" ile vurguladığı gibi jeopolitiğin can alıcı noktası, fiziki kaynakların politikayla sentezlenmesidir (Defay, 2005: 13). Jeopolitik kavramını sadece savaş ve savaşın sebep olduğu etkenlerle ilişkilendirirsek jeopolitiğin anlamını daraltmış oluruz. Jeopolitik kavramı aynı zamanda medeniyetlerin oluşum süreçlerini, coğrafyanın topluluk üzerinde yarattığı etkiyi, toplumların hayata bakış açılarını etki ettiğini de ele almaktadır. Özellikle bu alanda çalışmalar gerçekleştiren İbn-i Haldun'un yanı sıra Aristo ve Herodot'un da eserlerine yansımıştır.

Herodot, "Mısır, Nil'in hediyesidir" diyerek içinde bulunulan coğrafyanın ve fiziki koşulların medeniyetlerin oluşumuna doğrudan etki ettiğini dile getirmiştir. Aristo da devlet modellerini ortaya koyarken fiziki şartlar ve beşeri unsurları harmanlayarak ortak bir kaniya varmaya çalışmıştır. Bir devletin ideal devlet modeline sahip olmasının, nüfus ile toprak arasındaki oranın ve her ikisinin niteliksel boyutunu göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Aristo, devletin başkentinin sahip olduğu kaynakların, ordunun ve donanmanın durumu ile coğrafi şartları, fiziki durumu ve iklim şartlarını göz önünde bulundurarak ihtiyaçların belirlenmesine kaynaklık etmiştir (Karabulut, 2013: 39). İbn-i Haldun ise, insanların ve toplumların yaşadıkları coğrafya ve iklim şartlarından doğrudan etkilendiklerini ortaya koymuştur. İbn-i Haldun, bölgeleri; iklim şartlarını temel alarak yedi ana bölgeye ayırmıştır. Bu bölgelerin içerisinde buldukları şartların, insan ve toplum fizyolojik yapısına ve davranış biçimlerine olan etkisini ortaya koymakta kullanmıştır.

Jeopolitik kavramını açıklarken ve tanımlarken siyasi coğrafya ile jeopolitik kavramların aynı şeyler olmadığına dikkat etmemiz gerekmektedir. Jeopolitik ile siyasi coğrafyanın birbirleriye ilişkilendirilmesi sakıncalı olmasa da aynı şeyler olmadığı açığa kavuşturulmalıdır. Birçok yazar tarafından aynı olduğuna dair söylemler olsa da özellikle uygulama alanında birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Siyasi coğrafya,

çalışma altına aldığı bir coğrafya ile ilgili analiz yaparken öneride bulunan genellemeler yapan ve ileriye yönelik bir takım varsayımlarda bulunma gibi bir takım çıkarımları olmamasına karşın jeopolitik bu varsayımlar ve önerilerle ilgi alanını genişletmektedir. Siyasi coğrafya, daha çok tasvir neticesinde devreye girer ve daha dar kapsamlıdır. Jeopolitik kavramı, siyasi coğrafyayı da içine alan daha kapsamlı bir analiz metodolojisidir (Karabulut, 2013: 37). Jeopolitik kavramını siyasi coğrafya ile sınırlamak jeopolitiğin alanını daraltmaya neden olacağından ikisini ayırt etmemiz gerekmektedir.

Jeopolitik kavramını tanımlarken birden fazla kavrama vurgu yapılabilmesi ve tam anlamıyla tek bir tanımının olmaması, jeopolitik tanımının üzerine farklı bakış açılarının doğmasına neden olmuştur. Bu tanımlamalardan en dikkat çekenler ise şunlardır;

Rudolf Kjellen'e göre jeopolitik, bir organizma olan ve boşlukta duran devletin, coğrafya ve mekân içinde tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından ilmi olarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir (Gözlü, 2011: 51). Haushofer'e göre jeopolitik, yeryüzü ilişkilerinin siyasi gelişmelerle olan bağlantısının ilmidir (Arslan ve Karadoğan, 2004: 2). Haushofer'in bir başka tanımlamasında jeopolitik, coğrafi bölgenin ve tarihsel gelişmelerin etkisi altında devletin üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisidir (Arslan ve Karadoğan, 2004: 2). Aleksander Dugin'e göre Jeopolitik, insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi çerçevesinde inceleyen bir disiplindir (Gözlü, 2011: 52). Spykman'a göre jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanmasıdır (Kocakenar: Erişim Tarihi: 07.02.2016, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-920238be4882d7b8.pdf). Graham Evans ve Joffrey Newnham'a göre jeopolitik, uluslararası politik davranışları; konum büyüklük, iklim topografi, demografi, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme potansiyeli gibi verilere dayanarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan dış politika analiz yöntemidir (Gözlü, 2011: 52).

Devletlerin, siyasi, ekonomik, askeri, yer altı ve yer üstü kaynakları, coğrafi konum boyutlarıyla ilişkilendirilen jeopolitik kavramı, 19. yüzyıl'da sömürü düzenin oluşmasının ardından, devletlerin hâkimiyet kurma yarışına girmeleriyle ortaya

çıkıştır. İlk olarak Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından kullanılan “Jeopolitik” kavramı, Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel (1844-1904) tarafından teori haline dönüştürülmüştür (İşcan, 2004: 49). Jeopolitik kavramı üzerine birçok tanım yapılmış olsa dahi üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Her ne kadar Jeopolitik kavramının tanımı üzerinde tam anlamıyla uzlaşma sağlanmış bir tanımı olmasa da tanımı yapılırken üç temel vurgu dikkat çekicidir. Bunlar; devlet, coğrafya ve politikadır (Kocakenar, Erişim Tarihi: 07.02.2016, http://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf).

Bu kavramlar üzerinde yaşanan tartışmalar neticesinde devletler, buldukları coğrafya ve bu coğrafya üzerinden hareketle gerçekleştirdiği politikalara yönelik çıkarımlar söz konusudur. Teorik bazda ele alındığı takdirde ise, uluslararası konjonktür gereği en etkin gücün dünya hâkimiyetini elde edebilmesi için nasıl ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve mevcut durum üzerinden yapılan analizler neticesinde nasıl bir geleceğin öngörüldüğü teorileştirilmektedir.

1.2 Jeopolitik Teorilerin Tarihsel Gelişimi

Jeopolitik kavramının teori haline getirildiği ve üzerinde en fazla çalışmanın yapıldığı devletler: Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’dir. Bu devletlerde çalışmalarını gerçekleştiren jeopolitik kuramcılar, özellikle dünya hâkimiyet teorileri üzerinde durmuş ve mevcut durumda önem arz eden coğrafyaların analizlerini yapmışlardır.

1.2.1 Klasik Jeopolitik Teoriler

1844 ile 1904 yılları arasında yaşamış olan Friedrich Ratzel, beşeri coğrafya üzerinde gerçekleştirdiği çalışma ve aynı ismi taşıyan eseriyle ilk olma özelliği taşımaktadır. Modern ve sistematik siyasi coğrafyanın kurucusu sayılan Ratzel, Darwin evrim teorisinden etkilenmiş ve yaptığı çalışmalarda da bunun etkisinde kalmıştır. Bir biyolojik organizma olarak değerlendirdiği devletin, bir gelişme evresi yaşadığını kabul etmektedir. Ratzel’e göre; devletin evrim aşamasını gerçekleştirmek ve evrim sürecinde uzun bir süre varlık göstermesi ise devletin buna elverişli bir coğrafya üzerinde yaşayıp yaşamamasına bağlıdır. Yaşam alanını oluşturacağını düşündüğü bu coğrafya, devletin

uluslararası arenada politika yapım sürecini, egemenliğini, ekonomik ve sosyal yapısı da doğrudan etkileyecektir. Ayrıca Ratzel, devletin büyümesinin ve gelişmesinin yedi kurala bağlı olduğunu öne sürmüştür. Bunlar (Karabulut, 2013: 43) :

- a) Devlet; sahip olduğu ve üzerinde yaşadığı coğrafyanın, aynı kültüre sahip nüfusun yayılmasıyla birlikte büyüme eğilimi gösterecektir.
- b) Bir devletin toprak olarak büyümesi, o devletin diğer alanlarda da büyüdüğünün bir göstergesidir.
- c) Bir devletin büyüyüp gelişebilmesi, diğer küçük devletleri içine alması ya da bu devleti kendi bünyesinde barındırmasıyla mümkün hale gelmektedir.
- d) Bir devletin sınırları, o devletin gücünü ve gelişmişliğini temsil etmektedir. Bu yüzden statik bir yapıda değildir.
- e) Devletler, gelişim gösterebilmek ve gücünü kanıtlamak için toprak elde ederken; daha çok savunmasız olan topraklara yönelmektedir.
- f) Bir devletin gelişme içgüdüleri de daha gelişmiş bir devletin gelişim güdülmesi ile kazanılmaktadır.
- g) Karasal anlamda toprak kazanımı ve gelişimi, bir devletin oluşum süreciyle gelişim aşaması arasında yer almaktadır.

Ratzel, çalışmalarının merkezine organizmayı dâhil ettiği için, genel olarak çalışmaları da bir canlı gibi yaşam döngüsü süreçlerini yaşamaktadır. Ratzel'in yedi kurala bağlamış olduğu gelişim ve büyüme önermeleri de bu analizlerinin temel varsayımlarını oluşturmaktadır. Ratzel'in bu analizi jeopolitik kavramının; devletin oluşum ve gelişim aşamalarının temel belirleyeni olup bir sonraki süreçte ise jeopolitiğin değişmesinin olası olduğu üzerine kuruludur. Bir başka deyişle jeopolitik kavramı, devletin gelişimini doğrudan etkiledikten sonra dinamik bir yapıya sahip olduğu için değişim süreci devam etmektedir. Ratzel'in öne sürdüğü varsayımlardan en dikkat çekici olan aslında coğrafi sınırlar içerisinde aynı kültüre sahip olan nüfusun yayılmasının devletin gelişeceğine endekslenmesidir. Burada vurguladığı, kültür kavramı olup nüfus içerisinde ayırıcı unsur olarak dikkat çekmektedir. Böylece bu kavram, devletin üzerinde yaşadığı coğrafya ile ilişkilendirilip birlikte anlam kazanmaktadır.

Özellikle Orta Asya ve Kafkasların jeopolitik incelemesinin yapıldığı ve bu bölgenin öneminden bahsedildiği ve birçok teorisyene de kaynaklık eden teori, “Kara Hâkimiyet Teorisi”dir. İngiliz Halford Mackinder (1861-1947) tarafından ortaya atılan bu teori yeryüzünün bir “Dünya Adası”ndan (World Island) meydana geldiğini kabul etmektedir. İngiliz jeopolitiğin kurucusu olarak da bilinen Mackinder, inceleme alanının merkezine Rusya, İran, Afganistan topraklarını içine alan bölgeyi alarak burayı Heartland (Kalpgah) olarak nitelendirmektedir. Kutup bölgesini de bu Heartland olarak nitelenen bölgeye dâhil eden ve Doğu Avrupa’yı kapsayan bir yaklaşımla Mackinder, “Doğu Avrupa’ya sahip olan, Heartland’a sahip olur; Heartland’a sahip olan, dünya adasına sahip olur.” tezini ortaya koymuştur (Memmedov, 2009: 10).

Mackinder bu tezini açıklarken “Tarihin Coğrafi Kalbi” adlı eserinde; *“Mihver olarak adlandırılan bölgenin dışında büyük bir iç hilal kuşağında Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin bulunurken; dış hilal kuşağında ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya bulunmaktadır. Günümüzün mevcut güçler dengesi siyasetinde, mihver ülke olan Rusya, henüz çevre ülkelere bile denk değildir ve denge unsuru oluşturabilmek için, Fransa ile olan ilişkilerini geliştirmektedir. Son zamanlarda doğulu bir güç haline gelen Amerika Birleşik Devletleri’nin, Avrupa siyasi dengesine olan etkisi doğrudan değil, Rusya üzerinden gerçekleşiyor ve açmak için de çaba sarf ettiği Panama Kanalı ile birlikte Missisipi ve Atlantik kaynaklarını Pasifik için erişebilir hale getirecektir. Olaylara bu açıdan bakıldığında doğu ile batı arasındaki asıl bölünmenin Atlantik Okyanusunda olduğu görülecektir.”* yaklaşımını ortaya koymuştur (Mackinder, 2013: 73).

Avrasya’nın dünyanın kalbi olduğu tezi Mackinder ile ortaya çıkmıştır. Daha sonralarda ise oluşturulacak olan teorilerinde dayanak ve merkez noktası seçilen Avrasya’ya Mackinder’in tezinden 93 yıl sonra, ABD Başkanı Jimmy Carter’ın savunma danışmanlığı görevini üstlenen ve “Büyük Satranç Tahtası” adlı jeopolitik çalışmasıyla ABD politikalarına etki eden Zbigniew Brzezinski de sahip çıkmıştır. Ayrıca Mackinder’in teorisinde hayat verdiği “Heartland”ın korunmasına ve denetlenmesine yönelik olarak yapılan Alman-Sovyet Paktı ve 20. Yüzyıla çok güçlü bir şekilde girmiş olan ABD ile etkili bir kara gücü olan SSCB’nin (Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği) karşı karşıya geldiği “Soğuk Savaş” Mackinder’in tezlerine kanıtlanabilirlik kazandırmıştır (Defay, 2005: 20).

Bir başka İngiliz teorisyen olan Alfred Mahan, aynı zamanda askeri tarihçidir. Deniz hâkimiyeti üzerine çalışmaları neticesinde “Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi” çalışmasını gerçekleştirmiştir. 1890 yılında yayınlanan bu çalışmasında Mahan, dünya hâkimiyetine giden yolun denizlerden geçtiğini söylemiştir. Bu teorinin tezi ise “denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur” yaklaşımıdır (Ural, 2009: 133). Mahan’ın çalışmalarının neticesinde İngiltere ve Japonya gibi çevreleri sularla çevrili devletlerin büyük güç olarak varlık gösterebilmelerinin, büyük donanmalara ve deniz kuvvetlerine sahip olması gerekliliği sonucuna varmaktayız. Çünkü Mahan bu suların, söz konusu devletler için bir sınır oluşturduğunu; bu sınırların aşılip diğer devletlerle etkileşim içine girilmesi de yalnızca büyük deniz kuvvetlerine sahip olunmasıyla mümkün olabileceğini söylemiştir (Karabulut, 2013: 50).

Mahan’ın çalışmasını gerçekleştirdiği dönem göz önünde bulundurulduğu takdirde 19. yüzyılın hammadde ve bu hammadde sevkiyatının yapılmasından doğan bir denizlere yakınlık duyma ve deniz yollarına erişim söz konusudur. Özellikle 17, 18 ve 19. yüzyıllarda denize kıyısı olan, denizlerde güçlü donanmalara sahip olan devletlerin süper güç olduklarına da dikkat edilecek olursa bu tezin geçmişte yaşanan tecrübelerin ışığında oluşturulduğu görülecektir.

Klasik jeopolitik teorilerden olan Kenar-Kuşak teorisiyle; Nicholas John Spykman, bu teoriyle, pratikte ABD’nin deniz gücüne hâkim olduğu ve Avrasya’ya hâkim olabilmesi için kenar kuşak ülkelerinin de kontrol altına alınmasını öngörmekteydi. Nitekim ABD’nin 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Kuzey Atlantik Antlaşması’nın (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) kurulmasına ve genişlemesine doğrudan etki etmiştir (İşcan, 2004: 64).

Amerikan ekolünden olan ve Yale Üniversitesinde Profesör olan Nicholas John Spykman, ABD’nin 2. Dünya Savaşı’na girmeden önce tamamlamış olduğu “Dünya Politikasında ABD’nin Stratejisi” adlı eserinde ve öldükten hemen sonra yayımlanan “Barışın Coğrafyası” adlı eserinde “Kenar Kuşak” teorisinin argümanlarını ortaya koymuştur (Sandıklı, 2011: 4).

Spykman, Mackinder'in "Kara Hâkimiyeti" teorisini eleştirmiş ve Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nde "Dünyanın Kalbi" olarak nitelendirdiği Heartland (Kalpgah)'ın yetersiz kaldığını söylemiştir. Onun yerine Kenar-Kuşak ülkelerinin (Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore), hem deniz hem de karada tampon oluşturduğunu söyleyen Spykman, oluşan bu "Kenar-Kuşak"ın ise daha can alıcı olduğunu savunmuştur. (Kocakenar, Erişim Tarihi: 07.02.2016, http://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf). Spykman, bu tezini oluştururken, ABD'nin güvenliğini ve savunmasının sağlanmasını amaç edinmiştir. Spykman'a göre ABD sadece bir ada ülkesi olarak kalmamalı ve kendi kıtasının dışındaki olaylara da reaksiyon göstermelidir. Ayrıca kendisi dışında ortaya çıkacak olan bir süper gücü engellemeli ve dış politikaya öncelik vermelidir (Ural, 2009: 136).

Bir diğer jeopolitik teori ise Saul Bernard Cohen tarafından ortaya konulmuştur. Cohen, 1963 yılında yayınladığı "Dünya coğrafyası ve siyaseti (Geography And Politics In a World)" adlı eserinde "Kuşatma Teorisi"ni açıklamış ve iki önemli kavram üzerinde durmuştur. Bu kavramlar; "Jeopolitik Denklem" ve "Jeostratejik Bölgeler"dir. Jeopolitik denklem olarak ifade ettiği kavram, Spykman tarafından da kullanılan fakat Cohen ile daha da geliştirilen ülkeler ve bloklar arasındaki güç dengesini ifade etmektedir. Cohen'in, jeostratejik bölgeler olarak tarif ettiği yer ise Soğuk Savaş yıllarında Doğu Bloku ile Batı Bloku'nun mücadele ettiği alandır. Cohen'in jeopolitik denklem olarak ifade ettiği jeopolitik yapı hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Jeopolitiğin kıstas olarak ele alındığı stratejik bölgeler; Kıtasal Avrasya (Doğu Avrupa, Doğu ve İç Asya) ve Deniz Ticaretine Bağımlı Bölge (Kuzey ve Güney Amerika, Batı Avrupa, kuzeydoğusu hariç Afrika Kıtası, Asya kıyılarının iç bölgeleri ve Okyanusya)'dir. Bu alanların altında jeopolitik bölgelerin var olduğunu söyleyen Cohen, bu bölgeleri de dokuz bölüme ayırmıştır. Bunlardan dördü kıyı jeostratejik alanlarında, iki tanesi kıtasal alanlarda yer almaktayken geri kalanların ise bağımsız olduğunu söylemiştir. Cohen, Güney Asya'yı bağımsız bölge olarak kabul etmekteyken, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'nın ise hassas bölgeler olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu hassas bölge olarak ifade edilen bölgelerin yeni oluşan devletler, sürekli olarak değişen sınırlar ve liderler nedeniyle istikrarsız bir yapıya da sahip olduğunu savunmuştur. Cohen'in "Hassas

Bölge” olarak tanımladığı bu bölgeye verilen diğer bir isim de “Ara Bölge”dir. Cohen’in ortaya koyduğu bu teze göre bu ara bölge, güç politikaları nedeniyle sürekli hedef tahtası niteliğindedir. Bu bölge hem Avrasya Bölgesi hâkim gücü hem de Deniz Ticaretine Bağımlı Bölge tarafından kuşatma altına alınmıştır. Ayrıca bu ara bölge ülkeleri, bölgelerinde kendi içlerinde bölgesel güç konumunda bulunsalar dahi, az gelişmiş olmalarından, kendi aralarında yaşadıkları sorunlar yaşamalarından ve güç merkezlerinin kuşatmaları altında olduklarından dolayı bir kriz bölgesi olma potansiyeli taşımaktadır. Cohen’in bu çalışması, ara bölge olarak ifade edilen bölgenin soğuk savaş yıllarında Avrasya Kıtası ya da Deniz Ticaretine Bağımlı Bölge olarak tanımladığı ve iki güçten biri tarafından tehdit edilmesi durumunda bu iki güç arasında sıcak bir savaşın çıkma ihtimalinin olabileceğini savunmuştur. (Karabulut, 2013: 58-59).

Özellikle Avrasya’nın öneminin vurgulandığı çalışmalar sonucunda, Avrasya’nın yer kürenin merkezini oluşturduğunu ortaya koyan teoriler, son dönem jeopolitik çalışmalarında da dikkat çekicidir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında ve küreselleşmenin yarattığı yeni fırsatlarla ticaret merkezli yeni aktörlerin ortaya çıkması bu önemin artmasında ve gözlerin yeniden Avrasya’ya çevrilmesinde etkilidir. Sürekli gündem olmayı başarmış olan Ortadoğu ve önemi her zaman artan Orta Asya, jeopolitik çalışmaların ana konusu olmaya devam etmiştir.

Jeopolitik çalışmalarda söz edilen üç ülkeden Almanya’nın önde gelen jeopolitik uzmanlarından Karl Haushofer (1869-1946), yaptığı çalışmalarla Almanya’nın sınırlarının koruyuculuğunu üstlenmekte ve jeopolitik alanının en siyasallaşmış boyutunu temsil etmektedir. Yaptığı çalışmalar, daha sonra eleştirilmek üzere oldukça ilgi çekici bulunmuştur.

Alman Coğrafyacı ve aynı zamanda general olan Karl Haushofer, Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilen Almanya’ya dayatılan Versailles Antlaşması’na bağlı olarak gelişmekte olan Alman Coğrafya Ekolü’nden en dikkat çekici siyasi coğrafya uzmanlarından. Haushofer, “Politische Erdkunde Und Geopolitik” (Siyasal Coğrafya ve Jeopolitik) adlı çalışmasıyla Alman siyasal coğrafyasının diğer ülkelere oranla statik kaldığını ve dinamizme ihtiyaç duyduklarının altını çizmiştir. Haushofer, genel olarak çalışmalarında Almanya’nın sınırlarının yetersiz olduğunu dile getirerek ve Versailles Antlaşması’nın eşitsizliği üzerinde durarak “Kültürel Sınırlar” fikriyle öne çıkan

çalışmalar geliştirmiştir (Defay, 2005: 26). Haushofer'in bu çalışmaları tarihte hiç olmadığı kadar jeopolitik kavramının siyasallaşmasına neden olmuştur.

Friedrich Ratzel'in çalışmalarından başta olmak üzere Mackinder'in Heartland'ı dâhil birçok jeopolitik uzmanının çalışmalarından etkilenerek yeni karakterli bir jeopolitik anlayışı ortaya koyan Haushofer, hayatı boyunca ele aldığı beş yüzü aşkın makaleyle jeopolitiğin objektif bir bilim olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Haushofer, gerçekleştirdiği çalışmalar ışığında Alman jeopolitiğinin tanımını şu şekilde yapmıştır;

“Dünya politikasının coğrafi temellere bağlılığından ve bu coğrafi esaslardan dış politikada pratik uygulama doktrini yaratmak jeopolitik ilmidir ki amacı, Alman “Hayat Alanı”nın (Lebensraum) yerleşime liyakatli olması için genişletilmesi ve korunması için gerekli manevi donanımın sağlanmasıdır” (Gözlü, 2011: 77).

Almanya'da Haushofer'in çalışmalarının özellikle Adolf Hitler dönemi Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) tarafından içselleştirilmesi ve politika yapım sürecinde işlerlik kazanması, bu teori ve görüşlerin çok daha fazla tartışılır hale gelmesine neden olmuştur. Hitler, Haushofer'in çalışmalarını bizzat kendi kitabında atıflar yaparak ne kadar benimsediğini göstermiştir. Hitler'in toprak genişlemesini de içine kattığı dış politikaları, üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Haushofer'in de çalışmalarında sık sık vurguladığı ve aslında çalışmalarının tezini oluşturduğu; Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalarından kurtulmasıdır. İkinci unsur ise, “Ein Volk, Ein Reich (Tek millet, Tek Devlet)” anlayışıdır. Hitler bununla, Almanların tek bayrak altında birleşmesini vurgulamıştır. Son olarak ise, “Lebensraum (Hayat Sahası)” kavramını “Kavgam” adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu kavram, Hitler döneminin sık sık vurgulanan ve Nazi emperyalizminin ana unsuru olarak kabul görmektedir. Hitler'in bu dış politika unsurları, Haushofer'den etkilenerek ve Haushofer'in çalışmalarına atıfta bulunarak ortaya atılmıştır. Hitler, “Kavgam” adlı eserinde sık sık “Hayat Alanı” kavramına vurgu yapmıştır. Yaptığı vurgulardan en dikkat çekenlerinden biri de budur;

“Başka milletler, daha geniş topraklara yayılıp yerleşirken, iç kolonizasyona yönelmiş bir millet nüfus artışını sınırlamak zorunda kalacak,

fakat geniş topraklara yayılan milletler artmaya devam edecektir. Bir ülkenin hayat alanı ne kadar azsa bu durumla o kadar çabuk karşılaşır,”
(Karabulut, 2013: 134).

Haushofer'in tezlerinin Alman yayılcılığı politikaları izleyen Hitler'in düşüncelerinin zeminini hazırlaması ve Nasyonalizmin temel argümanlarına kaynaklık etmesi, Haushofer'in Almanya'nın dışında sıkça eleştirilmesine ve yaptığı çalışmaların Alman coğrafyası dışında benimsenmemesine neden olmuştur

1.2.2 Günümüz Jeopolitik Teorileri

“Yeni Dünya Düzeni” olarak da nitelendirilebilen, Soğuk Savaş sonrası küreselleşmenin her boyutuyla ülkeler arasındaki rekabete yeni fırsatlar ve tehditler sunduğu günümüz dünyasında jeopolitik üzerine alışılagelmişin dışında bir takım yeni çalışmalar eklenmiştir. Çağdaş jeopolitik teorileri soğuk savaşın ardından yeniden Ortadoğu ile ilgilenmenin, Soğuk Savaş'ın ardından NATO'nun varlığının meşruluğu, güvenlik konularının uluslararası alanda sıkça tartışılır olmasından dolayı mevcut düzenin korunması ve devletlerarasında kültürlerarası ilişkilerin varlık göstermesi gibi bir takım konular çerçevesinde oluşturulmuştur.

Çağdaş Jeopolitik Kuramlar olarak nitelendirdiğimiz bu yeni yaklaşımlar, özellikle genellemelere gitmekten biraz daha imtina gösteren ve çözümler yapıırken kendi yarattığı çıkarımlar üzerine giden çalışmalardan oluşmaktadır. Bu oluşturulan yeni yaklaşımların klasik jeopolitik teorilerden sivrilen bir diğer yanı ise, günümüz şartlarında oluşan siyasal zeminin ve konjonktürel yapının dünyanın kaderi haline geldiği ve böyle devam edeceği üzerine yoğunlaşmış olmasıdır (Defay, 2005: 41).

Bu çalışmaları gerçekleştiren en dikkat çeken teorisyenlerin başında Francis Fukuyama, Samuel Huntington, Barry Buzan, Gerald Segal ve Zbigniew Brzezinski gelmektedir.

Yeni dönemin en önemli teorisyenlerinden biri olan Francis Fukuyama, ortaya koyduğu çalışmayla dikkatleri üzerine çekmiştir. Bir dönem ABD Dışişleri Bakanlığında Ortadoğu uzmanı olarak da görev alan Fukuyama, “Tarihin Sonu ve Son

İnsan” adlı tezinde ekonomik ve siyasal anlamda liberal değerlerin insanoğlunun ulaşabileceği en üst değerler olarak kabul etmiştir. İdeolojik eğilimlere ve tarihi gelişimlere farklı yorumlar getiren Fukuyama, bu çalışmasında tüm dünya yönetim sistemlerinin birbirine benzediğini ve evrensel değerlere ulaşma çabası içinde olduklarını iddia etmiştir. Fukuyama, SSCB’nin liderlik ettiği Komünizmin, etkili olan son ideoloji olduğunu ve onun da liberal değerler karşısında dayanamadığını ve yıkıldığını savunmaktadır. Fukuyama’ya göre; gelecekte dünya, tüm dünya devletlerinin batı medeniyetini kabul etmesiyle barış, düzen ve refah içerisinde bir hayat sürecektir. Bu yapının gerçekleşmesi ise Birleşmiş Milletler’e (BM) verilen yetkinin arttırılmasıyla mümkün olacaktır (İşcan, 2004: 77). Francis Fukuyama’nın, yaptığı bu çalışma, tarihin sonunun geldiği ve tarihsel olayların tamamen son bulacağı anlamı taşımamaktadır. Fukuyama bu teziyle liberal değerlerin ideal form olduğunu; beşeri, siyasi, ekonomik kurumların gelişerek en iyi seviye olan liberal değerlere ulaşacağını ve böylelikle başka bir ideolojiye gerek kalmayacağını kastetmektedir (Ceylan, 2006: 234). Fukuyama ayrıca liberalizme alternatif oluşturabilecek herhangi bir ideolojinin olmadığını ve siyasal anlamda rakibinin sadece İslam olabileceğini öne sürmüştür. Fakat İslam’ın da sadece Müslüman ülkeler tarafından benimsendiğini ve Müslüman olmayan toplumlar için herhangi bir inandırıcılığın olmadığını ve inandırıcılığı olmayan bir ideolojinin uluslararası alanda ve dünya gündemini oluşturacak derecede bir değişim yaratabilmesi de beklenmemektedir (Karabulut, 2013: 64).

Samuel Huntington ise 1993 yılında yazdığı “Medeniyetler Çatışması mı?” makalesinde Fukuyama’nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” tezine göndermede bulunup, hareketlenmelerin son bulmayacağını öne sürmüştür. Samuel Huntington bu çalışmasında, öncelikle dünyada gerçekleşecek olduğuna inandığı çatışmanın iktisadi ya da ideolojik yönlü olmayacağını öne sürmüştür. Buna karşılık “Yeni Dünya Düzeni”ni tehdit eden unsurların farklı medeniyetlere sahip grup ya da milletler arasında gerçekleşeceğini öne sürmektedir (Gölbaşı ve Dever, 2007: 55). Huntington yaptığı bu çalışmada klasik jeopolitik çalışmalardan farklı bir metodoloji kullanarak çağdaş jeopolitik teorilerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Huntington, Soğuk Savaş sonrasında yazdığı çalışmasında dünya üzerinde yaşanacak yeni çatışmaların sebebinin kültürel ve dini kaynaklı olduğunu iddia ederek

yaşanacak yeni bölünmenin Katolik-Ortodoks ve Batı Medeniyeti-İslam Medeniyeti temelinde bir ayrışma olduğunu öne sürmüştür. Bu çatışmanın birinci boyutunda bugünkü Rusya, Finlandiya ve Baltık ülkeleri temelinde Doğu Ukrayna'nın Ortodoks ve Batı Ukrayna'nın Katolikliği esasadaki bölünmüşlükle Batı'ya doğru Katolik bir ayrışmanın söz konusu olduğunu fakat aslında ikinci boyutta yer alan Batı medeniyeti ile İslam medeniyeti arasındaki çatışmanın daha önemli olduğunu vurgulamaktadır (Sandıklı, 2011: 15). Huntington, medeniyetlerin çatışmasına sebep olacak kültürel ayrışma ve fay hatlarının sebeplerini ise;

- a) Batı toplumları dışındaki toplumlarda ortaya çıkan modernleşme ve batı hayat tarzını benimseme aynı zamanda yerel kültürlerle geri dönüşü de hızlandırmakta olduğu,
- b) Kültürel farklılıkların yarattığı fay hatlarının; ekonomik ve siyasi farklılıklarına oranla daha derin olması ve uzlaşma olasılığının diğer alanlardan daha düşük olması,
- c) Dini ve kültürel birleşmelerin ekonomik, siyasi ve ticari birleşmelerin temelini oluşturması, şeklinde ifade etmiştir (Gözlü, 2011: 106).

Hungtinton medeniyet kimliğinin, gün geçtikçe daha fazla önem kazanacağını söylemiştir. Dünya, önem kazanan bu medeniyetlerden yedi veya sekiz tane medeniyetin gerçekleştirdiği etkileşime tanıklık edecektir. Bu medeniyetleri öncelikle Batı medeniyeti, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri oluşturmaktadır. Huntington'a göre, gelecekteki en önemli çatışmaların merkezinde ise Batı medeniyetleri ile diğer medeniyetler arasında gerçekleşecek olan çatışmalar yer alacaktır (Karabulut, 2013: 67).

Barry Buzan ve Gerald Segal, "Geleceğin Beklentisi" adlı eserlerinde Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezinin antitezini ortaya koymuşlardır. Ele aldıkları bu çalışmalarında Huntington'un söz ettiği medeniyetler çatışmasının gerçekleşme şansının bulunmadığını savunmuşlardır. Huntington'un medeniyetler olarak belirttiği unsurun devletler olmayabileceğini ve bu medeniyetlerin devletler gibi bütünlük içinde ve sınırlarının belirgin olmayabileceği üzerinde durmuşlardır.

Barry Buzan ve Gerald Segal'in çalışmalarında öne çıkan nokta medeniyetler çatışmasının söz konusu olmadığı ve söz konusu çatışmanın aksine medeniyetlerin birbirine karışmış bir yapıda olacağıdır. Böylelikle çatışma gerçekleşmeden tek bir medeniyet (Batı medeniyeti) dünyaya hâkim olacaktır (Karabulut, 2013: 68). Her ne kadar Huntington'un tezinin antitezini oluştursa da dünyaya hâkim olacak gücün Batı Medeniyeti olacağı ve bu medeniyetin bir alternatifinin söz konusu olmayacağı çıkarımlarıyla Buzan ve Segal'in, Huntington ile aynı sonucu paylaştığını görüyoruz.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetine güçlü bir aktör olarak giriş yapan ABD; Orta Asya, Balkanlar, Ortadoğu gibi bölgeleri odak merkezi olarak görmüş ve bu bölgelere yönelik politikalar gerçekleştirmiştir. Diğer yandan ABD merkezli jeopolitik uzmanlar da gerekli teorik desteği sağlamışlardır. Zbigniew Brzezinski ve çalışmaları bu desteğin en önemli kaynağıdır. ABD dış politikasının önemle üzerinde durduğu Avrasya Bölgesi, Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde dikkat çekici boyutta vurgulanan bir bölgedir ve dünya hâkimiyetinin anahtarı konumundadır. Özellikle doğal kaynaklara sahip olmasından kaynaklı jeopolitik çalışmalara yön veren Avrasya, Brzezinski'nin 1997 yılında kaleme almış olduğu "Büyük Satranç Tahtası" eserinde dünya adası olarak adlandırılmakta ve dünyanın eksenini olarak kabul görmektedir (Memmedov, 2009: 11).

Soğuk Savaş öncesinde olduğu gibi Soğuk Savaş yıllarında ve Soğuk Savaş sonrasında da Avrasya merkezli politikalar ve bunun uğrunda verilen mücadeleler, Avrasya bölgesinin önemini göstermektedir.

Ayrıca belirtmeli ki bu jeopolitik teoriler, her ne kadar günümüz jeopolitiğine uyarlanmış olsa da bir takım eksikler barındırmaktadır. Bunların başında da ekonomik ve ticari bir takım ülkelerin jeopolitik öneminin vurgulanmaması ve dünya siyasetinin gündemini oluşturan yeni terör örgütlerinin jeopolitik unsurların dışında kalmasıdır. Aslında devlet güvenliğinin sağlanması ve saldırı merkezlerinin belirlenmesi açısından hayati önem taşıyan bu terör örgütlerinin varlığının siyasi coğrafya üzerine yapılan son dönem çalışmalarında gerekli ilgiyi görmemiş olması, jeopolitik çalışmaların aslında hep aynı yöne odaklanmış olmasının da bir göstergesidir. Kavramın ortaya çıktığı yüzyıldan günümüze kadar geçen süre zarfında halen hâkimiyet kurma hedefine odaklanmış çalışmalar ortaya koyması ve süper güçlerin siyasetine kaynaklık edip

onlara çıkar yol arayışı içinde olması, jeopolitiğin asıl anlamı ve gücünün ortaya konulamamasına ve jeopolitik gerçeğinin sapmasına neden olmuştur.

Jeopolitik teorilerin gelişim sürecine bakıldığı zaman hem klasik jeopolitik teorilerde hem de günümüz jeopolitik teorilerde dikkat çeken bir bölge göze çarpmaktadır. Bu bölge teorisyenlerin büyük önem attığı Avrasya bölgesidir. Gerek geçiş güzergâhı olması gerek doğalgaz ve petrol gibi kaynakların varlığı, bölgenin odak noktası haline gelmesine neden olmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş yıllarında dünyanın en büyük iki gücünden biri olan SSCB'nin bu bölgede yer alması yine bölgeyi önemli yapan bir başka nedendir. Soğuk Savaş sonrasında da bölgede büyük güçlerin etkinlik kurma yarışı içerisinde olmaları bölgeyi vazgeçilmez kılmıştır.

Avrasya bölgesinin adı Avrupa ve Asya kelimelerinden yani,“Avr” ve “Asya”dan türemiş olup Avrupa ve Asya bölgelerinin kapsadığı alana verilen isimdir. Avrasya, dünyada hâkim güç olacak devletin söz sahibi olması gereken bir bölgedir. Klasik teorilerde ve günümüz teorilerinde de bu, teorilerin ana merkezine oturtulmuştur. İlk defa “Avrasya” kavramı Alman Von Hombult tarafından kullanılmış ve literatüre kazandırılmıştır. Avrasya bölgesi sadece Kafkasya ve Rusya topraklarının oluşturduğu bir merkez değildir. Çok büyük sınırlara sahip olan Avrasya bölgesi, Çin'den başlayarak Avrupa kıtasına kadar olan bölge, kıta ve devletleri kapsamaktadır. Bu geniş coğrafya, Doğu Avrupa, Orta Asya, Kafkaslar ve Ön Asya'yı içine almaktadır. Büyük güçlerin asırlarca güç mücadelesi içinde bulunduğu bu bölge aynı zamanda küçük devletlerin yaşam mücadelesi verdiği bir bölgedir (Özder, 2013: 67).

Avrasya bölgesinin gittikçe artan önemi, birçok güçlü aktörün bu merkeze yönelimini hızlandırmıştır. Birçok güçlü aktör; stratejik, iktisadi, ekonomik, kültürel sebeplerden dolayı bu bölgeyi mercek altına almıştır. Hindistan ve Çin gibi aktörler bu bölgeye ekonomik ve ticari odaklı bir yönelim gerçekleştirmekteyken, batılı güçler bu ekonomik ve ticari nedenlerin yanı sıra stratejik, sosyal ve kültürel hedeflerin gerçekleştirilmesi için yanaşmaktadırlar. Bu bölgede bulunan dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmı, büyük güçlerin dikkatini bu noktaya çevirmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş yıllarında Doğu Bloku'nda yer alan bölge ülkelerinin özellikle Soğuk Savaş sonrası ve küreselleşmenin de getirdiği özellikle ekonomik, ticari sınırların

esnekleşmesi ile yeni bir pazar rolü üstlenmiştir. Bu da ekonomik güç odaklarının bölgeye daha fazla girme gerekliliğini doğurmuştur.

Fakat bölgede sadece ekonomik ve ticari bir nüfuz elde etme amacı gütmeyen ABD, bölgede daha çok askeri, stratejik ve güvenlik alanlarında nüfuz elde etme çabası göstermiştir. Bölgede ortaya çıkacak yeni güçlerin ABD'yi dünya siyasetinde zor durumda bırakabileceği ihtimali, ABD'nin bölgeden çok fazla uzaklaşmamasına neden olmuştur. Ayrıca tarih boyunca bölgenin stratejik öneminden söz edilmesi, bölgede varlık gösteren bir devletin dünya siyasetinde daha fazla hâkimiyet alanına sahip olacağı tezleri ve bölgede ABD'nin ve tüm dünyanın asıl gündemini oluşturan İslami terör örgütlerinin bulunması ABD açısından bölgenin her daim gözetim altında tutulmasını da gerekli kılmıştır.

Avrasya'nın asıl kara pazarlarını birbirine bağlayan niteliği, bir yandan Uzak Doğu'ya ve Çin'e, bir yandan Orta Doğu'ya, bir yandan Doğu Avrupa'ya, bir yandan da Rusya'ya açılan bir kapı niteliği taşıması Batı ülkeleri açısından vazgeçilmez bir stratejik merkez görünümü kazanmasının önünü açmıştır (Yazıcı, 2003: 3). Avrasya bölgesinin batısını oluşturan Avrupa, ekonomik ve siyasi olarak dünya siyasetinde önemli bir yer tutarken, Avrasya'nın doğusu, kalkınmasını devam ettiren devletlerle çevrelenmektedir. Bu bölgede yer alan ve dünyaya açılma adımları atan bu devletler bir yandan bölgesel kalkınmalarını gerçekleştirirken diğer yandan da kendi iç sorunlarıyla mücadele etmektedirler. Bölgede etnik çatışmaların, dini ve mezhepsel çatışmaların yaşanması buna örnektir. Bölgede Rusya, İran, Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silahlara sahip olması bölgenin güvenliği açısından soru işaretleri doğurmaktadır. Dünyada istikrarsız yönetimlerin de büyük çoğunluğunun bu bölgede yer alması bu güvensizliği pekiştirmektedir.

SSCB'nin dağılmasının ardından eski gücünü yakalama çabası içerisine giren Rusya, bölgede eski hâkimiyet alanını oluşturmaya çalışmaktadır. Bölgede çıkan çatışmalarda söz sahibi olmaya çalışması ve BM Güvenlik Konseyi 5 daimi üyesinden biri olan Rusya, bu gücünü bölge politikalarında özellikle ABD'nin önünü kesmek için kullanmaktadır. Rusya, özellikle Ukrayna'nın Kırım bölgesini ilhak ederek, 2008 yılında Gürcistan'a müdahale ederek ve Suriye'de yer alan IŞİD terör örgütüne yönelik hava harekâtı düzenleyerek de son zamanlarda dünya siyasetinde adından sıkça söz

ettirmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Orta Asya’da askeri üs edinerek ve çevrede yer alan devletlerle silah ticareti yaparak da bölgede etkinliğini arttırmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerine füze kalkanı sistemlerinin yerleşmesinden rahatsızlık duyan Rusya, kendi güvenlik sistemini kurmak için kendine en yakın müttefiklerle işbirliği içerisine girmektedir. 2013 yılında Kazakistan ile 300’e yakın siyasi ve askeri anlaşmalar imzalandığı dikkat çekicidir. Bölgede lokomotif bir ilişki ağı içene giren Rusya, bölgedeki devletlerle işbirliği çerçevesinde 2012 yılında 15 üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir. Rusya’nın Kazakistan’da bulunan “Baykonur” uzay üssünün yanı sıra dört tane de Rusya’nın uçaksavar füze sistemlerinin bulunduğu askeri üssü mevcuttur. Bu bölgede aynı güvenlik, ekonomik, siyasi, ticari amaçları bulunan bölge ülkeleri bu amaçlarına ulaşmak içinde Rusya ile ikili ya da çoklu işbirliği anlaşmaları imzalamaktadırlar. Rusya, bölgede Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Avrasya Ekonomi Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü oluşumları ile bölgede etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır (Has, 2013: 4-5).

1.3 İran Jeopolitiği

Temel olarak bir devletin jeopolitiği ele alındığı zaman o devletin nüfusu, coğrafyası, demografik yapısı ve ekonomik yapısı gibi en önemli argümanları da göz önünde bulundurulmaktadır. İran’ın jeopolitik yapısını ele alırken de bu özellikler göz önünde bulundurulmakta ve ayrıca İran’ın kendine özgü bir takım jeopolitik zincirleri de ele alınmaktadır. Bu kapsam da İran’ın jeopolitik oluşumunu etkileyen unsurlara bakıldığı takdirde üç özel durumun dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki; Müslüman dünyası içindeki varlığı, ikincisi; kendi kıtası ve bölgesi içindeki varlığı ve son olarak üçüncüsü ise; kendi sınırları içerisindeki varlığıdır (Birsal, 2013: 19).

İran’ın İslam Dünyası içinde ki varlığı, mezhepsel bir ayrışma perspektifinde görülmektedir. Dünyanın tek Şii devleti olma özelliği gösteren İran, bu özelliğini çevresinde ve bölgesinde sınırları içinde Şii azınlığı bulunan devletler üzerinde kullanmaktadır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile Radikal İslam ile tanışan İran, böylelikle iç ve dış politika yapım sürecini doğrudan etkileyen bu rejimle varlığını sürdürmüştür. Müslüman dünyası içerisinde de etkili bir varlık göstermeye çalışan İran, bölgesindeki sorunlara ortak olmaya çalışarak ya da Batı ile mücadele içerisine girerek

bölgede yer alan Müslüman devletleri yanına çekmeyi amaçlamıştır. Fakat Orta Doğu'nun karmaşık ilişkili yapısı, küreselleşmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık ve ideolojiye bakılmaksızın yaratılan ilişkiler, İran'ın bu politikalarında başarılı olmasının önüne geçmiştir. Buna rağmen İran'ın Müslüman âlemi içindeki varlığı özellikle de Şii mezhebinin koruyuculuğunu üstlenmesi İran'ın jeopolitiğine büyük oranda etki etmiştir.

İran jeopolitiğinin bir diğer unsuru ise kendi kıtasında ve bölgesindeki varlığıdır. İran'a jeopolitik unsurlar içinde en büyük avantajı kazandıran hiç kuşkusuz yer altı kaynakları bakımından zengin olması ve geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. İran, bu geçiş güzergâhı üzerinde bulunmasıyla hava geçiş yolları üzerinde bulunması, enerji geçiş yolları, Basra Körfezi üzerindeki geçiş yolu gibi bir takım ulaşım koridorlarına sahiptir. Bu da İran'a büyük avantajlar sağlamaktadır.

İran'ın ulaşım yollarının Kafkaslar, Ortadoğu, Asya ve Avrupa'ya çıkması İran'a çevre ülkelerle ilişkileri güçlendirme, bu kıtalardan birinde çıkacak bir olayda İran'ı da kapsayacak bir etki yaratma ve İran'a uygulanan ambargolardan minimum seviyede etkilenme gibi ekonomik, siyasi ve kültürel avantajlar sağlamıştır (Birsell, 2013: 22).

1.3.1 Coğrafya

Güneybatı Asya'da yer alan ve aynı zamanda Ortadoğu ülkesi olan İran, güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile çevrili iken kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. İran'ın kara sınırlarını ise, Türkiye, Azerbaycan, Irak, Ermenistan, Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan oluşturmaktadır.

1.648.195 km² lik bir yüz ölçüme sahip olan İran, bu büyük yüzölçümü ile dünyada 17. sırada Ortadoğu'da ise Suudi Arabistan'ın ardından ikinci sırada gelmektedir. İran'ın içinde bulunduğu ülke topraklarının yarısını dağlar oluşturmakta iken, %25'lik kısmını göller ve diğer geri kalan % 25'lik kısmından daha az bir bölümünü de ekilebilir topraklar oluşturmaktadır. Hazar Denizi ile Huzistan kıyıları arasında İran platoları yer almakta ve İran, dünyanın en dağlık ülkelerinden biri olma özelliği göstermektedir. Kafkas, Zagros ve Elburz sıra dağları ile nüfusun daha yoğun olduğu batı bölgesi, İran'ın yükseltisi en fazla olan bölgeleridir. İran, bulunduğu coğrafyanın sahip olduğu yer şekillerinin de büyük etkisiyle karasal iklimin etkisinde

kalmaktadır. Bunun neticesinde de yazları sıcak ve kurak geçen İran'ın kışları soğuk ve yağışlı geçmektedir (Eskişehir Ticaret Odası, <http://www.etonet.org.tr/etonet/download/ulkeRaporlari/IRAN.pdf>, Erişim tarihi: 03.05.2016).

İran coğrafyasının; Avrupa, Asya kıtalarının ve Ortadoğu bölgesinin kesişim noktasında yer alması ve yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olması, İran coğrafyasının İran'a sunduğu avantajların başında gelmektedir. Dünyanın kalbi olarak nitelendirilen Avrasya'da yer alması ve yine petrol ve doğalgaz rezervlerinin zengin olduğu Ortadoğu ve Hazar Havzası'nda bulunması, İran'ın bölgesinde ve dünya siyasetinde önemli bir aktör olmasını sağlamıştır.

Büyük önem taşıyan İran petrol ve doğalgazı, İran'ın iç ve dış politikalarına doğrudan etki etmektedir. İran coğrafyasının sağladığı bu avantajdan en üst seviyede yararlanmak isteyen İran, elde ettiği petrol ve doğalgaz üretimlerinde de artış sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, yılda 260 m3 seviyesinde bulunan gaz işleme kapasitesini, 2018 yılında 330 m3 seviyelerine çıkarmayı hedeflemektedir. İran'a uygulanan ambargoların kaldırılmasına müteakip, Mart ayında günde 3,3 milyon varil seviyesinde olan petrol üretim kapasitesinin de 0,5 oranında bir artış hedeflenmektedir (Akyener, 2016, 1).

1.3.2 Nüfus

İran'ın nüfusu oldukça karışık bir yapıya sahiptir. Gerek etnik yapı gerek dini/mezhepsel yapı bakımından farklılıklar barındırmaktadır. İran nüfusunu oluşturan etnik gruplar; Farslar, Azeriler, Kürtler, Türkmenler, Beluçlar, Araplar ve Lur'lardır. İran nüfusunun etnik dağılımı böyleyken dini/mezhepsel dağılımı ise; Müslümanlar (Şii ve Sünni), Hıristiyanlar ve Zerdüşterler şeklindedir.

İran Nüfus yapısının en baskın unsuru dini/ mezhepsel yapısıdır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında bu yapı, kendini çok daha fazla hissettirmeye başlamıştır. İran nüfusunun %89'unu Şii'ler oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, dünyada yer alan tek Şii İslam devletidir. İran'ın bu özelliği, çevre ülkeleri ile Şii propagandası, devrim ihracı gibi bir takım sorunlara da neden olmuştur. İran yönetimi, çevre

lkelerden Bahreyn, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Pakistan ve Körfez lkeleri ile Şii azınlıkların varlığı nedeniyle yakın ilişkiler kurma eğilimi içindedir. İran'ın Şii azınlık temelli yayılcı politikaları özellikle 1980'li yıllarda bölge dengesini tehdit eder hale gelmiş ve çevredeki Arap lkelerinin toprak bütünlüğü konusunda endişe duymalarına neden olmuştur (Efegil, 2012b: 57).

İran'da %9 civarında Sünni Müslüman yaşamaktadır. Sünni nüfusu genel olarak Kürtler ve Beluçlar oluŐurmaktadır. Hıristiyan nüfusu oluşturan grup ise Ermenilerdir. İran'da ZerdüŐtlerin sayısı oldukça az olmak ile birlikte ZerdŐtleri oluşturan grup küçük bir Kürt grubudur. Kürtler genel olarak Sünni inancına mensupturlar.

Nüfus içindeki sosyal yapıya bakıldığı zaman büyük bir bölümünün muhafazakâr kesimi temsil ettiği görülmektedir. Nüfus içindeki genç kesim ise daha çok devletin yeni bir yapılanmaya gitmesini ve popüler kültürün de hâkim kültür içinde yer almasını talep etmektedir.

1.3.3 Ekonomi

İran'ın ekonomik yapısının tarihsel arka planına bakıldığı zaman iki dönemin dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Pehlevi Dönemi (1926-1979), ikincisi ise İslam Devrimi (1979) sonrasıdır. Pehlevi Dönemi, İran ekonomisinin göreli olarak modernleŐtiđi dönemdir. Bu dönemde Batı ile ilişkilerin seyrinin de olumlu olmasının etkisiyle ekonomide bir takım yenileŐme ve modernleşme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Fakat yapılan bu modernleşme çalışmalarının halktan kopuk, baskıcı bir Şekilde ve tepeden inmecii bir yaklaşımla gerçekleŐtirilmiŐ olması, modernleşme çabalarının başarısını sınırlamıŐtır. Bu baskıcı yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmalar netice vermekten uzak kalmıştır. Ayrıca toplumun farklı kesimleri arasında gelir dağılımında eŐitlikten uzak bir durum ortaya çıkarmıştır. Gelir dağılımında ortaya çıkan bu uçurum ve sosyal adaletsizlik İslam Devrimi'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Devrim sonrası ekonomik yapıda devletçi anlayıŐ deđiŐmemiŐ fakat "İslamcı Ekonomi" adı altında bir takım değişiklikler öngörülmüŐtür. Pehlevi döneminde var olan devletçi anlayıŐ yerini İslami kurallara göre iŐleyen bir ekonomiye bırakmıştır. Devrim sonrasında başlayan İran-İrak Savaşı, nüfusun artış göstermesiyle azalmaya başlayan petrol gelirlerindeki düşüş ve dış politikada benimsenen "Batı karşıtlığı"

neticesinde BM, ABD ve AB tarafından uygulanan ambargolar İran'ın ekonomisini daraltmıştır (Berber, 2013: 64-65)

İran, Dünya Bankası'nın kişi başına gelir düzeyi esas alınarak oluşturulan sınıflandırmada “yüksek orta gelirli ülkeler” grubunda yer almaktadır. Çevre ülkelerle kıyaslandığında yüksek düzeyli ekonomiye sahip olduğu da söylenebilir. Buna rağmen yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olmasına rağmen gelişmiş ülkeler grubunda yer almaması, İran için düşündürücü bir meseledir. Ekonomik gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biri olan ekonominin sektörlere dağılımı ele alındığında İran'ın gelişmiş ülkeler düzeyinden uzak olduğu ve bu ülkelerin ekonomik yapısından farklı bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün ekonomideki payı % 5 seviyelerinde seyretmektedir. Bu oran İran'da % 9 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca sanayi ve hizmet sektörlerinin de gelişmiş ülkeler seviyelerinden uzak olduğu görülmektedir. İran ekonomisinin gelişmiş ülkeler düzeyinde olmamasının temel nedeni, teknolojiye bağlı faaliyetlerin ve sektörlerde AR-GE çalışmalarının yetersiz olmasıdır. İran ekonomisinin genel olarak yer altı kaynaklarına bağlı, doğal kaynak temelli bir ekonomi olduğu görülmektedir (Öztürkler, 2012: 87).

İran ekonomisinin yüksek oranda doğal kaynaklara bağımlı olması doğalgaz ve petrol fiyatlarının düşmesi ya da yükselmesi, İran ekonomisinin doğrudan etkilenmesine neden olmaktadır. İran'ın ekonomik olarak etkilendiği bir diğer nokta ise İran'a uygulanan ambargolardır. 1980'li yıllardan bu yana ABD tarafından uygulanan ambargoların yanı sıra BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) ve 1929 (2010) kararları neticesinde BM üye ülkeleri bazı ticari malların sevkiyatı ve nükleer faaliyetler için gerekli tüm araç ve gereçlerin ticari yatırımını yasaklamıştır. Bu yasakların yanı sıra İranlı özel ve tüzel kişilerin yurt dışı varlıklarına da el konulmuştur. BM'nin aldığı bu ambargo kararlarının yanında AB de İran'la olan ekonomik ilişkilere bir takım yasaklar koymuştur. AB Konseyi'nin 2007 yılından itibaren aldığı kararlar sonucunda AB ülkelerinin İran ile olan mali ilişkiler ve ticari yatırımlar yasaklanmıştır (Yanar, 2015: 90). Bu da İran'ın ticari ortaklarının belirlenmesinde belirleyici olmuştur. İran'ın ticari ortakları: Güney Kore, Hindistan, Çin ve Türkiye'dir (Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa>,

Erişim Tarihi: 06.02.2016). Anlaşmanın kesintisiz olarak uygulanması ve tarafların anlaşmaların hükümlerine sadık kalmaları neticesinde İran'ın ticari ortaklarında bir takım değişikliklerin olması da mümkündür. Özellikle AB ülkeleri ile yeni ticaret anlaşmaları imzalanması beklenmektedir.

Genel olarak İran ekonomisi; enerji ihracatına dayalı, enflasyon ve işsizlik oranının yüksek olduğu, teokratik siyasi yapısının ekonomik yapısını da etkilemiş olması gibi temel sorunlara sahip bir ülkedir. İran'ın sahip olduğu doğal kaynak rezervleri, dünyanın en güçlü ekonomileri arasına girebileceği yatırım sermayelerine ve insan sermayeleri, İran'ın ekonomik potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir (Öztürkler, 2012: 92).

İran ile P5+1 (Fransa, Rusya, Çin, İngiltere, ABD ve Almanya) ile imzalan nükleer anlaşmasının ardından ambargoların kalkmasıyla İran'ın ekonomisinde büyük bir atılımın gerçekleşmesi muhtemel görülmektedir. İran'a uygulanan ambargonun İran ekonomisine olan büyük etkisiyle İran ekonomisi küçülmüş ve özellikle de petrol ve doğalgaz ihracatında büyük düşüş meydana gelmiştir. İmzalanan bu anlaşmayla İran'ın yeniden dünya doğalgaz ve petrol piyasalarına döneceği ve petrol fiyatlarında düşüş olacağı beklenmektedir. Nitekim anlaşmanın ilk imzalanmasıyla petrol fiyatlarında düşüş olduğu gözlemlenmiştir.

1.3.4 Demografi

İran jeopolitiğinin en önemli ayaklarından biri olan demografik yapı, homojen bir yapıya sahip olmamasından dolayı İran'ın yumuşak karnını oluşturmaktadır. 79.2 milyon nüfusuyla çevresinde bulunan ülkelere oranla yüksek bir nüfusu bulunmaktadır (Dış İşleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 02.01.2016: <http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>). Bu nüfusun %46'lık bölümünü baskın grup olan Fars'lar oluşturmaktayken geriye kalan % 54'lük bölümü yedi etnik grup tarafından paylaşılmaktadır. Bu yedi etnik grubun yüzdelik dağılımı ise: Azeri (% 33), Kürt (% 7), Glek (% 4), Arap (% 3), Türkmen (% 3), Beluç (% 2) ve Lur (% 2) şeklindedir (Birsell, 2013: 22). İran'da etnik dağılım genel olarak bu şekildeyken bazı kaynaklar Glekleri, Lurlarla aynı etnik yapı içinde göstermekte ve Lurların % 2'lik dağılım oranları da % 6'ya çıkmaktadır.

İran, “İranlılaştırma” politikası çerçevesinde Şii mezhepsel yapı ve Fars etnik temelli kimlik oluşumunu gerçekleştirmektedir. İran’da yer alan etnik ve dini gruplardan sadece gayrimüslimler azınlık statüsünde kabul edilmiştir. 1979 yılında hazırlanan İran anayasasının 13. Maddesinde Zerdüştler, Museviler ve Hıristiyanlar (Asuriler, Ermeniler ve Keldaniler) resmen tanınmış dini azınlık gruplarını oluşturmaktadırlar. İran anayasasında gayrimüslimlerin ibadet özgürlüğüne ilişkin maddeler düzenlenmiş ve pozitif-negatif haklar birlikte düzenlenmiştir. Fakat anayasada Hıristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştlük dışındaki dini/mezhepsel grupların hakları anayasal güvence altına alınmamıştır. Bunun yanı sıra sadece dini azınlık tanımlaması yapılmış ve etnik temelli azınlık haklarına değinilmemiştir (Saraçlı, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/murat_saracli.pdf, Erişim Tarihi: 26.04.2016).

İran’ın resmi dili Farsça olmakla birlikte özellikle Azerice, Kürtçe, Arapça, Glekçe, Türkçe ve bunun dışında yerel diller de kullanılmaktadır. İran demografik yapısı içerisinde çok sesli bir yapının olmasının önüne geçilmeye çalışılmış ve yıllarca bunun için mücadele edilmiştir. Bu kapsamda resmi dilin kullanımının dışındaki tüm dillerin kullanımı yasaklanmaya çalışılmış ve Farsçanın kullanımı yaygınlaştırılmıştır. İran demografik yapısı içerisindeki unsurların, bu durumu kabullenmemeleri ve kendi kimlik çalışmaları içerisinde girmeleri ile İran’da kimlik temelli ulusallaşma girişimleri de başlamıştır.

İran’ın demografik yapısının homojen bir yapıya sahip olmaması, demografik yapıyı oluşturan etnik grupların özellikle sınır bölgelerinde yer almaları ve sınırların diğer taraflarında bu etnik unsurların soydaşlarının bulunması İran’ın ülke bütünlüğünü tehdit etmektedir. İran’ın resmi kimliğinin bir diğer yapı taşlarından biri olan Şiiliğin bulunması bu etnik unsurların bir arada yaşamasına olanak sağlayan en önemli etkidir. İran nüfusunun % 89’unun Şiilerden meydana gelmesi ve Batı düşmanlığının Şii temelli olması İran’da “Toplum” anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı’nın Şii karşıtlığının temelinde yatan neden ise Özellikle ABD’nin önderliğinde Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Batılı ülkelerin bölgede Sünni kesim ile işbirliğine girmeleri ve Şiiliğe karşı Sünni kesimi desteklemeleridir (Birsal, 2013: 25).

İran’da meydana gelen büyük halk hareketlerinin altında yatan en önemli faktör olan demokrasi talepleri de İran’ın bu demografik unsurların kimlik arayışlarından kaynaklanmaktadır. Bu halk hareketlerinden ön dikkat çekici olan 1979 İran İslam Devrimi, halkın ulusalcı taleplerini yansıtmıştır. Özellikle bu gruplardan en dikkat çelici olan Azeriler, halk hareketlerinin başlamasında ve sonuçlanmasında baş aktör konumunda bulunmuşlardır. Yine Kürtler de bu hareketlere öncülük eden en önemli etnik gruplardandır.

1.3.4.1 Farslar

İran nüfusunun % 46’sını Farslar oluşturmaktadır. İran’ın etnik temelli çalışmalarında verilen kaynakların güvensizliği nedeniyle bu sayılar artı-eksi 10 olarak kabul edilmelidir. Farslar, İran toprakları dışında Basra Körfezi’nin Arap Yarımadası kıyılarında da yaşamakta ve burada yer alan Arap devletlerinde küçük azınlıklar oluşturmaktadırlar (Akdevelioğlu, 1999: 12). İran nüfusunun yarısından da az olduğu kabul edilen Farsların İran’da baskın unsur olması ve İran İslam Cumhuriyeti’nin yarattığı kimlik anlayışına göre referans alınan etnik unsur olması, özellikle batı eksenli İran demografik çalışmalarında tartışma konusu olmuştur.

İran’da Farsların baskın unsur olmasına neden olan ve Fars milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına neden olan olaylar silsilesi 1804 yılında başlamıştır. Bu tarihten başlayarak yaşanan Birinci (1804-1813) ve İkinci (1826-1828) Rus Savaşları İran’da nüfus dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Bu savaşlar sonunda nüfusta ve yönetim kademelerinde hâkim olan Azeri-Türk yapısı, savaş sonunda bozularak Farsların lehine denge bozulmuştur. Türklerin hem orduda yer alması ve savaş sırasında Kaçar Hanedanlığı ordusunun büyük kayıplar vermesi hem de savaş sonunda Türkmençay ve Gülistan anlaşmalarıyla Azerilerin bulunduğu toprakların büyük bir bölümünün Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Kaçar Hanedanlığı’nda Türklerin sayısının azalmasına neden olmuştur. Daha sonraki süreçte de özellikle devlet politikalarıyla Fars milliyetçiliği tesis edilmeye çalışılmıştır. 1926 yılında Şah Rıza Pehlevi’nin kurduğu yeni hanedanlık süresince aşırı Fars milliyetçiliği eklenerek Fars etno-politik kimlik oluşumu şimdiki halini almıştır (Attar, 2008: 17).

Pehlevi hanedanlığı süresince Fars milliyetçiliğinin geliştirilmesi ve Farsların milli kimliklerini benimsemesi için birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu amaca ulaşmak için “Farshlaştırma” propagandası yapan edebiyatçılara, tarihçilere, eğitimcilere ve sanatçılara devlet hazinesinden büyük bir bütçe ayrılmıştır. Pehlevi hanedanlığı, Farshlaştırma politikası gerçekleştirirken aynı zamanda özellikle Azerileri devlet kademelerinden memuriyetlerinden uzaklaştırma, Azerilerin yaşadıkları eyaletleri ve bölgeleri değiştirme, bu eyaletler üzerinde yönetim baskısını arttırma gibi asimilasyon çalışmaları da gerçekleştirmiştir (Attar, 2008: 33). Bu baskı ve yıldırma çalışmalarının yanı sıra özellikle anadillerinin kullanımı ve anadillerinde kitap, dergi ve eserlerin yayımlanmasının engellenmesi gibi daha katı politikalar da gerçekleştirilmiştir.

Farsçaya özgü bazı harflerin eklenmesiyle geliştirilen Arap alfabesi kullanılarak yazılan Farsçanın İran’da resmi dil olması ve İran’da yaşayan etnik grupların ana dillerinin kullanımının büyük oranda kısıtlanması, Farsların İran’da üstünlük kurmalarında etkili olmuştur. Resmi dil olmasının yanı sıra Farsçayı bilmemenin ve anlamamanın cehalet olarak kabul edilmesi, ayıplanması ve yeterli düzeyde bilmeyenlerin önemli konulara ve mevkilere gelememeleri de bunda oldukça etkili olmuştur (Akdevelioğlu, 1999: 13).

1.3.4.2 Azeriler

Yoğun olarak Azerbaycan eyaletlerinde yaşayan Azeriler, ayrıca Gilan, Türkmen Yaylası, Kirman, Şiraz İsfahan, Hemedan, Hamse’nin ve Şave’nin güneyinde ve ayrıca Tahran’da da yaşamaktadırlar (Yenisey, 2008: 190). İran’da Farslardan sonra en büyük etnik grubu temsil eden Azerbaycanlılar, siyasallaşma eğilimi ile diğer etnik gruplara göre de daha aktif ve kolektif haldedirler. Toplumda gördükleri baskı, şivelerinden dolayı alay konusu olma; dil, yayın, eğitim, ekonomik gibi birçok alanda baskıya maruz kalan Azerbaycanlılar, bu baskılar sonucunda birçok gizli ya da açık örgütlenme gerçekleştirmişlerdir. Özellikle dil ve kültürlerinden dolayı dalga geçilen Azerbaycanlıların devlet gazetesinde yayımlanan bir karikatürde bir hamam böceği olarak tasvir edilmesi sadece toplum nezdinde değil doğrudan devlet tarafından küçük görüldüğünün kanıtıdır (Okyar, 2014: 235). Bu ve buna yakın küçültücü ve aşağılayıcı birçok hadise Azerbaycanlılar tarafından günlük karşılaşılan rutin hadiseler haline

gelmiştir. Bunların yarattığı toplumsal psikolojinin dışı vurumu ise kitlesel halk hareketleri olmuştur.

İran yönetiminde geçmişte olduğu gibi mevcut durumda da yönetim kademelerinde bulunan Azerbaycanlıların İran İslam Devrimi'ne verdiği destekle rejim değişikliğine birinci dereceden katkısı olmuştur. Böylelikle, İran'da baş gösteren etnik sorunlara çözüm arayışlarında da en fazla sorumluluk üstlenmesi beklenen gruptur.

1.3.4.3 Kürtler

İran'da yer alan Kürdistan bölgesi, büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kürtler; Türkiye, Suriye ve Irak Kürtlerine de sınır komşusu olan bu bölgenin yanı sıra Batı Azerbaycan'da, Kirmanşah'da ve Horasan bölgesinde de yaşamaktadırlar. Kürtler her ne kadar siyasallaşma süreçlerine Azerbaycanlılardan sonra başlamış olsalar da lider, ideoloji gibi eksiklerini tam anlamıyla tamamlayamasa da Kürtlerin mezhep ve dil sorunları diğer etnik gruplardan daha önce başlamıştır. Fakat özellikle Kirmanşah ve Horasan Kürtleriyle siyasi dayanışma içerisinde olmamaları nedeniyle bütüncül bir siyasi hareket oluşturamamışlardır. Kirmanşah ve Horasan bölgeleriyle siyasi bütünlük sağlayamamalarının nedeni ise aynı mezhebe mensup olmamalarıdır. Kürtler, devrim sonrasında rejime karşı özerklik talebiyle ilk mücadeleyi başlatsa da rejim güçlerinin silahlı bir şekilde ayaklanmayı sonlandırması sonrasında başlayan İran-İrak savaşı ve İKDP, Komala örgüt liderlerinin yurt dışına çıkarılmalarıyla iyiden iyiye zayıflamıştır (Yenisey, 2008: 199). İKDP'nin kuruluşunda benimsediği sloganı, "İran İçin Demokrasi Kürdistan İçin Özerklik" iken 2004 yılında benimsediği slogan, "İran İçin Demokratik, Federal Ve Çoğulcu Sistem Ve Bu Sistem İçinde Kürdistan Halkının Ulusal Haklarının Temin Edilmesi" şeklinde değişmiştir. Bu da yeni dönemde Kürdistan'ın diğer etnik unsurlar gibi yeni oluşturulması beklenen federal yapıda haklarının savunuculuğunu yapabilmesine inandığını göstermektedir.

Bu bölgede yaşayan Kürtler, özellikle 20. Yüzyılın başlarından itibaren Özerk Kürdistan Bölgesi'nin yaratılması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu amaçlarına ulaşmak ve kendi dil ve kültürlerine uygulanan baskılara son vermek için Tahran yönetimine karşı mücadele içinde olmuşlardır. Kürtlerin bu mücadeleleri ve Ortadoğu'daki diğer Kürtlerin de üzerlerinde yaşadıkları devletlerle çatışma içerisinde

olmaları, bu yüzyılda sürekli gündemde kalmalarına neden olmuştur. Diğer bölgelerde Kürtlerin muhatap olarak alınması, uluslararası alanda tanınması ve birçok devlet ile ilişkiler içerisine girilmesi ve özellikle Irak'ta siyasal kazanımlar elde etmesi, İran'da yaşayan Kürtleri de cesaretlendirmiştir. Ayrıca Kürtlerin bölgede daha aktif ve viskozitesi yüksek bir şekilde hareket etmesinde ABD'nin Kürtlere karşı tavrının da etkisi oldukça fazladır (Okyar, 2014: 238).

İran'da Kürtlerin aktif siyasi hareketliliği giderek gizli faaliyetlere dönüşmeye başlamıştır. Bunda da bölgede özellikle Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeran Kurdistan-PKK) gibi törör gruplarıyla girilen işbirliğinin etkisi vardır. Türkiye'deki Kürtlerle dayanışma gerçekleştirmek ve Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasını protesto etmek amacıyla Mart 2002'de Urmiye ve Senendeç'te gösterilerin yapılması İran'daki Kürt hareketinin törör örgütleriyle de koordineli hareketi benimsediği ve ilk fırsatta ayaklanmaların yeniden kıvılcımlanabileceğini göstermektedir. Görüldüğü üzere İran'daki aktif Kürt hareketi, çevresinde yer alan diğer Kürt hareketleri ile birlikte siyasallaşmaya ve radikalleşmeye devam etmektedir. Bu hareket Irak'ta yer alan Kürt hareketi ve ağırlıklı olarak Türkiye'de törör eylemleri gerçekleştiren PKK ile de uyumlu faaliyet göstermektedir. Nitekim PKK'nın İran'daki varlığını temsil eden "Khabat Örgütü" bunun en açık örneğini oluşturmaktadır (Yenisey, 2008: 202).

İran Kürtleri ile çevre ülkelerde yaşayan Kürtler arasındaki ilişkiler sadece PKK ya da bağlı örgütler düzeyinde değil, toplumsal bir düzeydedir. Bu ilişki gereği herhangi bir ülkede yaşanan Kürt hareketi temelli bir olayda İran Kürtlerinde ufak çaplı gösteri de olsa bir hareketlenme gerçekleşmektedir. Yine İran'da gerçekleşen bir olayda da çevre ülkelerdeki Kürt halkının tepkisi söz konusu olmaktadır. Örneğin, 1946 yılında kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin 70. Kuruluş yıldönümü Diyarbakır'da sivil toplum kuruluşları tarafından kutlanmış ve basın açıklaması düzenlenmiştir (Yavuz ve Sunar, 16.01.2016: http://www.cnnturk.com/turkiye/mahabat-kurt-cumhuriyeti-70inci-yilindaanildi?utm_content=buffer5f7e8&utm_medium=social&utm_source=twitter.co&utm_campaign=buffer).

Bölgedeki Kürtler çoğu zaman bölge ülkelerini karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'de PKK'nın uzun süredir törör eylemleri gerçekleştirmesi ve PKK üst yöneticilerinin sınırın diğer tarafında yer almaları bu sorunun en can alıcı noktasını

oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye ve Irak arasında uzun bir süre tartışma ve pazarlık konusu olan PKK yöneticilerinin durumu Kuzey Irak Kürdistan Yönetimi-Türkiye ilişkilerinin normalleşmeye başlaması ve Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi başkanı Mesud Barzani'nin PKK karşıtı söylemleri ile son bulmuştur. Fakat Türkiye ile İran arasında yaşanan gerilimler, son olarak Suudi Arabistan'da Şii din adamı Nimr El-Nimr'in, Suud Yönetimi tarafından idam edilmesi* ve Türkiye'nin bu olaylar karşısında sessiz kalması sonrasında iyice tırmanmıştır. İran yönetiminin Türkiye karşıtı söylemi sonrasında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından İran'ın mezhepçi politikalar izlediği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Sözcü Gazetesi, 27 Mart 2015: <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/erdogandan-irana-cok-sert-sozler-784869/>).

İran'ı bölge ülkeleriyle söylem düzeyinde karşı karşıya getiren bir başka olay ise, Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin son zamanlarda Irak'tan ayrılacaklarını ve yeni bir devlet kuracaklarını açıklamasından sonra yaşanmıştır. Irak Kürdistanı halkının bağımsızlığa hiç bu kadar yakın olmadığını ve yakında bir referandum ile ayrılacaklarını İngiliz The Guardian gazetesine verdiği demeçle açıklayan Barzani (NTV Haber, 2016, http://www.ntv.com.tr/dunya/barzani-bagimsizliga-ilk-kez-bu-kadar-yakiniz,V8FUDEbwc0W_bZDM33LsFA), İran devlet radyosu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İran devlet radyosu, oluşacak yeni Kürdistan devletinin bölgenin güvenliği açısından uygun olmadığını ve bunun hem Barzani hem de Kürt Halkı için geçerli olduğunu söylemiştir (Sözcü Gazetesi, 2016: http://www.sozcu.com.tr/mobil/home/detay?post_id=1059178&utm_source=sm_tw&utm_medium=free&utm_campaign=dunya).

* Suudi Arabistan, 2 Ocak 2016 tarihinde aralarında Şii din adamı Ayetullah Nemr Bakır El-Nemr'in de bulunduğu 47 kişiyi terör örgütü olmak, rejim karşıtı çalışmalarda bulunmak gerekçesiyle idam etmiştir. Daha önce rejim karşıtı gösterilerde yer alan Nemr, Şii dünyası tarafından saygınlık kazanmış ve önem atfeden din adamlarındandı. Suudi rejiminin gerçekleştirdiği bu idam uluslararası kamuoyunda tepkiyle karşılanırsa da en büyük tepkiyi İran göstermiştir. Uluslararası tepkilerin boyutuna bakıldığı zaman İran'ın siyaseten yalnızlığı dikkat çekicidir.

1.3.4.4 Araplar

Arapların yoğun olarak yaşadığı Huzistan Eyaleti, hem petrol yataklarına sahip olduğu için ekonomik açıdan hem de diğer Arap devletlere sınır olduğu için etnopolitik açıdan büyük önem arz etmektedir. Irak'ın 1980 yılında bu bölgede hak iddia etmesiyle başlayan savaş 8 yıl sürmüş, bu da bölgenin stratejik açıdan önemini ortaya koymuştur (Yenisey, 2008: 203). İran Arapları, İran-İrak savaşında İran'a büyük destek vererek İran'ın yanında Irak'a karşı savaşmıştır. Savaş sonrasında topraklarında bulunan mayınların temizlenmesi, savaşın yıkıcı etkisinden kaynaklanan zararlarının tazmin edilmemesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Ayrıca Huzistan Bölgesi'nde İran'da çıkarılan petrolün % 90'ı çıkarılmasına karşın bu gelirden pay alamamaları bir takım sorunların başlamasına ve İran yönetimine karşı tavır almalarına neden olmuştur (Okyar, 2014: 241).

Arapların yoğun olarak yaşadığı Huzistan bölgesi ve Basra Körfezi'nin Arap devletlerle komşu olması, Arapların kültürel ilişkilerinin ve kimlik oluşum sürecinin daima sıcak kalmasına neden olmuştur. Fakat kimlik oluşum sürecinin siyasal zemine oturması zaman alacaktır. Tarihi bir kült haline gelen Irak Şii Arapları ile birleşip, bölgede Şii Arap Devleti'nin kurulması fikri de milliyetçiliklerini pekiştirmiştir (Okyar, 2014: 240). Bölgenin sınırında Arap devletlerinin bulunması burada yaşayan Araplara siyasal ve ekonomik açıdan fırsat yaratmışken İran açısından kriz ve risk doğurmuştur. Bölgede petrol bulunmadan önce bölgenin tamamına yakını Araplar oluşturuyorken petrol bulunduktan sonra büyük oranda göç almıştır. Araplar sadece Huzistan Eyaletinde değil, İlam, Kirman, Horasan, Tahran ve Semnan dolaylarında da yaşamaktadır. Araplar, siyasallaşma sıralamasında Azerbaycanlar ve Kürtlerden sonra üçüncü sırada gelmektedir. Arapların kimlik arayışlarına yönelmesindeki en önemli faktör diğer etnik gruplar gibi baskı altında kalmaları ve anadillerinin kullanılmasına imkân verilmemesidir. Araplar, sosyal alanda birçok sıkıntıyla karşılaşırken bunlardan en önemlileri; Arapların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde sağlık sisteminin yetersiz olması, işsizliğin her geçen gün artması, eğitim imkânlarının yetersiz olması, anadillerinin kullanılmasının engellenmesi ve bölgeye yapılan yatırımların az olması gibi temel sorunlardır (Yenisey, 2008: 206-208).

1.3.4.5 Beluçlar

Beluçlar ya da Beluciler, oğunluklu olarak Belucistan-Sistan bölgesinde yaşamaktadırlar. Beluçların büyük çoğunluğu Sünni mezhebine mensupturlar. Belucistan eyaleti, İnan'ın en kurak ve en geri kalmış eyaletidir. Bu geri kalmışlığı ve kuraklığı İnanlı memurların Belucistan'a sürgüne gönderilmesine etki etmiştir. Belucice, Beluçların kullandığı ve genel olarak iki lehçeye ayrılan bir dildir. Tam anlamıyla konuşulan bir dilin varlığından söz etmek doğru olmasa da farklı lehçelerde bir ortak dil yaratılmıştır. Ayrıca Sistan bölgesinde yaşayan az sayıdaki aşiret de Farsça diyalekti kullanmalarına rağmen kendilerini Beluç aşireti olarak tanıtmaktadırlar (Akdevelioğlu, 1999: 16).

Beluçlar, mevcut İnan resmi dini/mezhebi olan şii inancından farklı olarak Sünni inancına sahiptirler. Bu farklılık İnanlılık kimliğinden ayrı kendi kimlik oluşumlarına yönelmelerine neden olmuştur. Bunun yanı sıra sınır bölgelerinde Sünni Beluçların varlığı ve Pakistan sınırları içerisindeki Beluçların yoğun siyasi propagandalarının da büyük etkisiyle ayrılıki eğilim içine girmiş ve bu yönlü amaçlar benimsemişlerdir. Beluçların İnan'daki nüfusu 2 milyon civarında bulunmaktadır. Beluçlar, İnan dışında özellikle Pakistan ve Afganistan sınırlarında da yaşamaktadırlar. Beluç nüfusunun en yoğun olduğu yer ise yaklaşık 12 milyonla Pakistan'dır. (Saraçlı, ,http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/murat_saracli.pdf , Erişim Tarihi: 26.04.2016).

1.3.4.6 Türkmenler

İnan'da yaşayan Türkmenlerin anavatanlarına Türkmensahra adı verilmektedir. İnan'da Türkmensahra adında bir bölge bulunmasa da Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Gülistan ve Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş coğrafyaya Türkmensahra adı verilmektedir. Etnik kökenli çalışmalar yapılmadığı için tam bir rakam vermek g olsa da İnan'da 2 milyon civarında Türkmen nüfusu bulunmaktadır.

1881 yılına kadar Türkmenistan Türkmenleri ile birlikte yaşayan İnan Türkmenleri, 1881 yılında İnan ile arlık Rusya arasında yaşanan savaşın sonucunda imzalanan Ahaltepe Antlaşmasıyla iki tarafta yaşayan Türkmenler arasına sınır

çizilmiştir. Böylelikle güney sınırları içinde yaşayan Türkmenler İran, Kuzey sınırları içinde yaşayan Türkmenler ise Çarlık Rusya sınırları içinde kalmıştır. Daha sonra Güney sınırları içinde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye Şah Rıza Pehlevi döneminde Türkmensahra adı verilmiştir (Deveci, 2009: 52). Aşiretler biçiminde örgütlenmiş olan Türkmenlerin aynı aşiretten olan mensuplarının bir kısmı İran sınırlarında yaşamaktayken diğer mensupları ise Türkmenistan sınırlarında yaşamaktadırlar.

Sünni mezhebine mensup olan Türkmenlerin yaşadığı Türkmensahra'da, seçim dönemlerinde mezhebe dayalı çekişmeler yaşanmaktadır. Bu çerçevede Sünni mezhebine mensup olan Kazaklar, Türkmenleri desteklemekteyken Şii mezhebine mensup olan Azeriler ise Farsları desteklemektedirler (Deveci, 2009: 54). Buradan da anlaşılacağı üzere mezhebe dayalı kimliğin milliyete ve etnik kökene dayalı kimlikten daha ağır bastığı görülmektedir.

1.3.4.7 Lurlar

Zagros dağlarının batısında Kürdistan'ın güneyinde Dağlık Luristan bölgesinde yaşamakta olan Lurlar veya Lorlar İlhanlılar döneminde büyük Lurlar ve Küçük Lurlar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Lurlar; Bahtiyari, Segond, Memsini ve Lek gibi ayrı gruplara ayrılmıştır (Yegin, 2013: 73). Bu gruplandırma ve ayırım Lurların ana dilleri olan Lurcaya da etki etmiştir. Büyük Lurca ve küçük lurca olarak dilde de bir ayırım söz konusu olmuştur. Büyük Lurcayı Bahtiyariler kullanmaktayken Küçük Lurcayı ise Lurlar kullanmaktadır. Lurca, Kürtçeye yakın bir dil olduğundan dolayı bazı çevreler ve bazı kaynaklar Lurların da Kürt olduklarını iddia etmektedirler. Bu tartışma konusu olmakla birlikte Lurlar, Kürtlerle aynı etnik kökenden (Medler) gelmektedirler (Akdevelioğlu, 1999: 17).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN DEMOGRAFİSİ VE İÇİNDEKİ UNSURLARIN İDEOLOJİK EĞİLİMLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İran toplumsal yapısı, farklı bileşenlerden meydana gelmektedir. Genel olarak bir toplumun iç dinamiklerine bakıldığında zaman tarihsel, ırksal, dilsel, kültürel ya da dinsel-mezhepsel bir takım toplumsal eğilimler mevcuttur. Bu da toplumun diğer alanlardaki hareket sahasını oluşturur. Mesela bir toplumun dinsel nitelikli bir yapısının var olduğu göz önünde bulundurulduğunda o toplumda hareket sahasının merkezinde din vardır ve ona göre yazılı ya da sözlü kurallar bütünü ortaya çıkmaktadır. Buna göre bir yaşam sahası meydana gelir. İran toplum yapısında ise İslam dini kabul edildikten sonra Şii inanç sistemi çerçevesinde bir din merkezli yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı bazı dönemlerde kendini çok baskın bir şekilde hissettirirken bazı dönemlerde ise daha geri planda kalmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında günümüze kadar olan kısımda ise Batı ile girilen güç mücadelesi, farklı dini örgütlerle yapılan işbirlikleri, çevre ülkelerdeki siyasal İslam ile çatışma ya da işbirliğine gidilmesi gibi dış dinamikleri de alarak baskın bir İslam vurgusu ortaya çıkmıştır.

İran toplumsal yapısının bir bileşeni din-mezhep iken diğer bileşenleri ise; modern-geleneksel ikilemi, farklı ırk ve dil gruplarının varlığı, İran coğrafyasının her bölgesinde farklı refah seviyesine sahip toplumsal sınıfların varlığıdır. Bu bileşenlerden dikkat çeken bir diğer unsur olan Modern-geleneksel ikilemi, daha çok yeniden yapılanma ve toplumsal değişimler sürecinde ortaya çıkmıştır. Özellikle genç kuşaklar ile bir iki kuşak öncesindeki nesil arasında yaşanan bu ikilem, yenilik yanlısı olma ile mevcut değerlerin korunması ve ileriye taşınması gerektiğine inanılması çerçevesinde belirginleşmektedir. Özellikle Pehlevi döneminde yeniden yapılanma siyaseti ile bu ayrım dikkat çekmiştir (Beşiriye, 2009: 12). İran toplumunun ekonomik alandaki varlığına bakıldığında ise, dikkat çeken tabaka; köylü, işçi sınıfı ve orta sınıftır. Belli bir dönem İran'ın kalkınmasına öncülük etmiş olan tarım sektörü ve köylüler, petrolün önem kazanmasının ardından eski önemlerini yitirmişlerdir. Tarım sektöründe genel olarak Azeri etnik grubu yer almaktadır. Fars etnik grubunun merkezde olduğu bir ulus

devlet politikası izleyen İran'ın farklı etnik gruplara karşı uyguladığı eritme, asimilasyon ve baskılar nedeniyle ekonomik yatırım alamayan Azerbaycan eyaletleri ekonomik anlamda büyük sorunlar yaşamıştır. Arapların yoğun olarak yaşadığı Huzistan bölgesinde petrolün önem kazanmasıyla büyük göç dalgaları yaşanmış ve daha önceleri bölgenin tamamına yakını Araplardan oluşmaktayken artık nüfus bakımından daha karışık bir bölge haline gelmiştir. İran yönetimi, bölgenin öneminin ortaya çıkmasıyla birlikte farklı iskân politikalarına öncelik vermiştir.

İran nüfusu kozmopolit bir yapıya sahiptir ve bu topraklarda farklı dilsel ve dinsel gruplar yaşamaktadır. Bunlar içerisinde de farklı etnik gruplar barınmaktadır. Farslar toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturmamakla birlikte baskın etnik gruptur (Yenisey, 2008: 12). Baskın olmayan fakat toplam nüfusun çoğunluğunu teşkil eden bu etnik gruplardan siyasallaşmış olan Azeriler, Kürtler ve Araplar dikkat çekicidir. Bunların yanı sıra Beluçlar, Lurlar, Lekler, Türkmenler, Gılanlar, Mazenderanlar ve Larlar da bu topraklar üzerinde hayat sürdürmektedirler. Pehlevi döneminde ve İslam Cumhuriyeti döneminde İran yönetimleri, İran nüfusunun etnik kimliği ve konuştukları ana dilleri esas alan nüfus sayımları gerçekleştirmedikleri için etnik nüfusun nasıl bölündüğü tam olarak belirlenememiştir.

Bu etnik gruplardan Azeriler, Kürtler ve Araplar siyasallaşma dönemi geçirdikleri ve sisteme karşı bariz bir hoşnutsuzluk duydukları için diğer etnik gruplardan ayrılmaktadırlar. İran'da sosyal yaşama en fazla etki eden unsurlardan Azerbaycanlılar, Kürtler ve Araplar, buldukları coğrafya açısından değerlendirilecek olursa, sınırların ötesinde irredentist soydaşlarının varlık göstermesi dolayısıyla "Bağımsız Devlet" kurabilme inancı da taşımaktadırlar (Okyar, 2014: 246). Bu inanç, grupları gizli ya da açıktan "Milli Egemenlik" çalışmalarına sevk etmektedir. Nitekim İran tarihinde de bu tarz oluşumlar gerçekleştirmişlerdir.

Bu çalışmada, siyasallaşan ve hoşnutsuzluk eğilimi gösteren üç gruba ağırlık verilecektir. İran'da etnik grupların kimlik arayışı içerisinde girmeleri hem İran için hem de İran'ın içinde bulunduğu Ortadoğu bölgesi için büyük riskler taşımaktadır. Ortadoğu için yeni bir çatışma zemini yaratacak olan bu risk, İran için daha yıkıcı sonuçlara neden olabilir. İran içindeki etnik unsurların risk oluşturmasının temel nedenlerini ele alan Gülara Yenisey'in çalışmasında iki temel neden dikkat çekicidir. Bunlar:

- İran'daki etnik gruplar genel olarak İran sınırında bulunmaktadır. Bu da toprak taleplerinde bulunmalarının önünü açmaktadır.
- Bu etnik unsurların yaşadıkları bölgelerin sınırlarında ise aynı etnik gruptan olan akrabaları bulunmaktadır (Yenisey, 2008: 179). Bu da birleşme içi güdüsünü tetiklemektedir.

Etnik gruplar, siyasallaşmaya Pehlevi Hanedanlığı döneminde başlamışlardır. Kaçar Hanedanlığı döneminde kıvılcımlar başlasa da asıl ateşli dönem Pehlevi dönemi ve İslam Devrimi sonrasıdır. Bu çalışmanın bu bölümünde merkezi otoriteye karşı gerçekleşen eylem ve isyan hareketleri, merkezi otoritenin etnik gruplar üzerinde uyguladığı sindirme ve eritme politikaları ve etnik grupların yaşadıkları değişim nedenleri ve tüm boyutlarıyla irdelenecektir.

Safevi döneminin 1722 yılında son bulmasıyla İran'ın kaosa sürüklenmesi, Afgan gruplar, Kaçar liderler ve yerli Kürt önderleri arasında yaşanan güç mücadelesinin uzaması sonrasında Tebriz, Urmiye, Erdebil, Hoy, Maku ve Marağa'da hanlıkların oluşturulması; bölgeyi merkezi yönetimden uzak, esnek bir zemine oturtmuştur. Safevi Devleti'nin çöküş yaşamaları sonrasında yaşanan toplumsal ve sosyal kargaşa on sekizinci yüzyılda Ağa Muhammed Han'ın tahta geçmesiyle son bulmuştur (Tabriz, 2004: 1). Bu dönemin başlamasıyla siyasal birliğin bozulması ve aşiretler arasında yaşanan çekişmeler azalmış, 1779 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın kurulması ile yeniden merkezi otorite sağlanmıştır.

2.1 Kaçar Hanedanlığı Dönemi (1794-1925)

İran'ın etnik yapısının Kaçarlar dönemindeki görünümüne baktığımızda İran'ın federatif bir yapıya sahip olduğu karışımına çıkmaktadır. Memalik-i Mahrusa adı verilen yapıyla daha çok eyalet sistemiyle bağdaştırabileceğimiz bir modern devlet yapısının var olduğunu görüyoruz. Bu yapı içerisinde Azeriler, Persler, Kürtler, Araplar, Zerdüştler ve Yahudiler yer almaktadır (Yenisey, 2008: 97). Kaçar devrinin siyasi ve toplumsal yapının yanı sıra üretim yapısı, askeri alanda modern yöntemlere geçilmesi ve bunlarla birlikte Avrupa ile olan ilişkilerde yeni bir sinerjinin yakalanması ile modern bir devlet görünümünde olduğu söylenebilmektedir (Sarıkaya, 2008: 57). Bu dönemde dikkat

çeken en önemli unsur ise İran'ın Avrupa ile ilişkilerinde Avrupa'nın İran'dan "Persia" olarak söz etmesi ve bunun da İran'ın bir bütün olarak ele alındığı anlamını taşımasıdır.

Bu dönemden önce İran'ın farklı kavimleri bünyesinde bulundurması ve yönetici sınıfının da Türk soyundan gelenlerden olması, ticari ilişkilerini gerçekleştirdiği ülkeler tarafından da tek bir merkez olarak söz edilmekten ziyade bir bölümünü kapsayan sıfatlar kullanılmıştır. Fakat Kaçarlar döneminden sonra bütünsel bir isimle ya da bütünü kapsayacak bir terimle söz edilmiştir (Sarıkaya, 2008: 58).

Kaçar Hanedanlığı'nda din ve devlet iki ayrı kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Din ve devlet arasında çift duruş söz konusudur. Bu dönemde din devletin temeli konumunda iken devlet de dinin koruyucusu konumunda olmuştur. Devletin, dini karaktere sahip olması; belli bir meşruiyet sağlarken, aynı zamanda toplumsal birlikteliğin sağlanması açısından da önemli bir araç görevi üstlenmiştir. Dinin, bu görevi üstlenmesinden dolayı en önemli sosyal sınıflardan birini oluşturan ulema sınıfı, Kaçarlarda ayrıcalıklı bağlar oluşturmuştur (Kellner ve Djalili, 2011: 36).

İran, milletleşmeye bu dönemde başlamıştır. Bu dönemde, divanda büyük oranda günlük konuşmalar Türkçe olarak gerçekleşmekte iken devlet dili olarak Farsça kullanılmaktadır (Shaffer, 2008: 25). Bu da Divan Üyelerinin çoğunluğunun Azerilerden ve Türklerden oluştuğunun bir göstergesidir.

Kaçar Hanedanlığı'nın kurulmasının ardından modern bir devlet yapısı ortaya çıkmış, bu da toplumun yapısına doğrudan etki etmiştir. Geleneksel düzende yaşanan gerileme sonrasında birçok toplumsal hadise görülmüştür. Bunlardan öne çıkanlar; Babilin ayaklanması, Tütün hareketi, Rusya ile girilen mücadelede gönüllü askerlerin cepheye gitmesi, bunların yanı sıra toplumsal sınıfların oluşmaya başlaması, partilerin belirginleşmeye başlamasıdır (Tabriz, 2004: 3).

Kaçar Hanedanlığı döneminde meydana gelen en önemli hadiselerin başında 1905-1911 Meşrutiyet hareketi gelmektedir. İran'daki yönetsel yapısına meşruiyet kazandıran, "İran Milliyetçiliği" fikrini doğuran ve geliştiren bu hareket İran'a "Anayasal Hükümet" kavramını da getirmiştir. Bu yenilikçi hareket idari ve sosyal hayatı doğrudan etkileyen önemli bir adımdır (Sarıkaya, 2008: 80). Bu hareketin başlamasında ve son bulmasında etkili olan liberaller, milliyetçiler, öğrenci toplulukları

ve Dar'ül Fünun profesörleri aralarında siyasi fikirler tartışılmış ve temsil esasına dayanan millet meclisi ve anayasa fikirleri ağırlık kazanmıştır (Kellner ve Djalili, 2011: 43). Daha sonra bu fikirler devrimin başlamasında önemli birer argüman olarak kullanılacaktır. Siyasal bir toplum oluşumunun da gerçekleştiği bu hareket ve harekete taraf olan gruplar devrim yıllarında ön sıralarda kendilerine yer bulacaklardır.

Kaçar Hanedanlığı döneminde Etnik milliyetçiliğin kıvılcımları özellikle 1919 yılında imzalanan İngiltere-İran Anlaşması (*Anglo-Persian Treaty*) olarak adlandırılan gizli görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşmadır. Bu anlaşmayla İngiltere, İran üzerinde baskı kurmayı amaçlamaktadır. Bu antlaşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte anlaşmaya yönelik büyük çaplı tepkiler doğmuştur. Bu baskılar da sert müdahaleler ile bastırılmaya çalışılmıştır. 1920'lere kadar devam eden bu tepkiler İran Kazak Tugayı tarafından bastırılmıştır. Halkın kitlesel olarak gerçekleştirdiği gösteriler ve protesto yürüyüşlerinin de yarattığı atmosferle İran Demokrat Parti kurulmuş daha sonra Azerbaycan Demokrat Parti olarak isim değişikliğine gidilmiştir. Bu toplumsal hareketler, Azerbaycan kimliğinin doğmasına ve yeni milli hareketlerin başlamasına da öncülük etmiştir (Sarıkaya, 2008: 84).

Mevcut eyaletlerden Azerbaycan eyaleti, ekonomik açıdan ve toprakların verimliliği açısından oldukça zengin bir bölge konumundaydı. Bu bölgenin ekonomik zenginliği; askeri giderlerin karşılanması, hazinenin büyük oranda bu bölge tarafından oluşturulması gibi birçok alanda ağırlığının söz konusu olmasını sağlamıştır. Gerek bu bölgenin bu denli önemli olması gerek İran devlet yönetiminde söz sahibi olan sınıfın Türk soylu olması Azerbaycan etnik grubunun İran'daki önemini ortaya koymaktadır. Kaçarlar Hanedanlığı döneminde devlet yapısı gevşek federatif bir yapıya sahip olsa da Kaçar Şahı bunu kullanarak isyan başlatan grupları engellemek ve merkeze bağlılığı kolaylaştırmak amacıyla kabilelerin yerini değiştirme ya da sürgün gibi bazı uygulamaları tercih etmekteydi (Yenisey, 2008: 99). Bu uygulama, merkezi yönetimi kolaylaştırıp otorite sağlama amacı taşısa da eritme ve asimile politikalarının önünü açmıştır.

Kaçar döneminin dikkat çeken en önemli olaylarından biri de Azerbaycan'ın ikiye bölünmesidir. Kaçarlar döneminden önce otorite boşluğuyla kurulan Azerbaycan Hanlığı'nı Rusya'nın topraklarına katmak istemesi, buna karşılık Kaçarların bu bölgeyi

yeniden merkezi otoriteye bağlaması Rusya ile Kaçarların karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Bu dönemde Kafkasya için güç mücadelesi veren İran ve Rusya arasında yaşanan savaşın Rusya lehine sonuçlanması ile taraflar arasında 1813 yılında Gülistan Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma neticesinde İran, Rusya'ya Kafkaslardaki topraklarından büyük bir kısmını bırakmış olsa da asıl savaş 1825 yılında yaşanmıştır. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile de İran, Kafkasya'nın geri kalanını da Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. İngilizler İran'a destek verse de bu yenilgi İran için kaçınılmaz olmuş ve Rusya, Tebriz'in güneyine kadar girmeyi başarmıştır. Ayrıca bu anlaşmanın ardından Rusya'ya kapitülasyonlar da verilmiştir (Sarıkaya, 2008: 62). Türkmençay Anlaşması'nın, İran ve Rusya tarafından önem arz eden bir başka yönü ise iki ülke arasında ebedi barış, dostluk ve işbirliğinin anlaşmada yer almasıdır. Bu anlaşmanın 1. ve 2. Maddeleri bu barışa ve dostluğa atıfta bulunmuştur (Yeşilot, 2008: 190). İran için büyük kayıplara neden olan bu savaşların, İran açısından tek olumlu yönü, İran'ın savaşın bilim ve sanayiden uzak kalmaktan kaynaklandığının farkına varması olmuştur. Batı uygarlığıyla gerçekleşen bu ilişki sonucunda İran; felsefe, bilim, sanayi alanında yeni adımlar atmıştır (Tabriz, 2004: 38).

Anlaşmanın yapıldığı toprak üzerinde Azerbaycanlılar yaşamasına ve yeni uygulanacak bu anlaşmanın hükümlerinin en çok bu halkı ilgilendirecek olmasına rağmen bu halk için anlaşmada herhangi bir antlaşma maddesinin yer almaması belki de anlaşmanın en dikkat çekici unsurudur (Yeşilot, 2008: 191). Azerbaycan halkı için siyasal, ekonomik ve sosyal birçok sorun yaşanmış olsa da en etkili olan unsur hiç kuşkusuz psikolojiktir. Toplum psikolojisinde büyük izler bırakan bu kopuş, hiçbir zaman sorun olmaktan çıkmamıştır.

Bu antlaşmayla birlikte iki ülke arasında Aras Nehri sınır kabul edilmiş, Azerbaycan toprakları da iki ülke arasında, iki rejim arasında bölünmüştür. Bu bölünme iki Azerbaycan arasında karşılıklı kültürel bağları koparmamış, hatta bu bölünme ulusal kimliğin de bir sembolü haline gelmiştir (Shaffer, 2008: 26). Farklı toprak parçalarında hayatlarını devam ettirseler de İran'daki Azeriler, hem Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan soydaşları ve hem de Rus toprakları üzerinde yaşayan soydaşları arasında entelektüeller aracılığıyla etkileşimlerini devam ettirmişlerdir.

Bu dönemde Azerbaycanlıların kimlik arayışları belirginleşmeye başlamıştır. Bu kimlik arayışları neticesinde üç farklı kimlikten söz edilebilmektedir. Bunlardan ilki, Müslümanlık öğretileri etrafında şekillenen İran üst kimliği; Rusların işgali altında bulunun Kafkasya toprakları ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarının da içinde bulunduğu büyük İslam coğrafyasını temel alan etnik ayrışmadan uzak bir kimliktir. İkincisi, otoriter rejimi reddeden daha ılımlı ve liberal görüşün hâkim kılındığı ve özgür düşünce, modern bir yapının etkin olduğu ideolojik kimliktir. Bu kimlik aynı zamanda Müslüman sınıf tarafından da benimsenmekte bu da daha bütünsel bir kimliğe işaret etmektedir. Üçüncüsü ise, büyük kitleler tarafından desteklenmese de Azeri etnik yapının üzerine inşa edilen milliyetçi kimliktir. Bu yerel milliyetçiliği tetikleyen en önemli unsur Kuzey Azerilerin, Rus topraklarında maruz kaldıkları ekonomik ayrımcılık ve Azeri Türkçesi dili ile sonradan oluşturulan yayınlardır.

Sonradan gerçekleştiren ekonomik reformlarla birlikte Rus topraklarında yaşayan Azeriler üzerindeki ekonomik baskılar son bulmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki Azerbaycanlılara Müslüman oldukları için tam anlamıyla Rus İmparatorluğu'nun tebaası şeklinde muamele edilmemiş ve farklılıklarını korumalarına müsaade etmişlerdir. Böylece Azerbaycanlılar da asimile olmamış ve geleneklerine daha bağlı bir hayat sürdürmüşlerdir. Azerbaycanlı kimliğinin daha da pekişmesine neden olan bir başka gelişme ise Rusya İmparatorluğu içindeki Azerbaycan topraklarında petrolün önem kazanması ile İran topraklarında yaşayan Azerbaycanlıların iş bulma ve çalışma maksadıyla bu topraklara göçlerinin başlamasıdır. Bu göçler neticesinde Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan arasındaki bağlar da sıkılaşmış ve böylece kan bağı bulunan göçmenlerle girilen etkileşimler Azerbaycanlı kimliğinin de gelişmesine katkı sunmuştur. Kaçarlar hanedanlığının son dönemlerinde ise Azerbaycanlı kimliği iyiden iyiye belirginleşmeye başlamıştır. Başta Bakü'de yayınlanmaya başlanan “Ekinci” ve “Keşkül” adlı Azeri Türkçesi dilindeki dergiler ve gazeteler olmak üzere birçok kitap ve makale Güney Azerbaycanlılara ulaşmış ve bunların etkisiyle de bu şuur belirginleşmiştir. Özellikle “Keşkül” dergisinde kimlik üzerine yapılan analiz ve çıkarımlar dikkat çekmektedir. Bu dergiler Rusya İmparatorluğu tarafından kapatılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen üç önemli devrim hareketi aslında Azerbaycanlılar tarafından dönüm noktası sayılmaktadır. 1905 yılında gerçekleşen Rus devrimi, 1906 yılında gerçekleşen İran Meşrutiyet devrimi ve 1908

yılında gerçekleşen Jön Türk Devrimi, Azerbaycanlıların kendi “ulusal kimliklerine” yönelimlerini doğurmuştur. Bu yönelimle birlikte Azerbaycan sol hareketleri doğmuş ve bunun yarattığı atmosferle kuzeyde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur (Shaffer, 2008: 32- 37).

1917’de Rusya’da Çarlık rejiminin yıkılması ve yerine SSCB’nin kurulması ülkede otorite boşluğu yaratmış ve bu otorite boşluğundan yararlanan Azerbaycanlılar, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Fakat yeni kurulan devlet iki yıl gibi kısa bir süre dayanabilmiştir. 1920 yılında Sovyet kuvvetleri yeni kurulan devleti egemenliği altına almıştır. Türkiye tarihinde laik-demokratik yapısı nedeniyle ilk olması bakımından önemlidir (Yel, 1999: 564). Birbirini tetikleyen olaylar İran’da büyük etki göstermiş ve meşrutiyetin de etkisi ile toplumsal olaylar ve isyanlar patlak vermiştir. Bu ayaklanmaların amacı İran’da demokratikleşme reformlarının gerçekleştirilmesi ve İran’da tüm grupların özgürlük çağrılarına kulak verilmesidir. Bu isyanlarda Azerbaycan eyaletindeki ayaklanmalara liderlik eden Muhammed Hıyabani dikkat çekicidir. Bu ayaklanmaların ileri taşınmasına öncülük eden Hıyabani, Azerbaycan eyaletinin özerklik ilan etmesini sağlamış ve Nisan 1920’de Azadistan kurulmuştur.

Hıyabani, kurulan bu özerk yapının dilinin Azeri Türkçesi olmasını ve Türklerle iyi ilişkiler içinde olunmasını uygun bulmuş fakat Osmanlı egemenliğine de karşı çıkmıştır (Shaffer, 2008: 49). Bunun temel nedeni, İran’ın hamiliğinden kurtulduktan sonra başka bir devletin etki ve tesirinden uzak durma amacıdır. Bu yapılan hareket ve sonrasında gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar ordu tarafından bastırılmış ve Hıyabani idam ettirilmiştir. Azadistan’ın ilan edilmesinden sonra ve bu sürecin Azerbaycan kimliğinin oluşmasında yapı taşı niteliği taşısa da tam anlamıyla bir ideoloji oluşturduğundan söz edememekteyiz. Nitekim Azerbaycan Demokrat Partisi’nin kurucularının birbirleriyle ters düşmeleri ve sürecin olumsuz bir şekilde sonuçlanması, bunu kanıtlar niteliktedir (Yenisey, 2008: 116).

Bu dönemde Azerbaycanlılar dışındaki etnik grupların siyasallaşmadığını ve tam anlamıyla siyasi bir ideolojinin benimsenemediğini görüyoruz. Bu ideolojiden yoksunluk, grupların isyan hareketlerine kitlesel bir şekilde katılmalarının da önüne geçmiştir.

Ayrıca belirtmelidir ki Kaçarların son döneminde başlayan bu hareketliliğin baskılarla sindirilmesinin başında olan kişi Rıza Han'dır. Daha sonra da özellikle İngiltere'den aldığı büyük destekle darbe yapıp İran'ın yeni "Şah"ı olmuştur.

2.2 Pehlevi Dönemi (1926-1979)

Bu dönemin başlamasında hiç kuşkusuz İngiltere'nin büyük bir payı bulunmaktadır. İngiltere'nin bu darbenin gerçekleşmesindeki amacı İran'ın sağlam bir merkezi otoriteye sahip olmasını istemesidir (Sarıkaya, 2008: 86). İngiltere, Rusya'nın güneye inmemesi, İran'da petrolün bulunmasının ardından yer altı kaynaklarının Rusya'nın eline geçmesini engellemek ve bu bölgedeki nüfuzunun devam etmesini sağlamak için elinden geleni yapmış ve bu amaç uğrunda İran'ın siyasal hayatını doğrudan etkilemiştir (Karadeniz, 2013: 304). Bunu gerçekleştirebilmesi için de İran ordusunda bulunan fakat Rus yanlısı olmayan bir kişiye ihtiyaç duymuştur. Rıza Han'ın bu iş için duyduğu istek, onun aranan adam olduğunu göstermiştir.

20 Şubat 1921 gecesi Rıza Han, Tahran'a asker konuşlandırmış ve sabahında da kabine üyelerini ve Başbakanı tutuklamıştır. İngiltere'nin de onayladığı Seyid Ziya'nın başbakan olmasını ve kendisinin de Kazak Tugayının kumandanı olarak görev almasını sağlamıştır (Sarıkaya, 2008: 87). Ardından merkezin gücünü her geçen gün zayıflatan Rıza Han, 1926 yılında kendisini Şah, Şahlığın adını da "Pehlevi" olarak değiştirmiştir.

Rıza Pehlevi'nin göreve gelmesi ile birlikte birçok merkezileştirme politikası da hayata geçirilmiştir. Özellikle, silahsızlandırma, vergilendirme alanında yapılan değişiklikler, zorunlu askerlik, eyaletlerin baskı altına alınması ve valilerinin merkezi otorite tarafından atanması gibi birçok merkezileştirme adımları atılmıştır (Yenisey, 2008: 111). Şah Rıza, devleti güçlendirmek ve iktidarını kurmak için özellikle üç temel kurum üzerinde yoğun olarak durmuştur. Bunlar; Ordu, bürokrasi ve saray vesayetidir. Buna bağlı olarak tüm İran ordusunu kendi himayesinde "İran Milli Ordusu" adı altında birleştirmiş, Orduya ayrılan bütçeyi büyük oranda artırmış, bürokrasinin saygınlığını arttırmış ve toplumsal tüm yapıya hâkim olma yolunda büyük adımlar atmıştır. Fakat uygulamalar tekyönlü olduğu için, ne ulema sınıfının, ne laik kesimin ne de yerel aktörlerin desteğini alamamıştır. Ayrıca tek dil, tek kimlik ve tek ulus oluşturmak amacıyla İran'daki farklılıkları sindirmeyi amaçlamıştır. Bu farklılıkları ve söylem

olarak kendisinin karşısında yer alanları ajan, düşman ve hain olarak nitelendirmiş, toplum nezdinde karalamıştır (Okyar, 2014: 109).

1924 yılına kadar İran topraklarında merkezi otoriteyi kurmakta zorlanan Safevi ve Kaçar Hanedanlığının aksine Rıza Pehlevi, Tahran dışındaki bölgelerde de farklı din ve etnik grupları merkeze bağlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle Tahran Dışındaki bölgelerde merkezden gelen emir ve buyruklara rağmen kendi geleneksel kurallarıyla yaşamaya devam eden bu gruplar Rıza Pehlevi ile birlikte merkeze bağlı hale getirilmiştir. Rıza Pehlevi, merkezileştirme politikalarının yanı sıra, İran'ın ulusal kimliğini Fars halkı ve Farsça ile birleştirerek İran milliyetçiliğini yaratmaya çalışmıştır (İpek, 2012: 271). Rıza Şah'ın yaratmaya çalıştığı milliyetçilikte, yerel ve geleneksel kabile anlayışı yerine devlete bağlılık söz konusu olmuştur. Bunu yaparken Fars kimliğini merkeze alıp İranlılık kavramının içini doldurmaya çalışmıştır. Ayrıca yerel kimliklerin birçoğunun yok sayılması ya da siyasallaşmasının gerçekleşmediği ön duyusuyla hareket edilmiştir. Rıza Şah, merkezi güçlendirmek için çevreye baskılar uygulamış fakat bu baskıları bütünleştirici faaliyetler adı altında gerçekleştirmiştir (Sarıkaya, 2008: 87).

Rıza Şah, tüm politikalarını uygulamak için; aydınlardan, Batı'nın uzmanlarından ve şehir orta sınıfından destek almıştır. Bu politikaları oluştururken edindiği amaç ise; İran'ı güçlü, birliğini sağlamış, merkezi otoritenin sağlanmış ve merkezden yönetilebilir duruma gelmiş, modern, kendi topraklarını kendisinin koruyabileceği duruma erişmiş ve ülkede düzenin sağlanmış bir konuma gelmesidir. Ayrıca bir diğer amacı ise, Batı ile ilişkilerinde daha eşit ilişkiler gerçekleştirebilmek ve yabancı müdahalelere karşı dirençli hale gelmektir (Kellner ve Djalili, 2011: 68).

Rıza Şah, hanedanlığının ilk yıllarında bir takım isyanlarla karşılaşınca ve aşiret liderlerinin buldukları bölgelerde aktif olarak siyaset alanı bulunduğunu görünce daha merkezîyetçi politikalarını hızlandırmıştır. Kaçar hanedanlığı son dönemlerini, Rıza Şah'ın ilk yıllarına bağlayan süreçte meydana gelen Simko (İsmail Ağa) Kürt tabanlı milliyetçi isyanı, Rıza Şah'ın bu tarz isyanlara daha hazır olması gerektiğini göstermiştir. Rıza Şah, bundan sonraki isyanlara çok daha şiddetli bir yaklaşımla hareket etmiştir. Simko İsyanı ya da İsmail Ağa isyanı aslında daha sonra başlayacak olan Mahabat Kürdistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da etkisini gösterecektir. Fakat

Rıza Han'ın şiddetle karşılık vermesi ve bu isyanları sindirmeye çalışması bu isyanların şehir merkezlerinde gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Olson, 2010: 45). Rıza şah, toplumun milliyetçi söylemlerini ve yeni kimlik söylemlerini, gerçekleştirmeye çalıştığı ulus devlet inşası uğruna dikkate almamıştır. Fakat bastırılan her kimlik isyanı kendini yenilemiş ve yeni kimliğin oluşum hızını da arttırmıştır.

Rıza Şah'ın yeni bir ulus yaratmak ve milliyetçilik kavramı temelinde yerel ve kabile topluluklarını merkeze bağlayarak tek tipleştirme çabalarının dönemin konjonktürüne de bağlayabiliriz. Bu dönem ele alındığında Avrupa'da ulus devlet kurma girişimleri faşizm temelinde gelişmektedir. Bu ulus devlet politikalarına öncülük eden Adolf Hitler ve Benito Mussolini ile dikkat çekici boyutlara ulaştığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra İran ile Almanya'nın o dönemde iyi ilişkiler içerisinde olmaları da bunu desteklemektedir (Sarıkaya, 2008: 89).

Bu yeni baskı politikası, İran topraklarında yaşayan diğer etnik grupları asimile etmeyi de amaçlamaktadır ve bu kapsamda çalışmalar gerçekleştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bunların en başında gelen uygulama ise İran'daki Fars olmayan diğer etnik grupların azınlık okullarını ve yayınlarının kapatılmaya zorlanmasıdır (Shaffer, 2008: 56). Rıza Han, 1923 yılında Azerbaycan Eyalet Meclisi'ne gönderdiği bir yazıyla tüm kurumlarda ve yazılı evraklarda sadece Farsçanın kullanılması ve tüm eyaletlerdeki okullarda Farsçanın yaygınlaştırılması talimatını vermiştir. Bu talimat, Farsçanın hâkim dil olması, tek bir ulusun yaratılması ve diğer etnik grupların eritilmesini amaçlayan belirgin bir argümandır. Anadillere yapılan baskılar bu dönemde uç noktalara ulaşmıştır. Bu dönemde Kürtçe, Azerice, Arapça yayınlar toplatılırken, okullarda anadilde konuşmalar yasaklanmıştır. Farsça eğitim verilen okullarda teneffüs aralarında Farsçanın dışında bir dil kullanılması durumunda para cezası yaptırımıyla çocuklar cezalandırılmıştır. Ayrıca yerel kıyafetlerin giyilmesinin bile önüne geçilmeye çalışılmıştır (Yenisey, 2008: 114).

Bu ayrımcı faaliyetler birçok alanda yaşansa da Azerbaycan eyaletinin ikiye bölünmesi bunun en yıpratıcı yanını göstermektedir. Azerbaycan eyaletinin ikiye bölünmesi sonrasında ekonomik darboğaz yaşanmış ve sonrasında özellikle İran'ın merkezine doğru göçler yaşanmaya başlanmıştır. Azerbaycan eyaletinden, İran'ın merkezine doğru gerçekleşen bu göçlerden en yoğunu ise özellikle İkinci Dünya Savaşı

sonrası ve 1970'lerde petrolün ekonomiye yön verdiği dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu göçler, Azerbaycanlıların Farslarla birlikte iç içe yaşama sonucunu doğurmuştur. Yaşanan göçlerin ardından Azerbaycanlıların bir kısmı asimile olmuşsa da Fars etnik kimliğiyle olan farklılıkların ortaya çıkmasıyla büyük kısmı kendi kimliğine sarılmıştır (Shaffer, 2008: 58). Yaşadıkları bölgelerden ayrılarak özellikle Farsların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleşen bu gruplar, birçok sosyo-ekonomik sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Her toplu göçte yaşandığı gibi bu göçlerde de en yoğun olarak yaşanan sorunlar psikolojik temelli sorunlar olmuştur. Bu sorunları ortaya çıkaran temel neden ise Fars üst kimlik dayatmalarının şehir merkezlerinde kırsalda olduğundan çok daha fazla hissedilir olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı, İran için olumsuz bir durum ortaya çıkarsa da burada baskı altında yaşayan gruplar için özellikle de Azerbaycanlar için olumlu bir takım gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. İran, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından güvenlik gerekçesiyle işgal altına alınmıştır. İran'ın, Hitler'li tehlikeli Almanya ile iyi ilişkiler içerisinde olması bu işgalin başlamasında büyük payı vardır. Bunun üzerine Rıza Şah'ın da tahttan çekilmesi üzerine siyasi ve toplumsal baskılarda gevşeme meydana gelmiştir. Özellikle siyasi propagandaların açık yapılması, Kuzey ve Güney Azerbaycanlıların birbirleriyle sıcak ilişkiler içerisinde girmeleri ve farklı dillerde yazılan eserlerin basılması gibi olumlu faaliyetler gerçekleşmiştir. Bu yayınlanan eserlerde baskı rejiminin yarattığı olumsuz havadan da söz edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin, Güney Azerbaycan sınırına Azerbaycan dilini konuşabilen askerleri konuşlandırması ve eski gümrük idari memurluğunun da kaldırılmasıyla Aras Nehri'nin her iki yakasında yaşayan Azerbaycanlılar arasında etkileşim yaşanmıştır. Aslında yaşanan bu etkileşim ilk olma özelliği taşımamaktadır. İranlı Azeriler ve Rusya topraklarında yaşayan Azeriler buldukları her fırsatta etkileşim kanallarını açmak için çabalamışlardır. Bunun sonucunda da özellikle kültürel ve ekonomik ilişkiler sağlanmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran yönetiminin baskı uygulayacak gücünün ve iradesinin olmamasının da etkisiyle ilişkilerde canlanma söz konusu olmuştur.

Rıza Şah, yönetiminin son yıllarında; Meclisin rolünün sınırlanması, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, bağımsız gazetelerin kapatılması,

siyasi partilerin kapatılması gibi uyguladığı birçok baskı politikasının ardından iyice yalnızlaşmaya başlamış ve ordudan çok polise dayanmıştır. Kendi çalışma arkadaşlarının tasfiyelerine kadar varan bu baskıları Rıza Şah'ı iyice yalnızlaştırmış ve kararlarını ülkede uygulatma imkânını da iyice kaybetmeye başlamıştır. 1930'ların sonlarına gelindiğinde halk başta olmak üzere destek gördüğü herhangi bir grup kalmamıştır. Kendilerine karşı gösterdiği sert tutumlarından dolayı boy mensupları ve aşiret liderleri, ekonomi politikası ve dine karşı yapılan saldırılarından dolayı esnaf kesimi, saltanat dönemi boyunca biriktirdiği torağa karşı doymak bilmeyen iştahı yüzünden aydınlar, Rıza Şah'a karşı desteklerine son vermişlerdir (Kellner ve Djalili, 2011: 69). Bu ve buna benzer birçok nedenden dolayı Rıza Şah, her geçen gün biraz daha destekten yoksun kalmıştır. Özellikle etnik gruplara karşı yürüttüğü sindirme, eritme politikaları, toplumun üzerinde hiç olmadığı kadar baskı yaratmıştır. Bu baskı da toplumu yönetime karşı destekten uzaklaştırmıştır.

Rıza Şah'ın tahttan çekilmesi sonrasında en büyük oğlu Muhammet Rıza Şah 1941 yılında tahta geçmiştir. İran'ın İngiliz ve Sovyet birlikleri tarafından işgal edilmesinin ardından 18 Eylül 1941 tarihinde mecliste yemin ederek göreve başlamıştır. Muhammet Rıza Şah'ın babasından farklı olarak Avrupa'da geçirdiği yıllar, almış olduğu eğitim ve çekingen yapısı dikkat çekicidir (Kellner ve Djalili, 2011: 81). Muhammet Rıza, İran işgal altında olduğu için başlarda pek bir varlık gösterememiştir. Bu dönemde hem İran'ın; İngiliz ve Rus askerler tarafından askeri denetim altında tutulması hem de Muhammet Rıza Han'ın genç ve tecrübesiz olmasından dolayı otorite boşluğu yaşanmıştır (Yenisey, 2008: 128). Rıza Han'ın anti demokratik ve baskıcı yönetiminin sona ermesiyle birlikte başlayan otorite boşluğu etnik grupların kendilerini ifade etmelerine ve politik taleplerinin yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu etnik gruplardan bazıları etnik bilincin tam anlamıyla oturmaması, ideolojik yoksunluk, siyasi bir lidere sahip olamama, kendi kimliklerini diğer kimliklerden ayırtamama gibi sebeplerden dolayı kimlik oluşumlarını ve siyasallaşma süreçlerini tamamlayamamışlardır. Dönemin en dikkat çeken etnik unsurları Azerbaycanlılar ve Kürtlerdir (Yenisey, 2008: 129). Ayrıca bu dönemde Sovyetlerin himayesinde ve Sovyetlerden destek alarak İran'da yeni bir Komünist parti kurulmuştur. Kurulan bu Komünist Tudeh (Kitle) Partisi, 1943 yılında yapılan seçimlerde meclise 8 milletvekili göndermeyi başarmış ve 1946 yılında kurulan Kavam hükümetinde de bakanlar

bulundurmıştır. İran’da komünist yanlılarının yeniden hayat bulması ve gelişme göstermesinde hiç kuşkusuz İran’ın kuzeyinde Sovyet askerlerinin bulunması ve yoğun bir şekilde propaganda gerçekleştirmeleri etkili olmuştur (Kellner ve Djalili, 2011: 81). Bu dönemde Soğuk Savaş’ın da etkisiyle devletler ve bölgeler arasında ideolojik çatışmalar yaşanmıştır. İran içerisinde de SSCB etkisinde kalındığından dolayı Komünizm taraftarlarının artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde ulus devletlerin ve özellikle Ortadoğu ve Orta Asya’da bağımsızlıklarını kazanmış olan yeni devletlerin yarattığı milliyetçi havayla etnik kimliğe dayalı örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bunu takiben “öz yönetim”, “özerklik”, “bağımsızlık” gibi bazı taleplerin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı ve bu söylemlerin parti programlarına ve partilerin kuruluş amaç ve ödevlerine yansımış olduğu görülmektedir.

1945 yılının Eylül ayına gelindiğinde Cafer Pişeveri liderliğinde Fırka-i Demokrat Azerbaycan hareketinin kurulduğu görülmektedir. Bu siyasi hareket, Azerbaycanlıların kendine ait bir eyalet meclisinin olmasını ve Azerbaycan eyaletinde Azerbaycan dilinde eğitim verilmesini savunmuştur. Aynı yılın Ekim ayında da başlattıkları isyanla Azerbaycan Eyalet Hükümeti’ni kurmuşlardır. Bu hükümetin kuruluşunda Tahran’ın baskıcı rejimine karşı olan ve sınıra konuşlanan Sovyetler Birliği’nin katkısı da vardır (Shaffer, 2008: 64).

Bu dönemde İran Kürtleri, siyasi faaliyetler gerçekleştirme konusunda daha aktif hareket etmişlerdir. Orta sınıf Kürt şehirli tabakanın ortaya çıkması ve siyasi partilerin kurulması, kimliğin olgunlaşmasında etkili olmuştur. Bu sinerji ile İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP), 8 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildirinin en önemli maddeleri; Kürtçenin resmi dil olması ve eğitimde de kullanılabilmesi, Kürdistan’daki yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesi, yetkilerinin artırılması ve İran anayasasında güvence altına alınmasıdır. Azerbaycanlıların kurdukları hükümeti kendilerine fırsat bilen Kürt hareket önderleri 15 Aralık’ta Mahabad Eyalet Hükümetini ve 22 Ocak 1946 yılında da Gazi Muhammed önderliğinde Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti’ni ilan etmişlerdir (Yenisey, 2008: 133). Yeni kurulan Kürdistan Cumhuriyeti’nin savunma bakanlığına ise Kürt siyasetinde önemli bir yeri olan Mesud

Barzani'nin babası Mustafa Barzani getirilmiştir (Kellner ve Djalili, 2011: 84).^{*} Bu olay İran'da gerçekleşen Kürt milliyetçi hareketinin bölgede yer alan diğer Kürt milliyetçiliği oluşumlarından etkilenildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Mahabat Kürdistan Cumhuriyeti'nin oluşumu ve kimlik oluşumunda hangi noktaya geldiği, Ortadoğu'da yer alan tüm Kürtler için de örnek oluşturmuştur (Olson, 2010: 49).

Azerbaycan Eyalet Hükümeti ve Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasında Sovyetler Birliği'nin desteği bulunmaktadır. Fakat hareketin özünün, amaçlanan hedeflerinin ve halkın taleplerinin tamamen yerel olduğu gözlemlenmektedir (Shaffer, 2008: 64). Muhammed Rıza Şah'ın işgal kuvvetlerinin İran'dan çekilmesinin ardından merkezi otoriteyi sağlamasıyla Tahran yönetimi askeri birliklerini bu iki eyalete göndermiş ve kurulan bu hükümetleri yeniden merkeze bağlamıştır (Yenisey, 2008: 134). İran içinde kurulan bu etnik temelli devlet yapılanmaları ne kadar kısa ömürlü olmuş olsa da yarattığı etki bakımından oldukça uzun ömürlü olmuştur. Özellikle etnik kimliklerin benimsenmesi ve "İranlılık" üst kimliğini benimsemiş olan kitlelerce de kendi kimliklerine yönelimi tetiklemiştir.

Yerel halkın talepleri ne kadar Azerbaycanlı ve Kürt kimliğini benimsemiş ve her ne kadar yapılan baskılara hoşnutsuzluk duyma yönünde eğilim gösterse de bu halkların bir kısmı, İran içinde kalmayı istemiş ve herhangi bir ayrılık söylemine prim vermemiştir. Kurulan eyalet hükümetine destek verilse de sonrasında yeni bir bayrak, İran marşının yasaklanması, ekonominin İran ekonomisinden ayrılması gibi ayrılıkçı hareketler karşısında hükümete duyulan güven azalmış ve verilen destek geri çekilmiştir. 1946 yılının aralık ayında da destekten yoksun hükümetler, baskıdan kurtulmuş Tahran'ın gönderdiği askeri birlikle kolayca teslim alınmıştır (Shaffer, 2008: 67). Yeni kurulan bu hükümete destek vermeyen kesim, genel olarak uygulanan baskıdan hoşnutsuzluk duysa da içinde yaşadıkları devlet içinde bir takım değişikliklerle yaşadıkları bölgede kalma taraftarıdır. Yeni kurulan hükümetleri nasıl bir geleceğin beklediği şüphesi ve buldukları bölgede bu devletlerin pek de güvenli olduğuna inanmadıkları için destek vermemişlerdir. Bu destekten yoksunluk devletlerin

^{*} İran'a gelmeden önce Bağdat'tan Süleymaniye'ye sürülen Barzani yaklaşık olarak bin Kürt ve ailesiyle birlikte İran'a gelerek burada faaliyet göstermiştir (Kellner ve Djalili, 2011: 84).

ömürlerinin kısa olmasında birincil etkidir. Ayrıca kabile yapısına sahip Kürt aşiret ve aşiret liderlerinin aralarında cereyan eden çatışmalar ve Azerbaycanlı liderler arasında yaşanan ideolojik çatışmalar bu hükümetlerin son bulmasındaki diğer nedenlerdir (Yenisey, 2008: 135). Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından Gazi Muhammed, mahkûm edilmiş ve daha sonra idam edilmiştir. Ayrıca Savunma Bakanlığı görevini üstlenen Barzani de önce Irak'a ardından da SSCB'ye sığınmıştır (Kellner ve Djalili, 2011: 86).

Kürt siyasal hareketi açısından çok önemli bir yeri olan Mahabad Hükümeti'nin ilanı, bir kabile isyanından çok daha öteye geçmiş, her ne kadar İran Kürtlerinin ¼ ini oluştursa da örgütlenmenin sağladığı bir etnopolitik harekettir (Yenisey, 2008: 136). Kürtlerin devlet geleneğinden yoksun olması ve sürekli kendi içlerinde aşiret kavgalarının yaşanması, birlik olmaktan uzak görünmeleri nedeniyle bu hükümet Kürtler açısından ilk adım olarak sayılmış ve büyük önem taşımıştır. Milliyetçiliğin bu dönemde artış göstermesi, bölgede yeni milliyetçiliğe dayalı devletlerin ortaya çıkması Mahabat Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına etkisi büyük olmuştur. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yılları olmasından dolayı bölgede varlık gösteren İngiltere'nin ve özellikle SSCB'nin bu oluşuma katkısı olmuştur.

Azerbaycan Eyalet Hükümeti'nin teslim olunmasına karşılık Muhammet Rıza tarafından verilen bit takım sözler tutulmamış buna karşın baskılar iyiden iyiye artmıştır. Hükümetin kurulmasında faaliyet gösteren birçok aydın ve parti üyesi, idama mahkûm edilmiş, sürgüne maruz kalmıştır. Bu baskılar Pehlevi rejimine olan tepkiyi arttırmış, etnik grupların ulusallaşma eğilimini de hızlandırmıştır. Baskılara rağmen yerel dilde kitap, dergi ve makaleler gayri resmi yollarla basılmış ve dağıtılmıştır. Ayrıca İran sınırları içerisindeki Azerbaycanlıların Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycanlılarla etkileşimi de artmıştır (Shaffer, 2008: 68). 1941-1946 yılları arasında merkeze karşı çevrenin etnik talepleri ilk defa hükümet kurmaya kadar ulaşmıştır. Rıza Şah'ın politikalarından yılma noktasına gelen etnik gruplar taleplerini doğrudan ifade etmiş ve aslında elde etmek istedikleri özgürlüklerini almaya da çalışmışlardır. Kürtlerde ve Azerbaycanlılarda ideolojik yoksunluk azalmakta ve yeni ortaya çıkan entelektüel kesimden beslenilmektedir. Ayrıca her iki etnik grubun örgütlenememe, merkezi otoriteye karşı tepkilerde tek yürek olamama gibi sorunlar

azalmıştır. Fakat siyasallaşma sürecini tamamlayamayan Araplar, Tahran yönetimine tepki duysalar da örgütlenme, siyasi lider ve ideoloji alanlarında Kürtler ve Azerbaycanlılardan geri kalmışlardır.

1970'lere gelindiğinde uluslararası alanda petrol piyasasının yükseldiği görülmektedir. Bu durum, İran'da olumlu bir hava yaratmış ve petrol gelirleri ile ülke ekonomisi kalkınmaya başlamıştır. Fakat sosyal ve kültürel alanda gerçekleşen çifte standart, ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Bunlardan en dikkat çekici olan, Tahran yönetiminin azınlıkların yaşadığı ve ekonomik varlık gösterdiği alanlara değil de Farsların yoğun olarak yaşadığı yerlere yatırım yapmasıdır. İran'da azınlık grupları genel olarak tarım ve çiftçilik yapmaktayken Farslar ise endüstri sektöründe ağırlıklı olarak çalışmaktaydılar. Tahran yönetimi de endüstri alanlarına yoğun yatırımlar gerçekleştirerek aradaki gelir açığının daha da büyümesine neden olmuştur. Ayrıca Farsların bu avantajları diğer alanlarda da görülmektedir. Özellikle okur-yazar oranı, kişi başına düşen hemşire-doktor sayısı, elektrik olan hane sayısı gibi alanlarda Azerbaycan, Kürt, Arap ve Beluç eyaletlerine oranla Farsların yoğun yaşadığı eyaletlerde açık farkla üstünlükleri bulunmaktaydı. Bu azınlık grupları tüm bu dezavantajlarına rağmen bir de paylaşılan bütçeden en küçük payı almaktaydılar (Shaffer, 2008: 76).

İran'da ekonomik eşitsizlik, gelir dağılımını etkilerken aynı zamanda Tahran yönetiminin sınır ötesi ticareti ortadan kaldırması ve tütünü devlet tekeli altına alması ile merkez ile çevrenin kutuplaşmasını hızlandırmıştır. Merkez ile çevrenin ekonomik nedenlerden karşı karşıya gelmeleri çevrenin politik taleplerini daha fazla dillendirmelerine sebep olmuş, bu ekonomik ambargonun halkı zor durumda bırakması, özerklik yanlılarının elini güçlendirmiştir. Rıza Şah döneminde yapılan birçok ekonomik iyileşme, bölgesel bir ayrışmaya tabi tutulmuşken, Muhammed Rıza da bu ayrılıkçı hareketlerin daha da şiddetlenmesine neden olabilecek politikalar benimsemiştir.

İran'ın 1970'li yıllardaki dış politikasında ve ekonomi alanında yükselişe geçtiği görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere petrol fiyatlarında görülen yükselme İran ekonomisine doğrudan dış ilişkilerine ise dolaylı yoldan etki etmiştir. Kalkınma hızında devam eden artış ve askeri imkânların iyileşmesi, İran'ın uluslararası konumunu da

rahatlatmıştır. İran'ın bölgede daha rahat hareket alanı bulmasına neden olan bu gelişmelerin yanı sıra İngiltere'nin de Basra Körfezi'nden çekileceğini açıklaması ile İran bölgesel anlamda rahat nefes alma imkânı bulmuştur. Bu dönemde Batı ile girilen ilişkilerde kendi payına düşeni alan İran, özellikle askeri alanda büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Bölgesel anlamda İran, Basra Körfezi'nin en güçlü devleti haline gelmiştir (Kellner ve Djalili, 2011: 109).

1925 yılından 1979 yılına kadar yönetimi ellerinde tutan iki Pehlevi şahı, ülkenin modernleşmesi ve kalkınması için birçok politika izlemiş, izlenen bu politikalar Fars etnik grubunu devlet yönetiminde ve toplumsal hayatın her alanında daha aktif hale getirmiştir (Yenisey, 2008: 151). Bu politikalarla diğer etnik gruplar, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda baskı altında kalmış, bu da etnik grupların kimliklerinin bir adım öne çıkmasına neden olmuştur. İranlılık üst kimliğine olan bağlılığın en yoğun olarak yaşandığı bu yıllarda dayatılan Fars etnik kimliğine dayalı üst kimlik, toplumun daha fazla kendi kimliğine dönmesine neden olmuştur.

Bu dönemde İran Azerbaycanlıları Tahran yönetimi tarafından yoğun baskı altında tutulurken, kuzeyde yer alan Sovyet Azerbaycanlıları'na tutum ise daha hoşgörülü olmuştur. İran rejimi, tüm azınlık gruplarını baskı altında tutarak merkezileştirme politikası izlerken, Stalin döneminin bazı dönemleri dışında Sovyetler Birliği, istikrar ve kaynakların merkeze akışını da kolaylaştırmak maksadıyla etnik gruplara özerklik imkânı sağlamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği, topraklarında yaşayan tüm büyük etnik gruplara ulus olarak yaklaşmış ve özellikle pasaport ve kimlik belgelerinde etnik gruplarını belli etme imkânı sunmuştur (Shaffer, 2008: 81). Bu da etnik grupların özellikle de Azerbaycanlıların kimlik oluşumlarını doğrudan etkilemiştir. Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Azerilerin bu kimlik oluşum süreci hiç kuşkusuz İran'da yaşayan Azerilerin kimlik oluşum sürecini doğrudan etkilemiştir. Çünkü Türkmençay ve Gülüstan Antlaşmaları ile iki parçaya bölünen Azerbaycan topraklarında iki Azeri grubun etkileşimi o tarihlerden bu yana hep devam etmiştir.

Pehlevi rejimi, Fars olmayan diğer etnik gruplara ayrımcılık yapıyor olsa da Fars dilini ve kültürünü kabul etmiş olan kişilere karşı bu ayrımcılık yapılmamıştır. Rejim, Fars kimliğini İranlı kimliği olarak sunmakta ve Fars olmayan hiçbir gruba topluluk hakkı sunmamaktaydı (Shaffer, 2008: 83). Burada dikkat çeken nokta, bir etnik grup

aidiyetinin diğerk etnik gruplara dayatılması ve herhangi bir etnik kimliğin ismiyle kullanılamamasıdır. Yani İrank'da yaşıyan bir Azeri ancak Farsça konuşarak ve Fars olarak var olabilirdi. Aynı biçimde bir Kürt, ancak ve ancak bir Fars olarak var olabilirdi.

Pehlevi rejiminin uyguladığı eritme politikası, ayırım, kültürel baskı, ekonomik yaptırımlar vs. İrank'da yaşıyan etnik grupların daha fazla siyasallaşmasına neden olmuştur. Baskıya maruz kalan gruplar kendi yerel kimliklerine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bu etnik gruplardan en çok siyasallaşan gruplar Azeriler ve Kürtlerdir. Bu siyasallaşmayı gerçekleştiren Azeriler ve Kürtler kimliklerine vurgu yaptıklarında ve kimlik haklarını talep ettiklerinde her türlü işkenceye maruz kalmış ve hapis ya da ölüm cezalarına çarptırılmışlardır.

İrank'ın dış politikada başarılar elde etmesi, ekonomik ve askeri alanda atılımlar gerçekleştirmesi maalesef iç politikalara yansımamıştır. Bununla birlikte 1975 yılından sonra da içerde problemler birikmiştir. İki yıl süreyle artan petrol gelirlerinde doların değerinin düşmesinden ve petrol ihraç eden ülkeler tarafından konulan enerji tasarrufu politikalarından dolayı hızla düşmeye başlamıştır. Enerji alanında oluşan bu olumsuz durum enerji gelirlerine endeksli olan İrank'ın ekonomisini toparlama kabiliyetini de ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, ABD ile olan sıkı ilişkilerin Jimmy Carter'ın 1977 yılında başkanlığı kazanmasıyla farklı bir boyuta girmiştir. Carter'ın insan haklarına öncelik verilmesi taleplerine kayıtsız kalmayan İrank yönetimi, içerde bir takım reform hareketleri gerçekleştirerek baskıları kısıtlama yoluna gitmiştir. İçerdeki muhalif grupların bunu iyi değerlendirerek siyasi faaliyetlerini arttırmaları İrank'ın yeni bir döneme girmesine neden olmuştur (Kellner ve Djalili, 2011: 112). Bu durumun oluşmasıyla İrank'daki etnik gruplardan özellikle Kürtler ve Azeriler, kitap basımı, gösteri yürüyüşleri ve birçok eylemin başlamasına öncülük etmişlerdir.

2.3 İslam Devrimi (1979) ve Ayetullah Humeyni Dönemi

1970'lerde aslında var olan başka bir sorun daha gün yüzüne çıkmıştır. İrank'da o dönemde mevcut durumda olan sol tabanlı siyasi hareket Şah Rejimi'ni hedef alan tüm sosyal tabakaları içerisinde barındıran, din, ırk, dil, inanış gibi unsurları göz ardı eden geniş tabanlı bir yapıdaydı. Bu nedenle rejim karşıtı miting, eylem ve gösterilerde çok

renkli görüntüler ortaya çıkmaktaydı. Rejim karşıtı olan her kesimin büyük gayretiyle 1979 yılında Pehlevi Rejimi devrilerek İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Bu devrimin gerçekleşmesi sürecinde ortaya çıkan bütüncül hareket devrimin başarıya ulaşmasında en büyük etkindir. Pehlevi Rejimi'nin uyguladığı baskılardan yılan tüm etnik gruplar bu devrime destek vermişlerdir. İran'ın demokratikleşeceği ve özgürleşeceği umuduyla birlikte hareket eden gruplar, aldıkları bu güçle şahı devirmiş ve devrimin merkezine oturmuşlardır. Gerçekleşen devrimin hemen sonrasında üzerlerinde bulunan denetimin zayıflamasıyla kendi dillerinde yayınlar basılmıştır. Özellikle Azerice, Kürtçe ve Ermenice dillerinde yayınlanan eserler, dikkat çekicidir (Shaffer, 2008: 92).

1 Nisan'da yapılan referandum ile yeni İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat oy kullanan seçmenler, gerçekten kurulan yeni cumhuriyetin ne anlama geldiğini bilmiyorlardı. Anayasa hazırlamakla görevlendirilen bir “uzmanlar meclisi” ile yavaş yavaş rejimin yapısı ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan uzmanlar meclisi, İslam Cumhuriyeti Partisi'nin desteklediği kişilerce oluşturulmuş; diğer gruplar ise çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. Ayetullah Humeyni ise halk tarafından oluşturulmuş olan kurucu meclisten daha çok uzmanlardan oluşmuş bir meclis istiyordu. Bu kapsamda da yeni kurulan uzmanlar meclisi, İslami hukuk ve İslami ilimden anlayan kimseler tarafından oluşturulmuştur. Humeyni, böylelikle önceki anayasanın yerine liberalizmden uzak bir anayasa oluşturulmasını sağlamıştır (Kellner ve Djalili, 2011: 119).

İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yarattığı olumlu havanın etkisi ile yayınlanan eserler daha sonra bu kadar rahat yayınlanma imkânı bulamamıştır. Gerçekleşen devrim, yıllarca ezilenlerin ezenlere karşı ayaklanması söylemiyle yaygınlaşan ve teokratik bir yapının var olmasını savunan dini teorisyenler tarafından canlandırılmaya çalışılmıştır. Murtaza Mutahhari, Ali Şeriatî ve Celal Al-Ahmed gibi batı eleştirilerini çalışmalarının merkezine alan ve “Politik İslam”ın yaygınlaşmasını amaç edinen teorisyenlerin projeleri, devrime ön ayak olmuştur (Yenisey, 2008: 154). İslam devrimi gerçekleştikten sonra her ne kadar milliyetçiliğin İslam'a ters olduğu düşüncesi hâkim olsa da İslam devrimiyle yeni bir milli kimlik ortaya çıkmıştır. Bu yeni kimlik, Şii İslam üst kimliğinin altında Fars etnik odaklı bir yapıya sahiptir. Gülara Yenisey, bu farklı kimliği şöyle açıklamaktadır:

“İran İslam Devrimi'nin ön plana çıkardığı Şii İranlı kimliği hem pre-modern Kaçar döneminin Şii kimliğinden hem de modern Pehlevi döneminin Fars ulusal kimliğinden farklılık göstermektedir. İslam Cumhuriyeti'nin Şii kimliğini ön plan çıkarması olgusu, Kaçar dönemi ile benzerlik gösterse de, Kaçarların federal düzeyde memaliklerin etnik haklarının tanınmasına dayalı kucaklayıcı “Şii İranlı” kimliği, İslam Cumhuriyeti'nin etnik kimlikleri dışlayan, Fars etnik grubunun egemenliğine dayalı “Şii İranlı” kimliğinden farklı görünmektedir. Batı karşıtlığı ve Müslümanlığı ön plana çıkararak yorumu ile Pehlevi döneminin Batıcı, Seküler, İslam öncesi Pers kültürel mirasına dayalı kimliğinden tamamen farklı olan cumhuriyet dönemi Şii İranlı kimliği, Fars etnik çekirdeğine odaklanması yönü ile de Pehlevi dönemini anımsatmaktadır”(Yenisey, 2008: 157).

Yeni kurulan rejim ile birlikte hem ulus devlet inşası hem de İslam yönetimini esas alan bir takım yönetsel argümanlar bir arada kullanılmıştır. Şii mezhebinin ve Fars ulusal kimliğin üzerine oturtulmaya çalışılan bu üst kimlikler, Yeni İran'da farklılıkları da yok saymaya endekslidir.

Devrim sonrasında ortaya çıkan “İslam Cumhuriyeti”, İmam Ayetullah Humeyni'nin görüşleri doğrultusunda Velayet-i Fakih ilkesine dayanmaktadır.* Bu ilkeye göre egemenlik sadece Allah'a aittir, bütün yasalar ilahi kaynaklara göre oluşturulmalıdır ve İslam devletinde yürütme gücü, Veliyy-i Fakih tarafından sağlanmalıdır (Beşiriye, 2009: 35). Bu konuda bazı İslam çevrelerine de ters düşün

** Temel dayanak noktası Şii mezhebindeki imamet inancı olan Velayet-i Fakih kavramındaki “velayet” kelimesinin Farsça ve Arapçadaki karşılığı “Yardım”, “Muhabbet”, ve “Yönetme Yetkisi”dir. Şia inancına göre, yönetme yetkisi peygamberden sonra peygamber soyundan gelen masum imamlara aittir. Fakat bu imamlardan on ikinci imam olan Mehdi'nin ortadan kaybolmasıyla “Gaybet Dönemi” başlamıştır. Bundan sonra Şia âleminde yönetme yetkisinin kime ait olacağı sorusu gündeme gelmiştir. Şiiler için kayıp imam gelene kadar İslami hükümet ortadan kalkmıştır. Fakat diğer şerii işlerin yürütülmesi fakihlere düşmektedir. 11. yy. da ortaya çıkan bu kavram tartışması, 19. Yüzyılda siyasal bir teoriye dönüşmüştür. Bu teori ilk defa Humeyni tarafından pratiğe dönüştürülmüştür. Humeyni'ye göre, hükümet eğer fakihin elinde olmazsa, fakihlerin nezaretinde olmalıdır eğer bu da olmazsa hiçbir hükümet geçerli kabul edilmemelidir (Taflıoğlu, 2013: 3).

Humeyni'yi, Şeriatmedari eleştirmiş ve İslam fikhında velayetin sadece belirli özel konularda söz konusu olduğunu belirterek, halkın yönetimine engel olunmaması gerekliliğinin altını çizmiştir (Beşiriye, 2009: 36). Velayet-i Fakih'in yönetimdeki meşruiyeti İslam Cumhuriyeti'nin anayasasının 5. Maddesinde şöyle belirtilmiştir: “Zamanların kutsal efendisinin (on ikinci imam), kendisini gizlediği süre boyunca, İran İslam toplumunun uygulayıcı naibi ve yönetimi, dönemin meselelerine vakıf, adil ve faziletli Fakih'e aittir.” (Kellner ve Djalili, 2011: 120). Özellikle Pehlevi Hanedanlığı'nın Batı ile birleşerek toplumu yozlaştırdığını düşünen Ayetullah Humeyni, ülke yönetimini ve yönetime bağlı olan tüm kurumları İslami bir çerçeveye oturtuktan sonra bir takım baskı mekanizmaları gerçekleştirmiştir.

Ayetullah Humeyni, ilk olarak kimlik hakları taleplerinde bulunan, Mahabad'ta İKDP'nin, federal İran içinde bütün Kürtlerin tek bir çatı altında birleştirilerek özerliğin verilmesi talebinde bulunan Kürtlere yönelik büyük çaplı askeri harekât başlatmıştır. Yeni kurulan İslam Cumhuriyeti rejimi, “Kürdistan” ismi ile tanımlanan bölgenin özerlik talebini reddetmiş ve dil, yerel yönetimde serbestlik ve azınlık haklarını garanti altına almayı vadeden yeni anayasa tasarısını önermekle yetinmiştir. Yeni anayasa tasarısından azınlık gruplarına verilecek hakların çıkarılması üzerine Kürtler ve Azerbaycanlıların % 80'i yeni anayasa için yapılan referandumu boykot etmişlerdir (Yenisey, 2008: 161). Tahran yönetimi, bunun ardından 1980 yılında Kürt eyaletini denetim altına almak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla Kürtlere yönelik ikinci askeri operasyonu başlatmıştır (Shaffer, 2008: 92). Kürt siyasal hareketi bu dönemde birden fazla ideolojik çatı altında gerçekleşmiştir. Örneğin, Kürdistan Emekçilerinin Devrimci Partisi (Komala), İKDP'ye göre daha radikal ilkeler benimsemiş ve Marksist görüşe daha yakın bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca Şii merkeze karşı çevrede yer alan Sünni karakterli gruplar, din temelli politik çatışma içerisine girmiş ve özerklik yanlısı rejim karşıtlarını desteklemişlerdir (Yenisey, 2008: 162). Rejime karşı olmalarına rağmen ideolojik farklılık gösteren bu gruplar, Kürt siyasal hareketinin ne kadar bölünmüş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Etnik grupların büyük destek vererek gerçekleşmesini sağladıkları devrimin baskıları sonlandırmaması ve daha da baskı yaratması üzerine özellikle Azeri gruplar tarafından eylemler gerçekleştirilmiştir. Humeyni'ye karşı gerçekleşen eylemlerde

Azeriler bir ay boyunca Tebriz'i kontrol altında tutmuştur. İran'da kurulan yeni cumhuriyet rejiminin gücünün dini liderin elinde toplanmasını sağlayan referandum, cumhurbaşkanlığı seçimleri ve meclis seçimleri bu karmaşanın ortasında gerçekleşmiştir. İslam devriminden hemen sonra ortaya çıkan merkezi otoritenin zayıflamasıyla etnik gruplar kimlik taleplerinde bulunarak yeni rejimin kendi yanlarında olacağı yanılığısına düşmüşlerdir. Bu yanılığ devrimin gerçekleştirildiği tüm süreçte de yaşanmıştır. Brenda Shaffer, bu etnik grupların "İslam Devrimi"ne verdiği desteği üç nedenle açıklamaktadır. Bunlardan ilki, etnik azınlıkların, İran'ın her tarafında kendi aralarında ilişki ağları geliştirerek rejim karşıtı faaliyetler için kolayca harekete geçme gücünün yaratılmasını sağlamıştır. İkincisi, etnik grupların kültürlerini bastıran ve ekonomik alanda Farısların baskın olduğu merkeze öncelik sağlayan Pehlevi rejimine karşı ortak şikâyetlerinin olması. Üçüncüsü ise, çok sayıda Azeri ve Kürt ailenin 1946'da yerel hükümetlerinin bertaraf edilmesinden sonra rejim tarafından öldürülen veya sürgüne gönderilen akrabalarının olmasıdır (Shaffer, 2008: 92-93).

Başlangıçta kendisini İranlı olarak tanımlayan ve Azerbaycan kimliğine sıkı sıkıya bağlı bulunmayan birçok Azerbaycanlı, Ayetullah Humeyni'nin bu baskılarından sonra daha kimlik temelli taleplerde bulunmaya başlamıştır. Ayrıca Azerbaycanlıların dini olarak tabi oldukları Ayetullah Şeriatmedari'nin yeni kurulan rejim tarafından dışlanması, dini liderlik vasfının elinden alınması ve küçük düşürülmesi ile daha önce İslam Devrimi'ni kendileriyle özdeşleştiren, demokrat İslamcılarının birçoğu da Ayetullah Humeyni'ye karşıt hale gelmiş ve yeni kurulan rejime yabancılaşmıştır.

1977 yılında kıvılcımlanan devrim ateşi en çok Tebriz çevresinde varlık göstermiş ve bu destek en çok öğrenci kesiminden gelmiştir. Özellikle Tebriz Üniversitesi bu dönemde en ateşli rejim karşıtı muhalif grup olarak dikkat çekmektedir. Bu devrim hareketinde dikkat çeken bir diğer unsur eylem sloganlarının Azerice atılmasıdır. Bu da yasaklanan dilin, kimliğin özgürlük talebini işaret etmektedir. Azerbaycan eyaletinde yerel grupların yanı sıra kamu alanında da eylemlere destek verildiği görülmektedir. Nitekim göstericilere karşı sert müdahale etmekten kaçınan Azerbaycan eyalet polislerinin yerine eyalet dışından polisler getirilmiştir (Shaffer, 2008: 95-96). Kamu görevlilerinin de Pehlevi rejimini desteklemekten kaçındığı, rejime olan güvenin azaldığı ve devrim hareketine karşı sıcak olduğu gözlenmektedir.

Meydanlarda İslam ve demokrasi merkezli sloganlar bir arada atılmıştır. Rejimin baskıları birçok grubun aynı eylemlerde slogan atmalarına neden olmuştur. Pehlevi rejimi, gösterilere karşı sert müdahaleler gerçekleştirmiş, gösteriler birçok eylemcinin öldürülmesiyle ve tutuklanmasıyla bastırılmaya çalışılmıştır.

1978-1980 yılları arasında Beluçistan'da ve Türkmen Sahra'da da ayaklanmalar görülmüştür. 1979 yılının Mart ayında Şah döneminde halktan zorla alınan toprakların halkın geri alınması için talepte bulunmalarıyla başlayan ayaklanmalar daha sonra özerklik taleplerine dönüşmüştür. Bu bölgede toprak reformları gerçekleştirmek için köylüler tarafından bir örgütlenme başlatılmıştır. Daha sonra rejim tarafından bu örgütlenme parçalanmış ve liderleri idama mahkûm edilmiştir. Beluçistan'da ise ortaya çıkan parti ve örgütlerin özerklik talebinde bulunmaları ile başlayan ayaklanmalar, devrim muhafızları tarafından bastırılmıştır (Yenisey, 2008: 165). Beluçistan bölgesinde yaşanan bu ayaklanmalarda Pakistan sınırında yaşayan soydaşlarının da etkisi bulunmaktadır. Pakistan topraklarında yaşayan Beluçların daha aktif bir siyasal eğilimde bulunmaları ve ayrılıkçı hareketleri benimsemiş olmaları İran Beluçlarının da kimlik oluşum sürecine etki etmektedir. 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığı kazanmasıyla başlayan Pakistan Beluçlarının ayaklanmaları, 1955-68 ve 1973-1977 yılları arasında çatışmaya dönüşmüştür. 1973 yılında Pakistan anayasasında Beluçlara özerklik verilmesi kararlaştırılmıştır. Ardından bunun Pakistan yönetimi tarafından ihlali ile çatışmalar 1970'ler ve 2000'lerde yeniden başlamıştır. Eylül 2008'de gerçekleşen seçimlerin ardından cumhurbaşkanı seçilen Asıf Ali Zerdari ile olaylar yatışmaya başlamıştır. Ardından 2009 yılında Beluçlar ile ilgili bir paket açıklanmıştır. Bu paket, Pakistan'da yaşayan Beluçlar için bir takım haklar vaat etmekteydi. Fakat kapsamlı olmadığı için kısa sürede gözden düşmüştür. Pakistan'da gerçekleşen bu ayaklanmaların İran'dakiyle aynı olduğu söylenemez çünkü İran'da etnik kimliğe dayalı bir oluşumun gerçekleştiğini söylemek zordur. İran'da yaşayan Beluçlar özerklik taleplerinde bulunsalar da etnik kimliğin tam anlamıyla oturmadağı görülmektedir. Bu grup daha çok Sünni-Şii mezhepsel kimlik üzerinden kimlik vurgusu yapmaktadırlar. Bölgede yaşayan Beluçların temel sorunu Sünni oldukları için baskıya maruz kalmaları ve Şiiilerin sahip oldukları haklara sahip olmamalarıdır. (Boz, 2011: 52). Her ne kadar mezhepsel kimlik dikkat çekici olsa da İran yönetiminin Fars kültürünü dayatması ve

farklı dillere olan tahammülsüzlük, bu grubun da milli kimliğinin oluşum hızını arttırdığı söylenebilir.

Gerçekleşen bu ayaklanmalar ile beraber görülmüştür ki toplumda yaşayan etnik gruplar, içerisinde buldukları siyasi ortamdan ve yönetimin kendilerine karşı gerçekleştirdiği sert müdahaleler ve uyguladıkları baskılar, etnik grupların üzerinde daha fazla ayrılıkçı ya da daha fazla kendi yönetimlerini gerçekleştirme arzularının yeşermesine neden olmuştur.

Ayetullah Humeyni'nin iç politikada gerçekleştirdiği istibdat politikaları dış politikada da kendini göstermiştir. Pehlevi hanedanlığı boyunca Batı ile özellikle de ABD ile ilişkilerin oldukça iyi seyretmesi, Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi ile son bulmuştur. Bu ilişkilerin bozulmasında Humeyni'nin Batı ülkelerini özellikle de ABD'yi şeytan ilan etmesi, gerçekleşen yeni devrim sonrasında oluşturulan yapının Batı karşıtlığını temel alması gibi nedenler sayılabilir. Fakat ilişkilerin bozulmasında kritik nokta, 4 Kasım 1979 yılında Tahran'da bulunan ABD Büyükelçiliği'ne saldırılması ve burada görev yapan diplomatların rehin alınmasıdır. 444 gün süren bu rehin alma krizi, uluslararası alanda büyük yankı uyandırmış ve İran'ın Batı'ya karşı uygulayacağı politikaların da habercisi olmuştur (Kellner ve Djalili, 2011: 123). Ayetullah Humeyni, ABD'yi “Büyük Şeytan” ilan ederken İsrail'i de “Küçük Şeytan” olarak ilan etmiştir. Özellikle ABD'nin Ortadoğu'dan uzak durması gerektiğini ve İsrail'in bu bölgedeki varlığının gayri meşru olduğunu her seferinde dile getirmiştir. İran'ın Batı ülkelerine karşı gerçekleştirdiği dış politikası genel olarak bu seyirde devam etmiştir.

İran'daki etnik kökenli grupların siyasi ve toplumsal eğilimine bakıldığı zaman bu grupların devrim sonrasında yönetimin verdiği sözleri tutmaması ve Ayetullah Humeyni'nin kafasındaki devlet yönetim modelini gerçekleştirmeye başlamasıyla yönetime karşı hoşnutsuzluk duyduğu görülmektedir. Bu gruplardan İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde büyük katkısı bulunan Huzistan Arapları, devrim sonrasında rejimle iyi ilişkiler gerçekleştirmiş ve Huzistan'da varlık gösteren “Arabistan Özgürlük Cephesi” silahlı çatışmalara da son vermiştir. Arapçanın yaygın olarak kullanılması, dergi ve yayınların kolayca çıkarılması gibi hakların karşılanması ve yerel faaliyetlerle ilgili isteklerin artması Tahran yönetiminin Araplara kuşkulu bakmasına neden olmuş

ve sonrasında da bu, silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Silahlı çatışmalarda birçok Arap hayatını kaybetmiş ve bu olaylar “Kanlı Çarşamba” olarak anılmıştır. Bu olaylar daha da tırmanarak Arapların petrol boru hatlarını patlatmalarına kadar varmıştır. 1980 yılında patlak veren İran-İrak savaşı nedeniyle Humeyni bu bölgeye daha dikkatli davranmaya başlamıştır. Anadilin kullanım alanlarının genişletilmesi ve yerel yönetiminde bölge halkına da yer verilmesi olayların azaltılmasında önemli bir etki yaratmıştır (Yenisey, 2008: 167). İran-İrak savaşının en kilit noktalarından biri olan ve aslında Irak yönetiminin de İran’ın en kırılma noktası olarak gördüğü Huzistan Bölgesi, savaşın Irak lehine sonuçlanmamasında önemli bir paya sahiptir. Petrol yataklarının da bölgeye kattığı jeopolitik önem bölgenin daha fazla dikkat çekici hale gelmesinde etkili olmuştur. Bu bölge Irak’ın tahminleri dışında bir tavır sergileyerek İran’a önemli destek vermiştir. Ayetullah Humeyni’nin de bölgeye geçici de olsa ilgiyle yaklaşması ve burada yaşayan Araplara destek ve vaatte bulunması bölgenin de İran yönetimine karşı destek vermesiyle neticelenmiştir. Fakat savaş sonrasında müteakiben verilen sözlerin yerine getirilmemesi ile bölgede yeniden yönetime karşı hoşnutsuzluklar belirmeye başlamıştır.

İran’da yaşayan etnik grupların İslam devrimine verdikleri destek ve sonunda karşılaştıkları hayal kırıklığı, bu grupların taleplerinin azalmasına neden olmamıştır. Ya da İslam devriminden sonra devam eden bu baskılar, konuşulan azınlık dillerinin susmasına da neden olmamıştır. Fakat bu etnik gruplara mensup kişilerin ölümlerine, işkencelerle karşılaşmalarına ve ceza evlerine atılmalarına neden olmuştur.

Devrimin sonuçlanmasından 1981 yılının Haziran ayına kadar geçen sürede devrim mahkemeleri, “devrim karşıtı” ya da “karşı devrimci”, “dünya üzerinde yolsuzluk yayıcı” suçlamalarıyla 497 kişiyi idam etmiştir. Bu idamların içinde en dikkat çeken kişiler ise eski Başbakan Huveyda, 6 bakan, Yahudi bir iş adamı (casusluk suçlamasıyla), 35 general, 25 albay, 20 binbaşı ve 125 subaydır. Bu dönemdeki idamlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Ardından geçen 4 yıl içerisinde ise 8 000 muhalif idam edilmiştir. Bu muhaliflerin çoğunluğunu ise, Halkın Mücahitleri üyeleri, Kürtler, Tudeh Partisi üyeleri ve Şeriatmedari’nin taraftarları oluşturmaktadır (Kellner ve Djalili, 2011: 122). Gerçekleştirilen bu idamlar genelde meydanlarda ve halkın önünde gerçekleştirilmiştir. İran’da demokrasi, özgürlük, hukuk gibi değerleri savunan

insanların gösteriler gerçekleşmesinin yanı sıra bir de bu baskıcı uygulamalardan dolayı taleplerini dile getirmeyenler bulunmaktadır. Protesto yürüyüşlerinde göstericilerin öldürülmesi, gözaltına alınmaları ve muhalefet edenlerinden cezalandırılmaları bunun diğer nedenlerini oluşturmaktadır.

İran'da etnik grupların kendi kimliklerine sarılma ve etnik kimliklerin siyasallaştırılma sürecinde dikkat çeken unsur, tüm etnik unsurların özerklik talebinde bulunması ve bunun için birçok kanlı çatışmayı göze almalarıdır. Tahran yönetiminin etnik unsurlara yönelik tutumları bu süreçte etkiliyken, diğer etki eden unsur, Şah'a karşı gelerek başlattıkları devrim sonucunda yaşadıkları hayal kırıklığıdır. Ayrıca belirtmelidir ki, İran'daki tüm etnik unsurlar etnik temelli özgürlüklerini elde etmek için yönetimle çatışsa da bunların tamamının İran'dan ayrılma gibi bir düşünceleri yoktur. İran sınırları içerisinde kalarak İranlı kimliğini üst kimlik olarak tanıma eğilimi göstermektedirler. Fakat Fars etnik kimliğinin toplumda yaşayan tüm topluma dayatılması bununla çelişmektedir. Burada söz edilen her grubun kendi kimliğini taşıması fakat İranlı üst kimliği çatısı altında birleşmesidir. Etnik grupların bu düşünceleri, kimlik oluşum sürecini etkilemiş ve etnik unsurlara dayalı bir kimlik oluşumunu geciktirmiştir.

Gerçekleşen İslam devriminin sonrasında İran'da siyasal karışıklıklar devam etmiştir. Önce Ayetullah Humeyni'nin uyguladığı baskılar ve Kürt eyaletine gerçekleştirdiği askeri operasyonlar protesto edilmiş ardından da Azerbaycanlıların dini lideri ve devrim sırasında siyasi liderleri haline gelen Şeriatmedari'nin ev hapsine alınması büyük tepki toplamıştır.

İran'daki en aktif etnik unsur olan Azerbaycanlılar bu dönemde ciddi biçimde siyasallaşmışlardır. Devrim sürecine en büyük desteği veren grup olan Azerbaycanlıların kuzeyde Sovyetler Birliği'nde olan kısmı ise daha özgür bir tutuma tabi tutulmuştur. İslam devrimi ile iki Azeri grup arasında iletişim ve etkileşim devam etmiştir.

İran kendi içinde azınlık gruplarının siyasi taleplerini bastırırken ve Ayetullah Humeyni iç karışıkları sonlandırmaya çalışırken İran-Irak savaşı patlak vermiştir. Saddam Hüseyin, bu savaşla hem uluslararası alanda iyice yalnızlaştırılmaya çalışılan

hem de rehine krizi ile tüm dünyanın gözünde suçlu bir imaj çizen İran'ın kırılğan yapısından fayda sağlamak istemiştir. Saddam, ayrıca İslamcı köktencilğin yayılmasından büyük endişe duyan ve İran'ın düşmanca politikalarını eleştiren Batı'nın da desteğini alabileceğini düşünmüştür. İran'a karşı açılan savaşta Saddam Hüseyin, bir yabancı saldırısına karşı İranlıların vatansever tepkisini de dikkate almamıştır (Kellner ve Djalili, 2011: 126). İran-İrak savaşında özellikle Huzistan bölgesinde yaşayan Arapların savaş boyunca büyük desteği söz konusu olmuştur. Bu dönemde Ayetullah Humeyni ile bölgedeki Araplar arasında işbirliği gerçekleşmiş olsa da özellikle savaş sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden dolayı Araplar ile Tahran yönetimi arasında gerginlikler yaşanmıştır.

İslam Devrimi gerçekleşmeden önce ve gerçekleşikten sonra olarak sınıflandırma yaparak Ayetullah Humeyni'nin etnik azınlıklara karşı tutumunu değerlendirecek olursak iyi analiz edilmemiş ve üzerine kafa yorulmamış bir sorunun var olduğunu göreceğiz. İslam devrimi gerçekleşmeden ve gerçekleşirken Ayetullah Humeyni etnik azınlıkların sorununu pek dillendirmemiş ve kafasında oluşturduğu yeni İran içinde böyle bir sorunun baş göstereceğini de tahmin edememiştir. Humeyni, İran'ın inşasında din temelli bir yapının hâkim kılınmasını ve geriye kalan bütün sorunların bu yapı ile uyumlu halde çözümlenmesini arzulamaktaydı. Fakat dini, toplumun entegre olması için bir tutkal olarak kullanmayı düşünen Humeyni, Fars etnik kimliğinin üst kimlik olarak empoze edilebileceği yanılgısına kapılmış ve toplum, bu etnik kimlik karşısında kendi kültürüne dönerek etnik kimliğine sarılmıştır. Humeyni, kimlik siyaseti yapan liderlere ve bu hareketleri destekleyenleri “kâfir”, “din düşmanı” olarak nitelemiş ve meşruluklarını sorgulatmaya çalışmıştır (Yenisey, 2008: 170). Yapmaya çalıştığı şey, bu başkaldırıyı gerçekleştirenlerin ve ya teşebbüste bulunanların halk nezdinde ki meşruiyetini sonlandırmaktır.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde Azınlık gruplarının özellikle de Azericenin gelişmesi için sözlük ve dilbilgisi kitapları yaygınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca İran Azerbaycanlıları ana dillerinde televizyon kanalları izlemeyi talep etmişlerdir. Bakü'de yapılan yayınları izlemek için evlerde toplanarak bir araya gelmeleri bunun en bariz göstergesidir. İki Azeri grup arasında bu ve bunun gibi etkileşimler devam etmiştir. Bakü'den İran'a davet edilen Azerbaycanlı kültür adamları bu etkileşimde önemli paya

sahiptir. Bu kültür adamlarının kamu alanlarında Azerbaycan ana dilini kullanmaları İran Azerilerinin dikkatini çekmiş ve kamu alanlarında kullanılabileceğini düşündürmüştür. Bunun üzerine 24 Ocak 1990 yılında iki milletvekili mecliste Azerice “Kanlı Ocak” olaylarını kınamış ve Azerbaycanlılara başsağlığı dileklerinde bulunmuştur. Bu yaşananlar, Tahran yönetimi tarafından büyük tepki toplamıştır (Shaffer, 2008: 171-172).

4 Haziran 1989 yılında İran devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin ölümü ile dini liderlik makamına uzmanlar meclisi tarafından seçilen Ayetullah Ali Hamaney gelmiştir. Liderlik makamında gerçekleşen bu değişimin sorunsuz bir şekilde atlatılması, rejimin sağlam bir zemine oturduğunun da bir göstergesidir. Bu dönemde cumhurbaşkanlığı makamında bulunan Rafsancani ise özellikle ekonomik darboğazda bulunan İran'ın ekonomisini yönetmeye çalışmıştır. Birçok ekonomik reform girişiminde bulunan Rafsancani'nin bu girişimleri başarıya ulaşamamıştır. Bu başarısızlığın altında yatan etmenler ise; petrol fiyatının düşmesi, yerli ve yabancı yatırımların yetersizliği, hükümet politikasına olan güvensizlik, yönetimi devralmış kişilerin başarısız olması ve vergi vermeyen kesimlerin varlığıdır (Kellner ve Djalili, 2011: 142).

Bu dönemin dış politika seyrine baktığımız zaman ise bambaşka bir İran görmekteyiz. 1990 yılının başlarında özellikle uluslararası alanda İran'ın jeopolitik kapsamında bir takım değişiklik yaratacak olaylar meydana gelmiştir. Bu dönemde ayrıca ekonomik sıkıntılar çeken İran, dış politikada sağlam adımlar atmaya yönelmiştir. 1990'ların başından itibaren İran'ın jeopolitiğini ve dış politikasını ilgilendiren 3 temel olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1990 yılının Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, ikinci olay ise bu kuşatmanın sonucunda 1991 yılının Ocak ayında ABD'nin Irak'a müdahalede bulunmasıdır. Bölgede gerçekleşen son olay ise uluslararası alanda tüm dünya siyasetini ilgilendiren ve bölgesel anlamda doğrudan İran jeopolitiğine etki eden SSCB'nin dağılması ve ardından yeni devletlerin ortaya çıkmasıdır. Sovyetlerin yıkılmasının ardından Batı ile Doğu arasındaki perde ortadan kalkmış, bu da İran'ın bölgesel anlamda daha önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, doğu ile batıyı bağlaması açısından transit ülke konumunda olması ile oldukça önem arz eden İran Jeopolitiği, aynı zamanda kuzey ile

güneyi de birbirine bağlaması İran'ın jeopolitik alanda daha önemli bir ülke konumuna yükseltmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yeni devletlerin varlık göstermesi ve İran ile yakın işbirliği gerçekleştirme fırsatları yakalaması İran için bir başka önemli olaydır. 1996 yılında Türkmenistan'ın Meşhed kentini İran'a bağlayan demiryollarının yapılması bunu açıkça ortaya koymaktadır (Kellner ve Djalili, 2011: 144). Ayetullah Humeyni döneminin başlamasının ardından ABD ile olan ilişkilere de paralel olarak İran-İsrail ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. İslam Devrimi sonrasında ikili ilişkiler tek boyutlu ve karşıtlık ilkesi temelinde şekillenmeye başlamıştır. İran ile İsrail iki düşman devlet olarak bölgede varlıklarına devam etmişlerdir. Özellikle İran'ın Siyonizm karşıtı söylemleri ve bölgede İsrail'in varlığının son bulması gerektiğine dair söylemleri iki ülkenin her daim söylem boyutunda karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda bölgede İsrail, İran'ın ilk fırsatta kendilerine saldıracak potansiyeli bulunan serseri devlet olarak tanımlamaktayken; İran ise İsrail'i düşman devlet olarak nitelemekte ve Ortadoğu'da varlık göstermesinden rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca bu iki ülke, olumsuz imajlarıyla da dikkat çekicidir. BBC tarafından yapılan ve 27 ülkede gerçekleştirilen eğilim araştırmasında İran ve İsrail imaj açısından oldukça olumsuz sonuçlara neden olmuşlardır. Örneğin, Kanada'da gerçekleştirilen araştırmaya göre; denekler İran'ın %63 oranında olumsuz bir imaja sahip olduklarını düşünürken bu oran İsrail için de %56'dır. Almanya'daki araştırma sonuçlarına göre ise bu oran her iki ülke için de %77'dir. Türkiye'deki sonuçlara göre ise İsrailin olumsuz imajı % 76 iken, İran için de çok da düşük olmayan %46 seviyelerindedir (Bacık, 2008: 90).

Dönemin etno-milliyetçi yapısında ise bir takım gelişmeler yaşanmıştır. 1991 yılının Aralık ayında kuzeyde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, İran Azeri etnik grubu arasında kimlik farkındalığı yaratmıştır. Kurulan Azerbaycan devleti, kimlik vurgusunu pekiştirmiş ve Azeri toplumu arasında kimlik ideolojisi daha radikal hale gelmiştir. Aslında yeni devletin kurulması ayrılık hareketlerinin hızlanmasını doğuracağı beklentisi varken çok az bir grup bu beklentiye sahip çıkmış, büyük kısmı İran'da kültürel hakların verilmesi yönünde bir eğilim gerçekleştirmiştir (Shaffer, 2008: 183).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması, İran Azerbaycanlılarının daha örgütsel hale gelmesinde etkili olmuştur. Mesela, İran meclisinde Azerbaycan kökenli milletvekilleri Azerbaycanlılara belli başlı hakların verilmesi için bir komite kurmuştur. Bunun dışında bir takım öğrenci grupları da siyasi faaliyetler yürütmek için bir araya gelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde sınırlı bir şekilde gerçekleşen İran Azerbaycanlıları ile etkileşim, artık daha rahat bir şekilde gerçekleşmiştir. Ziyaretler sıklaşmış ve iki grup arasında işbirlikleri gerçekleşmeye başlamıştır. Yeni kurulan cumhuriyetin İran Azerbaycanlılarına en büyük etkisi kimlik vurgusunun daha sık ve açık bir şekilde yapabiliyor olmasıdır. 1990'lardan itibaren kimliğin sıkça ifade edilmesinde artışların meydana geldiği görülmektedir (Shaffer, 2008: 199). Tahran yönetimi ise yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni topraksal bütünlüğünü bozacak bir tehdit olarak algılamıştır. Kendi topraklarında yaşayan Azerbaycanlılar için cazibe merkezi haline gelen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycanlılar için kimlik farkındalığı da yaratması Tahran yönetiminin endişelerini arttırmıştır. İran, bu nedenle Azerbaycan ile ilişkilerini kontrollü yürütmüş ve hatta Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan ile ilişkilerini sıklaştırarak fiili olarak tarafını seçmiştir (Shaffer, 2008: 219). Bir başka dikkat çeken unsur, savaş bölgesinden kaçan Azerbaycanlı göçmenlere sınırlarını kapatarak veya gelen göçmenleri geri göndererek milliyetçi Azerbaycanlılardan korkusunu göstermiştir (Shaffer, 2008: 221). İran, tüm Şii İslam âleminin hamiliğini üstlenmiş olsa da Müslüman devletlere karşı yapılan baskı ve işgaller karşısında batıya öfke duysa da kendi ulusal çıkarları uğruna ilkelerinden ödünler vermiştir. Bu, Dağlık Karabağ olayında olduğu gibi Rusya'nın Çeçenlere karşı gerçekleştirdiği büyük katliamlarda da kendini göstermiştir. İran, Rusya ordusunun Çeçenleri katlettiği bir süreçte bu olayları Rusya'nın içişleri olarak görmüş ve bu yönde açıklamalarda bulunarak aslında gerektiğinde tam bir reelpolitik yaklaşımıyla hareket edebileceğini de göstermiştir. Çeçenlere karşı uygulanan büyük kısımları kendi çıkarları uğruna görmezden gelmiştir (Takeyh, 2009: 95).

İran yönetimi 1990'larda eyalet sınırlarını değiştirerek demografik eğilimleri sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Doğu Azerbaycan eyaletinin bölünmesi ve yeni bir eyaletin ortaya çıkarılması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan Eyaleti'nin parçalanma fikri ve yeni yaratılacak eyaletin isminin Azerbaycan ismi ile

ilişkilendirilmeyecek olması büyük tepki toplamıştır (Shaffer, 2008: 207). Bu tepkiyi gösterenler “İranlılık” fikrine sahip çıkan Azerbaycanlılar tarafından da dile getirilmiştir. Bu da rejime yönelen tepkilerin arttığını ve gizli de olsa kimliğin farklı ideolojilere sahip kimseler tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

İran hükümeti ortaya çıkacak olan yeni eyaletin ismini “Sabalan Eyaleti” olarak belirtmiş olsa da komisyonda gerçekleşen müzakereler sonucunda yeni eyaletin ismi “Doğu Azerbaycan” olarak değiştirilmiştir. Böylece İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Azerbaycan ismi ile varlık gösteren eyalet sayısı üçe çıkmıştır. Bunlar: Tebriz merkezli; Merkezi Azerbaycan, Urmiye merkezli; Batı Azerbaycan ve son olarak Erdebil merkezli; Doğu Azerbaycan eyaletleridir. Hükümet bu ismi benimsemediği için karara itiraz edip sonunda Nisan 1993’te yeni eyaletin ismini “Erdebil eyaleti” olarak yeniden değiştirmiştir. Her ne kadar itiraz edilse ve eylemler gerçekleştirilse de yeni ismin önüne geçilememiştir. İsim değişmiş olsa da gerek halk nezdinde gerek meclis temsilcileri nezdinde bu üç eyalet tek bir Azeri blok olarak lanse edilmiştir (Shaffer, 2008: 208-210).

Azınlık grupları İran’da aktif bir şekilde siyasi faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle 1990’lardan itibaren hem meclis içinde hem meclis dışında örgütlenmeler meydana gelmiştir. Bu örgütlenmelerden en önemli olanı Azerbaycan eyaletlerinden gelen temsilcilerin oluşturduğu Azerbaycan Meclis Vekilleri Topluluğudur. 1993 yılında kurulan bu topluluk, genel olarak, Azerbaycan eyaletleri ile ilgili sorunları ele alıp Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkilerin gelişimi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Ayrıca milliyetçi Azerbaycan örgütlerinden olan Azerbaycan Fedaiyin Örgütü, Güney Azerbaycan Halk Cephesi ve Azerbaycan Kurtuluş Cephesi de aktif siyasi örgütlerdir. İran’da özellikle 1960’lı yıllar ve sonrasında bazı eyaletlerde gizli faaliyet gösteren parti ve örgütler belirmiştir. Kürdistan, Azerbaycan, Beluçistan eyaletlerinde faaliyet gösteren bu örgütlerin bazıları radikal taleplerde bulunmakta iken bazıları daha ılımlı taleplerde bulunmaktaydılar. Bu örgütlerden İran Beluçistan Halk Partisi (İBHP), İKDP, 1967 yılında kurulan ve siyasi faaliyetlerine başlayan Batı Beluçistan Devrimci Bağımsızlık Halk Partisi ve 1969 yılında faaliyetlerine başlayan Komala Örgütü, Şah’a karşı muhalefet eden örgüt ve partilerdir (Yenisey, 2008: 153).

Ayetullah Humeyni döneminde siyasi örgütlenmenin önü tamamen kapatılmıştır. 1981 yılında İslam Cumhuriyeti, İslam Cumhuriyeti Partisi dışındaki tüm partileri kapatmıştır. İslam Cumhuriyeti Partisi ise, halk nezdinde hareket alanını genişletmek ve halk tarafından benimsetmek amacıyla Muhammed Cevad Bahonar, Muhammed Beheşti, Ekber Haşemi Rafsancani, Ali Hamaney gibi Ayetullah Humeyni ile aynı safta yer alanlar tarafından kurulmuştur. 1997 yılında iktidara Muhammed Hatemi'nin gelmesiyle birlikte siyasal örgütlenme alanında rahat bir nefes alınmıştır. Bu dönemde, liberal bir takım söylemlerin varlığı ile faaliyet gösteren 220'den fazla siyasi örgüt bulunmaktadır. Fakat bunlar da baskı altında kalmışlar ve tam anlamıyla siyasi parti gibi faaliyet gösterememişlerdir. Mahmut Ahmedinejad'ın gelmesi ile birlikte siyasal örgütlenmenin alanı yeniden daralmıştır (Kellner ve Djalili, 2011: 101). Hasan Ruhani döneminde ise baskıların devam ettiği görülmekle birlikte siyasal örgütlenmeler artmıştır.

İran'ın uyguladığı asimilasyon ve eritme politikaları gelişen teknoloji ve küreselleşmenin büyük etkisiyle tüm dünyanın dikkatini çeker hale gelmiştir. Özellikle İran'ın azınlık gruplarına ana dillerinin kullanılmalarına karşı çıkmaları ve Farsçayı tek dil olarak dayatmaları batı kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Nitekim 1 Mayıs 2002 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu İran özel temsilcisi Maurice Captron, azınlık dillerinde eğitim verilmediği, ebeveynlerin çocuklarına anadillerinde isim koymalarının engellendiği, yer ve yön isimlerinin azınlık dillerinden Farsçaya çevrildiği, gazetecilerin ve öğrencilerin haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle İran'ı kınamıştır (Yenisey, 2008: 192).

İran azınlık gruplarından Azerbaycanlılar, 2000'li yıllardan itibaren aktif bir şekilde diaspora çalışmalarına başlamıştır. Bunun en açık göstergesi, Ocak 2002'de Dünya Azerbaycanlılar Kongresi başkanlığını yapan Ahmed Obalı'nın İran'da uygulanan baskılardan ABD'ye bilgiler vermesidir (Yenisey, 2008: 193).

İçerde demokratik bir tartışma zemini bulamayan etnik grup temsilcileri ve aydınlar uluslararası alanda yaptıkları seminer, konferans ve toplantılarla etnik temelli sorunlara çıkar yol aramışlardır. Bu çalışmalardan biri 24 Mayıs 2004 yılında Londra'da gerçekleşmiştir. "İran'da Demokrasinin Yerleşmesi Ve Ülkenin Geleceğe Yönelik Politikalarının Belirlenmesinde Etnik Grupların Rolü" konulu seminerde yurtdışındaki

etnik grup temsilcileri ve İran'daki muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu seminere birde Azeri, Kürt, Arap ve Beluç katılımcılar da temsilci olarak iştirak etmişlerdir. İran'da yaşanan tüm etnik temelli sorunların konuşulduğu seminerde federal bir devlet modelinin inşa edilmesi gerekliliği açıkça ifade edilmiştir (Yenisey, 2008: 189).

İran'ın iç ve dış politikasında tam anlamıyla bir uyum görülmemektedir. Özellikle 1997 yılında Seyyid Muhammed Hatemi'nin göreve başlamasının ardından hem dış politikada hem de iç politikada bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler birbirini tamamlamak yerine daha çok uyumsuz bir şekilde gerçekleşmiştir. Ağustos 1997'de göreve başlayan Hatemi, ne kadar reformcu eksende hareket etmeye çalışsa da İran'ın sahip olduğu rejim, buna fırsat vermemiş ve reformcular bu dönemde ya öldürülmüş ya da görevden uzaklaştırılmıştır. Reformcu harekete karşı gerçekleşen bu baskı gazetelerin kapatılması, muhalif grupta yer alan parti üyelerinin suikast sonucu öldürülmesi ve aydın, gazeteci, siyasetçilerin görevlerinden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Hatemi bu dönemde ilk defa Avrupa'ya ziyaretler gerçekleştirirse de içerde reformcu hareketlerin önü kapatılmıştır. Hatemi İtalya ve Vatikan'a gerçekleştirdiği ziyaretler, İran İslam Cumhuriyeti tarihinde ilk olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca bu dönemde artan baskı ve şiddet olaylarının büyük etkisiyle İran'da meydana gelen öğrenci hareketlerinde de artış görülmüştür. Hatemi'nin İtalya ve Vatikan'a ziyaretler gerçekleştirirken içerde yoğun bir şekilde protesto ve gösteriler yaşanmış ve reformcu hareket baskıya maruz kalmaya devam etmiştir. Reformcu yayıncılar yapan Selam gazetesinin kapatılması öğrenci hareketlerinin başlamasında büyük bir öneme sahiptir. Öğrencilerin protestoları şiddetle bastırılırken 1500'e yakın öğrenci de tutuklanmıştır. Selam gazetesinin dışında Muhammed Hatemi'ye yakınlığı ile bilinen iki gazete daha kapatılmıştır. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemin dış politikasına bakıldığı zaman ise daha yumuşak bir politika ve komşularla ilişkilerin düzeltilmesine yönelik politikalar görmekteyiz. Komşularla ilişkilerin düzeltilmesi politikasının temelleri bir önceki dönemin cumhurbaşkanı olan Rafsancani tarafından atılmış olsa da Hatemi bunu devam ettirme görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra dışa açılabilme için de Batı'ya karşı daha yumuşak politikalar yürütmeye çalışmıştır. Muhammed Hatemi, 1998 yılında CNN'e verdiği bir röportajda Amerikalı diplomatların rehin alınması olayının üzücü bir hadise olduğunu ve büyük üzüntü

duyduğunu dile getirmiştir. Ayrıca “Büyük Amerika Halkı” ile de kültürel alışveriş teklif etmiştir. Hatemi'nin bu tavrı, Batı ile özellikle de Avrupa ile ilişkilerin yeniden normalleşmesinin de önünü açmıştır. Muhammed Hatemi'nin dış politikada iki kavram üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu iki kavram “Diyalog” ve “Gevşeme”dir (Kellner ve Djalili, 2011: 148).

İran'da bütün azınlıkları bir arada toplayan yapı taşlarından biri dini ideoloji olmuştur. Fakat bu dini ideoloji özellikle reformların önünü tıkaması ve etnik gruplara karşı yıpratıcı bir şekilde zorbalık uygulaması bu özelliğini kaybetmesine neden olmuştur. Özellikle Şiilik, geçmişte Farslar, Azeriler, Kürtler ve Araplar üzerinde bağ kurmaya yaramıştır. Fakat son dönemlerde artık dini ideolojinin baskınlığını yitirdiğini ve milliyetçi fikirlerin daha ön planda yer aldığını görmekteyiz. Fakat bu milliyetçilik de tam anlamıyla kimlik oluşumuna etki etmemiş, kimliğin bir kısmını belirleyebilmiştir. İran'da kimliklerin birer birer ortaya çıktığı dönemde farklı ideolojilerden etkilenildiği görülmektedir. Bireyselci ve özgürlük temelli ideolojilerin baskın olduğu fakat İslami bir geleneğe sahip olduğu için dini ideolojiden de taviz verilmediği görülmektedir. Eski baskınlığını yitirmiş olan dini ideolojiyi besleyen batı düşmanlığı ve anti-empyralist hareketler de İran'da kimliğin bir parçasını oluşturmaktadır. Hatemi'nin batı düşmanlığı argümanını kullanmaması ve daha yumuşak politikaları benimsemesi, dini ideolojiden tavizler vermiş gibi görünse de iç politikada değişimden uzak kalınması dini ideolojinin, aslında demokrasiyi ve reform hareketlerini frenleyici bir etkisini ortaya koymaktadır.

İran'da her ne kadar reformcu bir yaklaşıma sahip olsa da Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde, özellikle iç politikada, özgürlükçü ya da demokratik adımlar bir türlü atılmamıştır. Özgürlük ve demokrasi yanlısı gruplar büyük beklenti içinde olsalar da bu beklentileri boşa çıkmıştır. İran'da siyasi faaliyet gösteren etnik gruplar da bu dönemde sindirilmeye devam etmiştir. Aslında reform yanlısı olan Hatemi'nin dış politikada daha yapıcı politika izlemesi, içerde ise baskının artarak devam etmesi Hatemi döneminin gittikçe kan kaybetmesine neden olmuştur. Hatemi'nin ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde de benzer bir görüntü yaşanmıştır. İlk etapta 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları lanetlenmiş ve Afganistan terör yuvası olarak İran için aynı şeyi ifade etmiştir. Fakat Bush'un şer ekseninde İran'ı da

Irak ve Kuzey Kore'ye dâhil etmesiyle Hatemi'nin dış politikasının kısa vadede işe yaramadığını göstermiştir. Bu dönemde de reform yanlılarını şiddete başvurarak sindirmeye çalışan ve büyük oranda da başarılı olan muhafazakârlar, yaptığı hamlede kazançlı çıkmışlardır. Bu kazançları seçimlerde başarı elde etmeleriyle pekiştirilmiştir.

Haziran 2005'te cumhurbaşkanlığına seçilen Mahmud Ahmedinejad, Muhammed Hatemi'nin aksine radikal İslam taraftarı ve Ayetullah'a yakın bir muhafazakâr profili çizmiştir. Ekonomik alanda büyük vaatler sunan Ahmedinejad, bu vaatlerini gerçekleştirilmede vasat kalmıştır. Ayrıca, gazetelerin kapatılması, üniversitelerden liberal şahsiyetlerin görevlerine son verilmesi, yabancı sitelerin erişiminin engellenmesi gibi baskılar da bu dönemde hız kazanmıştır. Hatemi'nin uygulamaya çalıştığı fakat muhafazakâr kesim tarafından engellendiği ılımlı politikalar, Ahmedinejad döneminde reddedilmiş ve daha katı, uzlaşmadan uzak politikalar hayata geçirilmiştir. Bu uzlaşmadan uzak tavırlar dış politikada da kendisini göstermiştir. Bu dönemin dış politikasının temel argümanlarını; özellikle ABD başta olmak üzere Batı karşıtlığı, Siyonizme duyulan öfke, bölgesel ve uluslararası alanda büyük tepki nedeni olan nükleer enerji krizi ve Humeyni'den devraldığı İslam devrimciliği söylemleri oluşturmaktadır (Kellner ve Djalili, 2011: 152).

Mahmud Ahmedinejad'ın özellikle ekonomik ve sosyal politikalarındaki başarısızlıklarıyla geçen birinci döneminin ardından seçimler gerçekleşmiştir. 2009 yılında gerçekleşen seçimler ve sonrası İran'da büyük ve kitlesel şekilde gerçekleşen halk hareketleriyle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad'ın ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinde katılımın az olması nedeniyle ikinci seçimde katılımı arttırmak amacıyla çeşitli propagandalar denenmiş ve cumhurbaşkanlığına aday olan Mahmudinejad ve Mir Hüseyin Musavi, televizyon kanallarında karşılıklı vaatlerini sunma imkânı bulmuşlardır. Bu ve bunun gibi propagandalarla seçmenlerin sandıklara gitmesinde ve özellikle bir önceki seçimlerden duyulan memnuniyetsizlikle birleşince etkili olmuştur. Seçimlerin gerçekleşmesinin hemen ardından Muhafızlar Meclisi'nin seçim sonuçlarını açıklamadan dini lider Ayetullah Ali Hamaney'in, Ahmedinejad'ı tebrik etmesi ile seçimler daha açıklanmadan gerginlik tırmanmış oldu. Ardından seçimlerle ilgili usulsüzlük yapıldığına dair demeçler veren diğer adaylar, sahtecilik yapıldığına dair düşüncelerini dile getirdiler. Bu olaylar sonrasında sokaklar eylemcilerle dolmaya

başlamıştır. 1979 Devrimi'ni andıran halk yığınları, cumhurbaşkanlığının ikinci dönemine başlamak üzere olan Mahmud Ahmedinejad'ı ve üstlenmiş olduğu hakemliği bir tarafa bırakıp Ahmedinejad'ı destekleyen dini lider Hamaney'i hedef almışlardır. Seçimin hemen ardından toplanan bu halk yığınları baskı yoluyla ve güç kullanarak bastırılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki gün de yasak olmasına rağmen sokaklara dökülen eylemciler protestolarını gerçekleştirmişlerdir. Özellikle “bana oyumu geri verin” ve “kahrolsun diktatörlük” sloganları atan eylemcilerin ön taraflarında kadınların yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca bu gösterilere birçok kesimden insan katılmıştır. Özellikle öğrenciler, aydınlar, kadınlar bunlardan en dikkat çekenlerdir. Bu gösteri hareketinin bir liderinin olmaması, bir takım gruplar tarafından yönlendirilmemesi ve herhangi bir çağrı sonrasında oluşmamış olması belki de ne denli önemli bir halk hareketi olduğunun da bir işaretidir. Gösterilerin başlaması aşamasında ve devam etmesi sürecinde örgütlenmenin Twitter, Facebook gibi sosyal paylaşım sitelerinden gerçekleşmiş olması ve İran diasporasının da bu eylemlere destek vermesi bir başka önemli olaylardır (Kellner ve Djalili, 2011: 162-166). İnsanların sokaklara dökülmesi her ne kadar seçim sonrasında ve seçimlerin usulsüzlüklerine yönelik gerçekleşse de bu baskının, sert politikaların reformların önünün her zaman dini lider tarafından kesilmesinin de dışı vurumudur. Özellikle dini lider Ayetullah'ın siyaseti yönetememesi ve gerçekleşecek olan seçimlerde bir beklenti içerisine girmesi halkın büyük tepkisine neden olmaktadır.

Özellikle son zamanlarda Batı ile nükleer konularda mutabakata varılması ve Batı'nın da İran'a uyguladığı yaptırım ve ambargolara aşamalı olarak son vermesi, İran'da yeni kimlik oluşumunu doğrudan etkileyeceğini ve bu yeni kimlikle de azınlık gruplarının yeni beklentilerinin oluşacağını göstermektedir. Batı'nın hem siyasi hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yapısının İran'da benimsenmesi durumunda halkın İran yönetimi ile çatışacağı bir ortam yaratacaktır. İran'da devam eden baskılar, İran'ın batıya açılmasıyla azınlık gruplarının seslerini dışarıya duyurmalarını kolaylaştıracak ve azınlık hakları, insan hakları, hukukun inşası gibi konuların tartışılmasını sağlayacaktır. Fakat demokratikleşme adımları, Tahran yönetimi tarafından adım adım gerçekleştirilirse ve azınlık gruplarına hak ve özgürlükleri verilirse azınlıkların devlete bağlılığı sağlanacak ve bölünme yaşanmadan, bütüncül şekilde sonuçlanmasını kolaylaştıracaktır.

Tahran Yönetimi, İran'da etnik taleplerde bulunan siyasi grupları ve yerel özerklik için kampanya yürüten tüm örgütleri batı destekli oluşumlar olarak damgalamaya çalışmaktadır. Bu da bu siyasi oluşumların itibarlarının zedelenmesini sağlamak için gerçekleştirilmektedir. İran'ın bu örgüt ve örgüt liderlerini baskı altında tutarak ve karalamaya çalışarak elde etmeye çalıştığı başarı, hak ve özgürlüklerden uzak olduğu için ihtimal dışıdır. Ayrıca İran'da artan etnik talepler, devletin sınırlarını ve devlet içindeki kaynakları tartışır duruma gelirse, şiddetli çatışmaların ve kaçınılmaz sınır paylaşımının yaşanabileceğini söyleyebiliriz. Böylece eyaletler arasında kimlik ayrıştırmalar baş göstermeye başlayabilir ve etnik gruplar arasında da çatışmaları tetikleyebilir (Shaffer, 2008 259). Birçok eyalette iç içe geçmiş olan etnik grupların ayrıştırılmayacağı ortada iken, başlaması muhtemel olan bu etnik çatışmalar, İran'ı çözümden uzak bir kaos ortamına sürükleyecektir.

İran yönetiminin, İran'da yaşayan farklı etnik kimliklere sahip toplumların farklılıklarını ortadan kaldırmak yerine “farklılıklarını tanıma” ve “farklılıklarını yönetme” politikalarına yönelimi, İran için “federasyon” üzerine tartışmaların çıkmasını sağlayacak ve ilerde yaşanabilecek bir olası kimlik savaşlarını ve kimliklerin İran'dan kopuşunu engelleyecektir. İran'ın, yıllardır uygulamaya çalıştığı farklılıkları ortadan kaldırma politikası ve Fars etnik yapısı içerisinde tüm farklılıkları eritme çabası hem uluslararası kamuoyundan tepkiler toplamakta hem de kimliklerin oluşumlarını kolaylaştırmaktadır.

İran yönetimi, sorunları minimize etmek amacıyla giriştikleri bir çözüm arayışıyla etnik ve mezhepsel unsurları göz ardı ederek daha çok ekonomik ve refah düzeyinin geliştirilmesine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. 2013 yılında İran iç işleri bakan yardımcısı Cevad Nasiriyan'ın yaptığı bir konuşmada İran'ın 31 eyaletinin toplam 5 bölgeye indirgeneceği ve oluşacak yeni bölgelerin temsilcileri eyaletler arasından dönüşümlü gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Mevcut durumda oluşacak yeni bölgeler ve eyaletleri:

Birinci bölge: Tahran, Kazvin, Mazenderan, Semnan, Gülistan, Elburz ile Kum eyaletleri.

İkinci bölge: İsfahan, Kohkiluye ve Buyerahmed, Fars, Buşehr, Çaharmahal ve Bahtiyari ile Hürmüzgan eyaletleri.

Üçüncü bölge: Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Gilan ile Kürdistan eyaletleri.

Dördüncü Bölge: Kermanşah, İlam, Loristan, Hamedan, Merkez ile Huzistan eyaletleri.

Beşinci Bölge: Rezevi Horasanı, Güney Horasan, Kuzey Horasan, Kerman, Yezd ile Sistan-Belucistan eyaletleri. Cevad Nasıriyan her ne kadar oluşacak yeni düzenlemenin siyasal, sosyal iletişim ve oluşacak yeni sinerjiyle temel meselelerin de zamanla aşılacağını belirtse de sözü geçen bölgelerdeki eyaletlerin coğrafi, etnik, siyasal ve toplumsal öğeler göz önünde bulundurulmadan oluşturulması bunun pek mümkün olmayacağını göstermektedir (Yegin, 2014: <http://setav.org/tr/iranda-federalizmin-ayak-sesleri/yorum/17374>).

Nasıriyan'ın bu açıklamaları daha sonra İran Meclisi tarafından eleştirilmiş ve milletvekilleri projenin hayata geçirilmemesi gerektiği konusunda fikir beyan etmiştir. Tam anlamıyla meselenin çözümünü oluşturmasa da bu proje, İran'da federatif bir düzenlemenin tartışılıyor oluşunun açık bir beyanı olmuştur.

İran'daki etnik gruplar, İran'da devam eden siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal baskılara maruz kalırken, yaşanacak bir kıvılcımla sokaklara dökülmeye de hazır bir durumda beklemektedirler. Bunun açık örneklerinden biri Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Mahabad kentinde görülmüştür. 4 Mayıs 2015 yılında Tara Otel'de İran Milli İstihbarat görevlilerinin tecavüzünden kaçan Kürt bir kadının camdan atlayarak intihar etmesi, binlerce Kürdü sokağa dökmüştür. Olayın yaşandığı yere toplanan göstericiler binayı ateşe vermiştir. İran Yönetimi kontrolü sağlamak için sıkıyönetim ilan etmiş ve gösterilerde iki kişi hayatını kaybederken onlarca insan yaralanmıştır (Milliyet, 2015: <http://www.milliyet.com.tr/iran-da-kurtler-tecavuze-karsi/dunya/detay/2056273/default.htm>). Ferinaz Xosrawani adındaki genç kıza tecavüz girişiminde bulunup ölümüne neden olan İran Milli İstihbarat görevlilerinin ve olayda parmağı bulunduğu iddia edilen otel sahibinin yakalanıp adalete teslim edilmesini isteyen göstericilerin eylemleri kolluk görevlerinin sert müdahaleleriyle

sonlandırılmıştır (Radikal, 2015: <http://www.radikal.com.tr/dunya/iran-mahabadda-farinaz-isyani-1351969/>). Mahabad kenti Kürtler açısından büyük öneme sahiptir. Bu önem, Kürtlerin 1946 yılında Mahabad Cumhuriyeti'ni ilan ederek Kürt siyasi tarihinde, önemle vurgulanacak bir adım atmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu olaydan da anlaşılacağı gibi ülkede var olan baskı toplumun reaksiyon göstermesinde etkili olmuştur. Toplumun her alanında var olan bu baskı ve etnik unsurların önemsiz olarak görülmesi, aşağılanması, hor görülmesi etnik grupların bir anda patlarcasına tepki göstermelerinin yolunu açmıştır.

İran'da Mahmud Ahmedinejad döneminden sonra Ruhani ile daha ılımlı bir politik zemin oluşacağı düşünülse de Ruhani önderliğinde 2013 yılından bu yana siyasi suçluların idam edilmeleri dikkat çekicidir. Birleşmiş Milletler'in İran'daki İnsan Hakları özel raportörü Ahmed Shaheed'in yaptığı analiz sonucuna göre, 3 Ağustos 2013 yılında yönetimi devralan Hasan Ruhani döneminin ilk aylarında en az 200 kişi idam edilmiştir. Bunların çoğunluğunu Beluç siyasi mahkûmlar oluşturmaktadır. Ayrıca ilk iki haftada da 3 Kürt siyasi mahkûm idam edilmiştir (Hamsici, 2013: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131108_iran_kurtler_idam).

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Eylül 2013'te BM Zirvesine katılmadan önce kurmaylarıyla gerçekleştirdiği görüşmelerde Kürtlerle ilgili sorunları ortadan kaldırmak için bazı reformların gerçekleşmesi gerektiği noktasında karar kılmasına rağmen Kürt siyasetine olan baskıyı devam ettirmesi ve Kürt siyasi mahkûmlarını idam ettirmesi Kürtlere yönelik politikalarında oyalayıcı davrandığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde de azınlıklara olan baskılar devam etmiştir. Hasan Ruhani'nin "İran'da etnik haklar yoktur, küçük kültürler vardır" sözü, İran'daki etnik grupların kimliklerinin yok sayıldığını göstermektedir (Aydın, 2014: 7).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN DEMOGRAFİK YAPISININ KÜRESEL GÜÇ MÜCADELESİNE ETKİSİ VE İRAN'DA DEMOKRASİSİ

3.1 İran'da Demokrasi Ve Toplumsal Yapıya Etkisi

İran, Ortadoğu ülkelerinden birçoğu gibi dini yapısı ve bu dini yapısının devlet yapısına olan etkisiyle dikkat çekmektedir. İran'ı diğer Ortadoğu ülkelerinden ayıran özelliği ise birçok Ortadoğu ülkesi gibi Sünni değil de Şii toplumsal ve siyasi yapıya sahip olmasıdır. Şii inancına olan bağlılık, İran'ın devlet yapısı, siyaseti ve uluslararası ilişkiler alanına doğrudan etki etmiştir. Özellikle 1979 İslam devrimi sonrasında devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin Şii inanç sistemleri ve devletin yönetimine dair kapsamlı çalışmaları bulunmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan yeni devlet, teokrasi-demokrasi karışımı bir yapıya sahiptir (Gündoğan, 2011: 97).

İran'ın sahip olduğu bu inanç sistemi ve Şii Müslüman toplumun hamiliğini yaptığını iddia etmesi, bölgede özellikle Şii nüfusa sahip ülkelere tehdit olarak algılanmaktadır. Uluslararası ilişkilerine de yansıyan bu siyaset, birçok kez İran ile bölge ülkelerini karşı karşıya getirmiştir.

İran'ın İslami yöntemlere dayalı bir devlet düzenine sahip olması ve yönetim erkânının ağırlıklı olarak dini yöneticilerden oluşması, İran'ın demokrasiden uzak olması ya da demokrasiye geçiş sürecinin uzamasına neden olmuştur. Fakat İran toplumu, Meşrutiyet Devrimi'nden bu yana demokrasi taleplerini hiç eksik etmemiştir.

Ayetullah Humeyni ve beraberinde gelişen yeni muhafazakâr gelenek, demokrasiye ve demokrasinin ilkelerine farklı bir açıdan bakmıştır. Eleştirel yaklaşımların da barındığı bu bakış açısının temelinde “İslam'ın üzerinde herhangi bir sistem yoktur” anlayışı mevcuttur. Bu muhafazakâr geleneğin genel vurguları “İslam ve Allah'ın egemenliğinin her şeyin ve herkesin egemenliğinden daha üstündür” anlayışı üzerinedir. Bu kapsamda Ayetullah Humeyni'ye göre İslam ve Kuran hükümleri her şeyin üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla da İslam'ın demokrasiden üstün olduğu

kabul edilmektedir. “İslam istiyorsak, demokrasi istediğimizi belirtmemize gerek yoktur, Çünkü İslam her şeydir ve eksizdir” (Okyar, 2014: 86) sözüyle de bunun nasıl idrak edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, demokrasinin yönetsel anlamda ve sosyal ekonomik alanda reddilmesi söz konusu değildir. İslam’ın demokrasiyi kapsadığını ve onun üzerinde olduğunu vurgulayan Ayetullah Humeyni, aslında Batı tarafından dayatılan demokrasinin, halkı yozlaştıracağından ve ülkeye getireceği tehditte kaygılanmaktadır.

Hüseyin Beşiriye, İran’daki yapıyı ele alırken, “formel demokrasiden farklı bir siyasi formasyon olan demokrasi benzeri bir düzene aşamalı geçiş süreci” olarak değerlendirmektedir. Ayrıca İran’ın bu süreci yaşarken ülkenin içinde bulunduğu durumun da geleceğe dönük herhangi bir öngörünün belirgin olmadığını ifade etmektedir (Beşiriye, 2009: 166). Ayrıca İran’da demokratik bir yapının oluşmadığını ya da oluşamayacağını söylemek de zordur. Nitekim demokrasinin birincil ilkelerinden olan halk egemenliğinin İran’da vücut bulduğu açıktır. Her ne kadar ileri demokrasilerde görüldüğü şekliyle olmasa da İran’da demokratik bir takım yeşermenin olduğu da söylenebilmektedir.

İran’da toplumsal ayaklanmaların, yönetimin dayattığı politikaları eleştirip, toplumun isteklerine cevap verilmesini talep etmeleri hiç kuşkusuz demokrasinin gereklerindedir. Toplumun tavrını doğru okumak, demokrasiye de kapı aralamak demektir. Bir takım olaylar İran’da halkın yönetimde doğrudan söz almak istemesini ve yönetim tarafından politikaların dayatılmasına karşı çıktıklarını göstermiştir. Bu hadiselerin başında 1890 yılının mart ayında gerçekleşen “Tütün Krizi” gelmektedir. Tütün krizi, aslında daha öncelerde olduğu gibi Tahran yönetiminin, batıya karşı ülke içerisinde bir takım olanaklar sunması ya da ayrıcalıklar vermesine dayanmaktadır. Bu olayda, Tahran yönetimi tüm ülke genelinde tütün işlenmesini, satın alınmasını ve pazara çıkarılmasını bir İngiliz’e devretmesiyle yaşanmıştır. Yönetimin böyle bir karar alması, ilk etapta tütünün yoğun olarak yetiştirildiği bölgelerde tepki gösterilmesine neden olmuştur. Daha sonralarında ise özellikle büyük şehirler olmak üzere ülkenin birçok yerine yayılmıştır. Necef’te bulunan Büyük Ayetullah Şirazi’nin tütün kullanımını yasaklayan bir fetva çıkarması, yaşanan tüm bu olayların çok daha fazla şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu fetva, toplumun gösterilerdeki cesaretini artıran bir

etki yaratmıştır. Bu olayların buralara kadar varmasının ardından İngiliz vatandaşına verilen ayrıcalık, İran yönetimi tarafından kaldırılmıştır (Okyar, 2014: 105). Devlet nezdinde verilen bir kararın toplumun gösterdiği reaksiyon neticesinde kaldırılması, son derece önemlidir.

İran’da demokrasi sürecinin işlerlik kazandığı olaylardan bir diğeri de “Meşrutiyet Devrimi”dir. 20. Yüzyılın başlarında devletin iyi idare edilememesi, yabancı güçlerin İran’daki yönetime müdahalede bulunması, halkın bu güçlerle gizli anlaşmalar yaptığını düşünmesi gibi olaylar nedeniyle hareketlenmeler başlamıştır. İran toplumu bu dönemde “insan hakları”, “halka dayalı hükümet” gibi bazı kavramları, yaygın halde kullanmaya başlamıştır (Niray ve Deniz, 2010: 5). Bu dönemde şatafatlı bir hayat süren Şah’ın İran’daki kaynakları borçlarına karşılık dış güçlere pazarlaması sonrasında Tahran’da Şii din adamları önderliğinde büyük halk ayaklanmaları baş göstermiştir. Halkın saraya kadar ulaşması sonrasında Şah, kurucu meclisin açılmasını ve yeni bir anayasanın oluşturulmasını; araya giren İngiliz büyükelçiliğinin de arabuluculuğuyla kabul etmiştir. 5 Ağustos 1906 tarihinde ilan edilen Meşrutiyetle halk, bayram havasıyla kutlamalar gerçekleştirmiştir. Bu meşrutiyet İran’a, halkın da yönetimde söz sahibi alacağını vurgulayan “anayasal hükümet” kavramını kazandırmıştır (Sarıkaya, 2008: 79). İran demokrasisi açısından dönüm noktası olarak kabul edilen Meşrutiyet Devrimi, demokrasiye geçiş aşamasında büyük öneme sahip olan siyasal örgütlenmelere zemin hazırlamıştır. Ayrıca Meşrutiyet Devrimi ile birlikte Anayasal Monarşiye geçilmiştir. Tüm bunların yaşanmasında ABD, İngiltere ve Rusya’nın, İran’ı işgal etme çabalarının yanı sıra eğitimin yaygın hale getirilmesi, iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bu dönemde birçok dilden tercümelerin yapılmasının da katkısı olmuştur (Okyar, 2014: 107).

Demokrasi talebinde bulunan toplumsal bir diğer hareket ise, Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi’dir. İlk aşamada esnaf, tüccar, dini şahıslar, öğrenciler ve aydınlar gibi toplumun birçok kesiminin demokrasi talebinde bulunmasıyla başlayan bir halk hareketi olan İslam Devrimi, ikinci aşamada demokrasiye vurulan kelepçe haline gelmiş ve toplum nezdinde meşruluğunu da yitirmiştir. Ayetullah Humeyni’nin, Pehlevi hanedanına karşı cesurca muhalefet etmesi, sade yaşam biçimi, halk kitleleriyle basit bir dille iletişimdeki başarısı ve İran’ı dış

tehditlerden koruyabileceği algısı, büyük bir lider olarak orta çıkmasını ve kitlelerin desteğini almasını sağlamıştır (Okyar, 2014: 121). İran'ın demokrasiye geçmesi için büyük bir adım olan bu devrim, halkın demokrasiye olan isteğini ortaya koyması açısından bir hayli önemlidir.

İran'ın içerden yaşadığı bu toplumsal demokrasi baskısı, dışarıdan da yaşadığı küreselleşme baskısı Tahran yönetimini bir takım krizlerle karşı karşıya getirmiştir. Bunların başında da gelenekselci ve İslami yöntemlerle hareket eden Tahran yönetiminin, çoğulculuğu engellemiş olması gelmektedir. Ayrıca modern toplumun gelişiminin yerini kitle toplumuna bırakması ve liberal bürokratik meşruiyet yerine karizmatik ve gelenekselci meşruiyetin varlık göstermesi (Beşiriye, 2009: 173), İran'ın en büyük siyasi ve toplumsal çıkmazlarını oluşturmaktadır.

İran toplumsal yapısının, bu denli demokrasi beklentisi içinde olması ve gerçekleşen en ufak haksızlığa karşı sokaklara dökülmesi, İran'ın azınlık hakları, azınlıkla ilgili resmi tanımlamayı ve bu azınlıklarla ilgili kapsamlı reform hareketlerinde bulunmayı gerekli kılmaktadır.

3.2 İran Jeopolitiği Çerçevesinde İran'ın Bölgesel Politikaları

İran'ı temel alan jeopolitik bölgelerin değerlendirilmesi yapılırken Avrasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri karşımıza çıkmaktadır. Avrasya, Orta Asya ve Ortadoğu'yu da içine alan daha kapsamlı, geniş bir bölgeyi tanımlamaktadır. İran'ın içinde bulunduğu bu bölgeleri karşılaştığımızda farklı bölgesel güçler karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgelerden Orta Asya ele alındığında bölgede etkinliğini her geçen gün artıran doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını topraklarında bulunduran, bölgede kendi güvenlik alanını yaratmaya çalışan Rusya, SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan ve bölgedeki gelişmeleri yakından ilgilendiren devletler ve dünya siyasetinde de sık sık adını duyduğumuz Afganistan ve Pakistan karşımıza çıkmaktadır. Ortadoğu ele alındığında ise İsrail, Mısır, Suriye, Türkiye, Irak, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'nin yer aldığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. İran bu bölgelerin kavşağında yer alması nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik öneminden sıkça söz ettirmektedir.

İran'ın bölgesel politikalar gerçekleştirdiği ve bu bölge ülkelerinin uyguladığı politikalar ile şekillenen Orta Asya, Asya'nın merkezinde, Hazar Gölü, Rusya, Çin, İran, Pakistan ve Afganistan arasında yer almaktadır. Ayrıca bu bölgede SSCB dağıldıktan sonra Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi yeni devletler ortaya çıkmıştır. Önemli yer üstü ve yer altı kaynaklara sahip olan bölge, Asya ve Ortadoğu gibi her daim karışık siyasi yapısı ile dikkat çeken bölgelere komşu olma sebebiyle büyük bir öneme sahiptir.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, dünya ticaretinde önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olan tarihi “Baharat Yolu” ve “İpek Yolu”na sahip olması, Coğrafi Keşifler'in bu bölgeden gerçekleşmesi gibi önemli tarihi geçmişe sahip bir bölgedir. Bölgede yer alan farklı dinsel ve etnik yapı, bölgenin farklı medeniyetler tarafından paylaşıldığını ve farklı kültürlerden toplumların bulunduğunu göstermektedir. Bu bölge Hinduizm, İslam, Budizm, Hıristiyanlık gibi dinlerin kesişim bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Slav, Türk, Arap, Çin, Fars gibi medeniyetlerin de yer aldığı bir bölgedir. Bölge yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir bölge konumundadır. Özellikle Hazar Havzası'nda yer alan rezervler, dünya enerji tüketiminde ilk sıralarda gelen devletler tarafından ilgi uyandırıcıdır. Bölgenin jeopolitik önemini ortaya koyan bir başka unsur ise bölgede kalabalık nüfuslarıyla açık birer pazar durumunda olan Çin ve Hindistan'ın bu bölgeye komşu olmalarıdır (Kara, 2006: 103).

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin strateji değiştirip temel hedef haline getirdiği Afganistan'ın ve bu dönemde teröre verdikleri desteklerle gündeme gelen İran'ın bu bölgede yer alması, Radikal İslam'ın yarattığı İslami terör örgütlerinin bu bölgede konuşlanmış olması da bölgenin güvenlik boyutunu ortaya koymaktadır. Güvenlik sorunlarının olduğu bölgede Rusya'nın kendi güvenlik ağını oluşturmaya çalışması da Batı ülkelerinin bakış açısıyla, bölgenin güvenlik açmazını ortaya koyan bir başka unsur olarak dikkat çekmektedir.

Bu bölge uzun bir dönem bölgede etkinlik kurmaya çalışan büyük güçlerin mücadelesine tanıklık etmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD bu bölgede hegemonyasını kurmak istese de SSCB'nin bölgedeki varlığı bunu zorlaştırmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından da Rusya'nın bu bölgeyi arka bahçesi olarak

tanımlaması ve bu yönde politikalar yürütmesi ABD'nin bölgedeki varlığını geciktirmiştir. ABD, bölgeye 11 Eylül saldırılarından sonra girebilmiştir. ABD'nin soğuk savaş sonrasında uluslararası terörizmi ve uluslararası terörizmi besleyen en önemli kaynak olan Radikal İslam'ı yeni düşman olarak ilan etmesiyle bölgede var olan İslami yapının radikalleşmeye kaymaması ve kontrol altına alınması için politikalar yaratmıştır. Ayrıca Çin, Hindistan ve Rusya gibi ekonomik alanda birer güç olan devletlerin de etkileşimle dengelenmesi amaçlanmıştır. (Kafkasyalı, 2012: 29).

Orta Asya'da etkinlik kurmaya çalışan, gerçekleştirdiği bölgesel politikalarla büyük adımlar atan bir diğer aktör ise, Rusya'dır. SSCB'nin dağılmasının ardından eski nüfuz alanını kurmaya çalışan Rusya, bölgesel politikalar ve "Yakın Çevre" stratejisiyle hareket etmiştir. Bir yandan bölgede yer alan devletlerle ikili anlaşmalar yaparak güvenlik, ekonomik, siyasi, kültürel işbirliği alanları yaratan Rusya, diğer yandan SSCB'den ayrılan devletlerin Rus etkisinden kopmaması için yeni politikalar geliştirmektedir. Boris Yeltsin ile Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulum süreci ile başlayan Orta Asya'da etkinlik mücadelesi "Yakın Çevre" ve "Avrasyacılık" gibi Rus Jeopolitiğini ön plana çıkaran politik sızramalar gerçekleştirilmiştir. Avrasyacılık fikri özellikle Rusya'da 1980'ler ve 1991 sonrasında hayat bulmuştur. Rusya yetkileri gerçekleştirdikleri konuşmalarda kimi zaman Asya ülkesi olduklarını kimi zaman ise Avrupa devleti olduklarını söyleyerek devlet kimliğinin Asya ve Avrupa'dan ayrı bir yerde olmadığını aksine bu kıtaların Rusya'nın ortak motiflerini oluşturduklarını dile getirmişlerdir (Caşın, 2012: 69).

Yüzyıllarca bu bölgede varlık göstermiş olan İran; Medeniyeti ve kültürel yapısı ile bölgenin izlerini taşımaktadır. Topraklarında yaşayan Azeri, Kürt, Arap, Beluç gibi unsurların bölgede başka devletlerin sınırlarında da yaşıyor olması ve kültürel etkileşimi doğurması bunun kanıtlanabilirliğini arttırmıştır. İran'ın Orta Asya'da politikalar gerçekleştirmesi 1991 yılından sonra olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB ve İngiltere etkisinde kalması, devrim sonrasında ise başlayan Irak Savaşı ve kendi iç meseleleri ile uğraşması nedeniyle İran'ın, Orta Asya politikaları gecikmiştir. Bu dönemlerde daha çok Ortadoğu'da yer alan diğer komşularla ilişki ağları kurulmuştur. Orta Asya'ya dönük politika belirlenememesinin altında yatan bir başka neden ise, SSCB gibi güçlü bir devleti karşısına alamamasıdır.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından İran'ın kuzeyinde yaşanan gelişmeler, yeni Orta Asya devletlerinin ortaya çıkması ilginin buraya kaymasına neden olmuştur. İran yönetiminin bölgeye yönelik politikalarında ekonomik unsurlar öncelikli ilkeler olarak belirlenmiştir. Özellikle batı ile ilişkilerin kopuk olması ve ekonomik ve siyasi yalnızlık içine sürüklenmiş olan İran, bu ülkeleri ilk olarak ekonomik yalnızlıktan kurtulmak için önemli bir fırsat olarak görmüştür. 1992 yılında Afganistan ve yeni Orta Asya ülkelerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*Economical Cooperation Organization-ECO**) üyesi olmaları ve kalkınma işbirliğini esas alan bu örgütün genişlemesi, İran'ın bu politikalarının bir sonucunu oluşturmaktadır (Dilek, 2011: 44).

İran'ın Orta Asya ile ilişkilerinde canlanma görüldüğü yıllarda, ABD'nin bölgeye girmesiyle bu ilişkiler kesintiye uğramıştır. ABD'nin 2001 yılında Taliban yönetimine karşı askeri operasyon başlatmasıyla sınırlarına oldukça yaklaşan ABD'nin etkisiyle ciddi anlamda güvenlik sorunu yaşayan İran, kuzeyinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak iç ve dış politikalarında güvenlik yönlü hareketlenmeler yaşamıştır. İran, Orta Asya'da daha aktif hale gelebilmek için ECO ve ŞİÖ ile daha fazla ilişkiler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Orta Asya'nın şekillenme sürecini Rusya ve Çin işbirliği ile gerçekleştirme amacı güden İran, özellikle ABD'nin bu bölgedeki varlığından büyük kaygı duymuştur.

İran, bu dönemde Orta Asya enerji kaynaklarının dünyaya açılacağı bir enerji koridoru olarak görmüştür. İran yönetimi, ekonomi ve enerji politikalarında Orta Asya ve Kafkasya'yı ortak bir ekonomik alana dönüştürme amacı taşımaktadır. Bu ilişki ağlarını ve temel ekonomik çıkarlarının güvence altına alınmasını ise ikili ilişkiler, çok taraflı işbirliği oluşumları, enerji kaynaklarının taşınması ve petrol-doğalgaz boru hatları ile sağlamaya çalışmaktadır (Dilek, 2011: 48). İran'ın bölgede varlık gösteren ülkelere olan ilgisi tek yönlü değildir. Bir bakıma kısmi de olsa karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Özellikle bağımsızlığını sonradan kazanmış olan kuzey ülkeleri kıta içinde yer aldıkları için çıkış noktası olarak Rusya ve İran'ı görmektedirler. Her ne kadar siyasi

* Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, "Economical Cooperation Organization (ECO)", 1964 yılında İran, Türkiye ve Pakistan arasında kurulan bölgesel ekonomik kalkınmanın geliştirilmesini amaçlayan "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği"nin devamı olarak 1985 yılında kurulmuştur. Teşkilatın üyeleri: Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. (Orman ve Su İşleri Bakanlığı: Erişim Tarihi: 15.04.2016, <http://did.ormansu.gov.tr/did/Files/EKONOM%C4%B0K%20%C4%B0C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B020TE%C5%9EK%C4%B0LATI.pdf>.)

nedenlerle İran'a mesafeli yaklaşılsa da ekonomik, ticaret ve enerji politikalarında daha esnek karar verdikleri görülmektedir. Bu iki çıkış noktasından daha fazla yararlandıkları ülke Rusya olsa da son zamanlarda Rusya-Çin-İran ilişkilerindeki gelişmeler de İran'a olan tutumun değişmesine kaynaklık etmiştir. İran'ın özellikle topraklarının bulunduğu coğrafya başta olmak üzere Orta Asya'da gerçekleştirilen dış politikalarda avantajları bulunmaktadır. İran'ın sahip olduğu bu avantajlarından bir diğeri ise bu ülkelerle "Enerji Değiş Tokuşu"nun gerçekleşmesidir. İran'ın hidrokarbona olan talebi ve güneyinde üretilen hidrokarbonu da Basra Körfezi üzerinden arz-talep dengesiyle satması bu ilişki ağını oluşturmuştur. İran, hidrokarbona duyduğu ihtiyaçtan dolayı bir Pazar haline de gelmiş ve karşılıklı bir bağımlılık söz konusu olmuştur. İran bu karşılıklı bağımlılık ile önerdiği boru hatları güzergâhları için de elini güçlendirmektedir. İran'ın bölgede bir başka avantajı ise, ECO' dur. Ekonomik İşbirliği Örgütü ile İran bölgedeki ekonomik ilişkilerini kurumsal bir temele oturtma imkânı bulmuştur. İran'ın bu örgüt aracılığıyla siyasi ve ideolojik nedenlerden dolayı ekonomik işbirliğinin kopması da zorlaşmıştır (Akdevelioğlu, 2004: 135).

İran'ın bölgede avantajları olduğu gibi bir takım dezavantajları da mevcuttur. Bu dezavantajlarından en öne çıkan unsur, İran'ın Orta Asya'da yer alan ülkelerdeki İslami muhalefetin kaynağı olduğu iddialarıdır. Bölge ülkelerinde, bölgede yer alan Radikal İslam'ın büyük oranda İran'dan kaynaklandığı düşüncesi hâkimdir. Orta Asya ülkelerinden özellikle Afganistan, Pakistan, Özbekistan ve Tacikistan da görülen İslami muhalefet diğer ülkelerde bu ülkelerde olduğu kadar görülme de tehdit unsuru olmuştur. Bir başka dezavantaj oluşturan unsur ise, İran'ın sahip olduğu mali ve teknolojik yetersizliklerdir. Bölge ülkelerinin Batı ekonomi modelini benimsemeleri ve liberal ekonomik modeline geçiş aşamasında olmaları bu durumu tetiklemektedir. İran'ın 1979 İslami Devrim'den sonra daha fazla devletçilik politikalarına yönelmesi ve ekonomik sermaye anlamında son sözü söyleyen mekanizmanın devlet olması bu ülkelerin İran ile ekonomik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sorunun baş göstermesinde etkili olan bir başka neden ise İran'ın Batı ile ilişkilerinin yansıması olarak İran'a ekonomik güçlükler çıkarılmasıdır. Bölge ilişkilerinin etkilenen bir başka sorun olan Hazar'ın statüsüdür. Bölgesel bölüşüm üzerine çıkan sorun, İran'ın bölgede tek egemenlik sorunu olma özelliği taşımaktadır (Akdevelioğlu, 2004: 136-143).

İran'ın SSCB'nin dağılması ve yeni devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte ekonomik, ticari ve enerji politikalarının yanında bir de güvenlik politikalarında değişiklik olduğu görülmektedir. Bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından bölgede yaşanan yeni gelişmeler, İran'ın batıya karşı söylemleri, kendi içinde ve bölgede yaşanan çatışmalar ve bölgede hâkim olan otorite boşluğu İran'ın güvenlik politikalarında değişiklik yapmasını zorunlu kılmıştır. İran'ın karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunları, yaşanan Irak savaşı ve ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ile daha fazla tedirginlik yaratmıştır. Bu dönemde İran dış politikasında özellikle bölgesinde daha fazla uzlaşma ve işbirliği vurgusu yaparak dış politika tercihlerini yumuşatma yoluna gitmiştir.

İran bir yandan dış politikada tehditlerini bertaraf ederken diğer yandan sınırlarının hemen yanı başında bulunan ABD gücünü dengelemeye ve oluşabilecek herhangi bir saldırıya karşılık gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Ayrıca dış politikasının etkin bir gücü olarak kullandığı, devrim yıllarında hız kestiği nükleer çalışmalarını da yeniden hızlandırma yoluna gitmiştir (Dilek, 2011: 63).

Orta Asya'da Etnik temelli sorunların, gittikçe daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Bu sorunların yaşanmasında temel faktör, bölgenin çok etnikli bir yapıya sahip olması ve bu çok çeşitliliğin giderek daha fazla hissedilir olmasıdır. Bölgede Türklerin varlığı birkaç etnik grupla ayrıştırılmış bir şekilde, en fazla nüfusa sahip grup olarak yer almaktadır. Türklerden sonra bölgede en fazla nüfusa sahip olan Ruslar ise, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da ikinci; Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan'da ise üçüncü büyük nüfus olarak dikkat çekmektedir. Bu ülkelerin dışında farklı etnik unsurlardan oluşan diğer ülkeler ise, Afganistan, Pakistan ve İran'dır. Afganistan nüfusunu oluşturan etnik gruplardan en önemli unsurlar; Peştun, Tacik, Türkmen, Hazara ve Özbeklerdir. Bu çok etnikli yapı, Afganistan'da uzun süren çatışmalara neden olmuştur. Pakistan'ın demografik yapısına bakıldığında ise nüfusun genel dağılımını, Pencaplılar, Peştunlar, Sindiler, Beluçlar oluşturmaktadır (Kara, 2006: 105). Pakistan'da da var olan bu çok etnikli yapı devlet politikalarının oluşum sürecini doğrudan etkilemektedir.

İran'ın Orta Asya'da var olan bu etnik unsurlardan olan Azeriler, Beluçlar, Araplar ve daha çok Ortadoğu'da var olan Kürtler, İran'ın bölgedeki önemli bir

sorununun olduğunu göstermektedir. Bölgede her an patlak vermesi muhtemel olan bu etnik sorunlar, demokrasinin daha fazla hissedilmesiyle daha fazla gündeme gelecektir.

Ortadoğu, dünyanın güçlü aktörlerinin etki alanlarının genişletilmeye çalıştığı, tarihin başladığı yer olarak bilinen ve medeniyetlerin beşiği olarak kabul görmektedir. Bölgenin kültürel yapısı da değerlendirmelerde kullanılan bir başka özelliktir. Orta Doğu'nun vurgulanan en önemli özelliği kıtalar arasında bir köprü görevi üstlenmesidir. Bir yanında Asya, bir yanında Afrika diğer yanında ise Avrupa bulunan Orta Doğu, bu kıtaların kesiştiği bir ulaşım koridorudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bilimsel çalışmalarda ve dünya siyasetinde kullanımı artan Ortadoğu kavramı, ilk olarak Amerikan deniz istihbaratçısı ve Amerikan deniz politikalarının öncüsü olarak kabul edilen Alfred Thayer Mahan tarafından 1902 yılında kullanılmıştır. "The Persian Gulf and International Relations" adlı makalesinde Mahan, Arap Yarımadası ve Hindistan arasında yer alan bölge olarak "Middle East (Orta Doğu)" kavramını kullanmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Basra Körfezi'nin jeopolitik önemi ve bu bölgede etkinlik kurmaya çalışan Almanya, İngiltere ve Rusya'nın bölge içinde güç mücadelesi içinde olduğunu anlatan Mahan, Orta Doğu bölgesi olarak adlandırdığı ve kesin olarak bir sınır belirlemediği bu bölgenin, ABD'nin güçlü bir devlet olabilmesi için ABD tarafından kontrol altına alınması gerektiğini belirtmiştir (Demircan, 2012: 5).

Bu bölgede yer alan devletlerden İran'ın bölgedeki politikaları ve dünya siyasetine yön veren doğalgaz ve petrole sahip olması, İran'ı bölgede etkin kılan nedenlerdendir. İran'ın jeopolitik önemini ortaya koyan etmenler arasında sadece doğalgaz ve petrol rezervleri bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra İran'ın Hazar Denizi Havzası ile Orta Doğu üçgeninin ortasında yer alması, enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında yer alması, Fars Milliyetçiliği, Şii yapısı gibi etmenler de İran'ın jeopolitik yapısını oluşturmaktadır.

İran'ı bölgede öne çıkaran en önemli nedenlerden olan enerji kaynaklarını ele alacak olursak, İran; dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurmasıyla dikkat çekmektedir. Dünya enerji rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurmasıyla dünyanın enerji kaynakları politikalarında da önemli bir yere

sahiptir. İran, sadece elinde bulundurduğu enerji kaynakları ile değil ayrıca çevresinde bulunan enerji kaynaklarına yakınlığıyla da büyük önem taşımaktadır. Orta Asya, Ortadoğu ve Hazar Denizi Havzası ile olan bağlantısıyla, çevresinde yer alan enerji kaynaklarına yakınlığıyla ve Hürmüz Boğazı'na olan yakınlığıyla da uluslararası enerji pazarlarının ulaşım ağlarına sahip olmasıyla da ön plana çıkmaktadır. Enerji rezervlerinin Avrupa'ya, Hindistan'a ve Çin'e ulaştırılması kapsamında İran'ın, Rusya, Türkmenistan, Orta Doğu ve kendi enerji sevkiyatlarının sağlanması için oluşturulan projelerle sürekli gündeme gelmesini sağlamaktadır. İran jeopolitiğinin önem kazanmasında etkili olan diğer etmenler ise Fars milliyetçiliği ve bölgede etkin olarak kullanmaya çalıştığı Şiilik inancıdır. İran, devlet politikalarının merkezine aldığı Fars milliyetçiliği ile Şiilik inancını çevresinde yer alan devletlere karşı kullanmaktadır. Özellikle Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerinde yer alan bazı devletlerin bünyesinde bulunan Şiilik inancıyla devletler üzerinde etkinlik kurmaya çalışmaktadır (Sandıklı, 2008: <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.VvmNyPuLS00>)

İran'ın jeopolitik konumu güçlendiren bir başka unsur ise etkileşim halinde olduğu devletlerdir. İran, 1979 İslam Devrimi sonrasında düşüşe geçen Batı ile ilişkilerinin yerine yanı başında yer alan ve Soğuk Savaş sonrasında özellikle enerji rezervleri alanlarında elini güçlendiren Rusya ile ilişkilerini geliştirmiştir. Devrim sonrasında Batı'ya karşı nefret söylemleri ortaya koyan İran yönetimi; enerji, ekonomik, ticaret ve nükleer alanda Rusya ile anlaşmalar imzalamıştır. Bu da İran'ı bölgede daha aktif hale getirmektedir. Bu anlaşmaların imzalanmasının altında ise Batı ile ilişkilerinin bozulmasının ardından yarım kalan nükleer çalışmaların devam ettirebilme gayreti yatmaktadır. İran, Rusya ile gerçekleştirdiği işbirliği ile iki amacına birden ulaşacaktır. Bunlardan ilki özellikle Soğuk Savaş sonrasında bölgede etkinliğini kurmaya çalışan ABD'yi bölgeden uzaklaştırmaktır. Aynı zamanda bu, Rusya ile ortak amaçlarıdır. Diğerisi ise sahip olduğu jeopolitik önemini Rusya'nın da desteğiyle elde etmeye çalıştığı nükleer silahla pekiştirmektir.

İran'ın bölgede etkin bir politika yürütmesi için önemli dış politika unsurlarından olan güvenlik ve savunma hedeflerinin bölgede doğrudan veya dolaylı bir şekilde yer alan yer alan aktörleri rahatsız edici olmamalıdır. İran'ın dış politika

hedeflerine bakıldığı zaman üç önemli dış politika stratejisi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, dışa bağımlılığın azaltılarak kendi kendine yetebilen bir ülke yaratmaktır. İkincisi, İran'ı dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı daha tedbirli hale getirmek, caydırıcılık gücünü arttırmak ve askeri kapasitesini nükleer güçle pekiştirmektir. Üçüncüsü ise içinde buldukları bölgelerden Ortadoğu ve Orta Asya'nın değişen jeopolitik ve jeostratejik önemini göz önünde bulundurarak Avrasya'da etkin ve vazgeçilemez bir güç haline getirmektir (Doster, 2012: 45). İran bölgede etkin bir güç olmanın yanı sıra yönetimin radikal sayılabilecek İslami unsurlardan oluşması ve devlet politikalarının özellikle Batı ile çatışmasından dolayı kendi güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Bölgede hâkim olan istikrarsızlık, çevresinde bulunan ülkelerin sınırlarının değişiklik göstermesi ve 2010 yılında başlayan Arap Baharı'nın yarattığı siyasi ve kültürel baskının Tahran yönetimi tarafından hissedilmesi, İran'ın güvenlik temelli politika yapım sürecini doğrudan etkilemiştir.

Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan anlaşmalar doğrultusunda şeffaf sınırlar üzerine inşa edilmiş ve her an patlamaya müsait dinamikler barındırmaktadır. Bunlar; etnik unsurların bölge ülkelerindeki faaliyetleri, İslam'ın fanatik gruplar tarafından örgüt haline dönüştürülmesi ve birer terör örgütü görünümü kazanması, bölgenin jeopolitik, jeostratejik ve enerji kaynaklarının zenginliği dolayısıyla dünyanın bir gözünün her daim burada olmasını sağlayan temel sorunlardır. Bölgenin önemli olması bir yanıyla fırsatlar yaratırken diğer yandan bölge ülkeleri üzerinde siyasi oyunlar oynanması ve istikrarsızlığın büyük bir soruna dönüşmesi açısından tehditler barındırmaktadır.

Bu fırsat ve tehditler, İran'ın dış politika yapım sürecini doğrudan etkilemiştir. Bölgede yer alan bu tehditler ve istikrarsızlıklar, yeni jeopolitik gelişmelerin gerçekleşmesinin de önünü açmıştır. Bu da Ortadoğu sorunlarının, dünya siyasetinde ve gündeminde sıkça dile getirilmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerden özellikle El Kaide terör örgütünün faaliyetleri, Afganistan ve Irak müdahaleleri, Arap Baharı ve sonrasında yaşananlar, bölgede yer alan tüm aktörleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Bölgede bulunan aktörlerin rollerinin de değişmesine neden olan bu olaylar, Ortadoğu'da güvenlik sorunsalını yaratmıştır. Yaşanan bu sorunlar, bazı

dönemlerde bazı devlet sınırlarında sıcak çatışmaya dönüşmüş ve kendi içinde birden fazla grupların birbirleriyle çatıştığı farklı boyutlu problemler yaratmıştır.

Irak'a gerçekleştirilen müdahale sonrasında İran'ın istemediği ve tehdit unsuru olan bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında ise, Kürtlerin etkinliğini arttırmış olmasıdır. Bu gelişme, özellikle Kürt nüfusunun bulunduğu ülkeleri tedirgin etmiştir. Bir diğer gelişme ise Sünni etkinliğinin azalarak Şii nüfuzunun artmasıdır. Bu gelişme ise Suudi Arabistan'ın, Kürt ve Şii meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır (Barzegar, 2010: 88). Bu gelişme sonrasında yaşanan süreç, bölgede güvenlik temelli politikaları ön plana çıkarmıştır. Ayrıca bölge ülkelerinin dışında Avrupa Birliği (AB), Rusya, ABD, Çin gibi aktörler de bu sürece dâhil olarak değişen dengelerin yeniden inşası sürecinde aktif politikalar gerçekleştirmişlerdir. Bu aktörlerden AB'nin, Basra körfezindeki ekonomik çıkarları, ekonomik politikalarına göre daha zayıf olan siyasi ve güvenlik politikalarında daha fazla söz sahibi olmak istemesi ve İran'ın nükleer çalışmalarının sınırlandırılması gibi çalışmalarda yer alması için bu bölgeyle daha yakından ilgilenmeyi gerekli kılmıştır. AB'nin bu amaçlarını gerçekleştirmek için de İran'la olan ilişkilerinde daha fazla yol almasını gerektirmiştir.

İran'ın, Şii tabanlı politikalarının da bu dönemde devam ettiğini görmekteyiz. Devrim yıllarının ardından devrimin başarısız olabileceğine duyulan kaygı İran'ın din siyaseti yapmasında ve dini dış politika araçlarından biri haline getirmesinde etkili olmuştur. Duyulan bu kaygı, devrimin kalıcı hale gelmesi için "Rejim İhracı"nı ön plana çıkarmıştır. Farklı dini-mezhepsel yapısıyla dikkat çeken İran, "Rejim İhracı" politikasıyla sadece kendi iç güvenliğini değil dış güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu bakış açısıyla olaya yaklaşıldığında İran'ın Şii dini yapısının korunması için güvenlik anlayışına Akdeniz'den başladığı görülecektir. Özellikle Lübnanlı Şii'lere verilen destek bunun en çarpıcı göstergelerinden birini oluşturmaktadır (Şahin, Erişim Tarihi: 06.04.2016:http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/mehmet_sahin.pdf). Bunun yanı sıra Suudi Arabistan'da, Suriye'de, Irak'ta da bu destekten söz edilebilmektedir. İran, bu devletlerde yer alan Şii'lerin yanı sıra Hizbullah gibi bir terör örgütüne de açıktan destek vermiştir. Terör örgütüne verilen bu destek, kimi zaman Batı ve bölge ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Ortadoğu'nun dengelerin değişmesine öncülük eden Irak müdahalesi sonrasında özellikle Irak'ta Kürt etkinliğinin artması ve Sünni kesimin iktidarı Şii'lere devretmesiyle birlikte İran'ın Şii ve Kürt eksenli hareket ettiği görülmektedir. İran'ın bölgede Şii ideolojiyi yaygınlaştırma gibi bir politika içinde olduğu düşünüldüğü takdirde bu gelişmelerin İran açısından önemli bir gelişme olduğu görülecektir (Barzegar, 2010: 89). İran'ın Kürt ve Şii kesimiyle yakın sosyal ve kültürel ilişkilerinin yoğunluğu da bu süreci doğrudan etkileyen önemli bir argümandır.

Ortadoğu'da devam eden çatışma, siyasi sorunlar ve istikrarsız yönetimler; İran'ın bölgede sık sık gündeme gelmesini sağlamaktadır. Kürt hareketinin Irak'ta yeni bir devlet oluşumu ile gündeme gelmesi, Suriye'de devam eden çatışmaların seyri, Suriye yönetiminin Rusya ve İran tarafından desteklenmesi, bölgede devam eden etnik ve mezhepsel çatışmalar da İran başta olmak üzere Ortadoğu aktörlerinin uzun bir süre daha dünya siyasetinde yer alacağını göstermektedir.

Ortadoğu'nun etnik, dinsel ve toplumsal yapısı ele alındığında, bölgenin dini yapısının diğer unsurlara göre daha baskın olduğu görülmektedir. Dini yapının iç ve dış politika belirleme sürecinde daha fazla etkin olması bölgede ulusçuluğun olgunlaşmasını da geciktirmiştir. Özellikle dış politikalarda İslam ülkelerinin dini konuları referans alarak hareket ettiği görülmektedir. Nitekim bölgede Müslüman olmayan İsrail'in de bölgesel politikalarda hareket alanını, bu dinsel yapı belirlemektedir. Dini yapının mezhepsel olarak da farklı unsurları barındırması Müslüman devletler arasında bir takım sürtüşmelerin yaşanmasının önünü açmıştır. Ortadoğu'da yer alan halkların %92'si Müslüman'dır. Müslümanların da % 62'si Sünni iken, %38'i Şii'dir. Ayrıca bölgede Yahudi ve Hıristiyanlar da bulunmaktadır (Efegil, 2012: 56). Demografik yapı içerisinde farklı din ve mezheplerin yer alması, bölge ülkeleri içerisinde mezhep çatışmalarına neden olmuş ve devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmasını da mümkün hale getirmiştir. Bölgede yer alan temel milliyetler; Araplar, Türkler, Farslar ve Yahudilerdir. Bu temel milliyetlerin yanı sıra alt etnik gruplar mevcuttur. Bunlar ise; Kürtler, Azeriler, Filistinliler, Beluçlar ve kimi devletlerde azınlık durumunda bulunan Araplardır. Bu alt gruplar, buldukları devletlerde kendi ulus çalışmalarını hızlandırarak gerek toprak çatışmaları gerekse de rejim karşıtı hareketler gerçekleştirmişlerdir.

Bölgede ulus kavramının tam olarak içselleşmemiş olması ve ulus devlet inşa sürecinde alt gruplara karşı yapılan baskılar, toplumsal ayrışmalara zemin hazırlamıştır. Kültürel ve toplumsal sorunların sürekli olarak siyasi sorunlar olarak görülmesi, çözümden uzak politikaların uygulanması ve bu alt grupların kimliklerine yönelik anayasal güvence verilmemesi, mevcut sorunların sürekli tekrarlanmasına neden olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da bir Yahudi devletinin kurulması, bölgede farklı boyutlarda etnik ve dini çatışmaların başlamasına yol açmıştır. Arap-İsrail Savaşları adı ile nitelendirilen bu savaşlar ve dönem dönem devam eden çatışmalar ve uyuşmazlıklar, İslam ülkelerinin birbirleriyle ittifak gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Bölge ülkeleri bu uyuşmazlıkların Filistin lehine çözülmesi yönünde farklı platformlarda açıklamalar yapmış ve birçok çalışma gerçekleştirmişlerdir. Ortadoğu'da İslami örgütlerin kurulmasında ve hareketlerinde motivasyon kaynağı olan Arap-İsrail çatışmaları, bölge ülkeleri ve bölgede bulunan terör örgütlerinin İsrail'i daimi hedef olarak görmelerine neden olmuştur.

Ortadoğu'da etnik, dini ve mezhepsel çatışmaların devam etmesi ve terör örgütlerinin hareket alanlarını her geçen gün genişletmesi bölgenin kırılgan bir yapıya sahip olmasına neden olmuş ve devletlerin güvenlik temelli çalışmalarının hız kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca terör örgütlerine yönelik ortak tavır alınamaması da bu kırılgan yapının oluşumunu tetikleyen unsurların başında gelmektedir.

3.3 İslam Devrimi Sonrası Batı İle İlişkiler

ABD ile Rıza Şah döneminde iyi ilişkiler içinde olan İran, özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin sınırlandırılması ve çevrenmesinde etkin bir politika geliştirmiştir. Fakat ülke içinde baskının giderek artması, petrolden elde edilen gelirlerin doğrudan içerde yaşanan sorunlarda ve baskı aracı olarak kullanılmak üzere silahlanmaya ayrılması ülke içinde birçok kesimin desteğinin yitirilmesine ve sosyalist kesim ile İslamcı kesimin giderek daha fazla örgütsel faaliyetler gerçekleştirmelerine neden olmuştur. 1979'da gerçekleşecek olan İslami devrimin temellerinin atıldığı bu dönemde ABD'nin desteğinin de gittikçe azaldığı gözlemlenmektedir. ABD'nin desteğini sınırlandırmasında ve İran ile olan iyi ilişkilerin bozulmasında ABD'nin;

İran'ın, komünizmin yayılmasına engel olamayacağına kanaat getirmesinden kaynaklanmaktadır (Dedeoğlu, 2008: 15). ABD'nin bu endişeleri daha sonra daha üst seviyelere ulaşmıştır. Devrimden sonra İran'ın ABD'yi düşman ülke olarak ilan etmesi, ABD'nin endişelerini haklı çıkarmıştır. Daha sonra radikal örgütlere verdiği destek, gerçekleştirdiği nükleer çalışmaların Batı tarafından ve bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanması ABD'nin İran'a bakış açısını tamamen değiştirmiştir.

İran'ın Dini-siyasi yapısı 1979 yılından sonra Batı için önemli bir risk unsuru olmaya başlamıştır. Pehlevi döneminde özellikle ABD ve İngiltere ile olan yakın işbirliği yerini tehdit, meydan okuma ve korkuya bırakmıştır. Pehlevi döneminde Şah'ın Batı ülkeleriyle düşük kar oranlarıyla gerçekleştirdiği petrol anlaşmaları, halkın büyük tepkilerine neden olmuştur. 1979 devrimine giden süreçte halk, tepkisini açıkça ortaya koymuş ve ABD için “Büyük Şeytan” sloganları atarak bayrak yakma eylemleri gerçekleştirmiştir. Devrim sonrasında da bu böyle devam etmiş ve “ABD Düşmanlığı” İranlıları bir araya getiren toplumsal bir unsur haline gelmiştir. Devrimden hemen sonra devrim yanlılarının ABD büyükelçiliğindeki ABD vatandaşlarını 444 gün rehin almaları (Rehine Krizi) büyük yankı uyandırmıştır (İnat, 2014: 5). Tahran yönetimi de bu eylemleri gerçekleştirenlere açıktan destek vererek, dikkatleri üzerlerine çekmiştir.

Devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin ABD, İsrail ve diğer batı ülkelerine karşı keskin söylemleri ve İran'ın Nükleer enerji çalışmaları, bu karşılıklı nefret söylemlerini iyice artırmıştır. İran'ın nükleer enerjiye sahip olması; bölgede etkin bir güç olma, ABD ve Batı ittifakının İran'a karşı herhangi bir saldırı durumundan caydırma ve “Siyasal İslam” rejimini devam ettirmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Özcan, 2006: 3). ABD açısından olaya bakıldığında ise; İran, radikal İslam ideolojisiyle yönetilmekte, Hizbullah gibi Radikal İslam'ın yarattığı terör örgütlerini desteklemekte ve elde etmeye çalıştığı nükleer silahlarla bölgede dengelerin değişmesini tetiklemektedir.

Tahran yönetiminin uluslararası düzene karşı oluşturduğu risk, bu aktörlere karşı meydan okumaları, çoğu zaman ekonomik, siyasi ve askeri gücünü de aşan tehditlerde bulunması, İran'a karşı ve bölgeye yönelik olarak Batının daha dikkatli ve daha yoğun bir şekilde eğilmelerine neden olmuştur. İran'ın, İsrail'i bölgeden uzaklaştırmaya yönelik söylemleri, bölgede yoğunluğunu arttıran Hizbullah terör örgütüne ve İsrail'e karşı siyasal-askeri mücadele içinde olan Hamas'a olan desteği, ABD tarafından ve

diğer Avrupa devletleri açısından İran'ı, sıkça eleştirilir hale gelmesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra Hürmüz Boğazı'nın güvenliğini tehdit etmesi ve özellikle Rusya ile bölgede dengeleri değiştirecek ilişkiler gerçekleştirmesi; ABD yönetiminin İran'ı bölgede ve uluslararası alanda tecrit etmesine ve etkisiz kılmasına neden olmuştur (Öğütçü, 2008: 8).

ABD- İran ilişkilerinde ve Batı'nın İran'a olan güvensizliğinin ve oluşturduğu tehdidin kesin bir şekilde oluşmasının en önemli ayaklarından biri de 11 Eylül 2001 yılında ABD'de gerçekleşen ve ABD'nin kalbi olarak nitelenen iki noktaya yapılan terör saldırıdır. Zaten ABD'nin saldırıdan hemen sonra saldırının sadece ABD'ye yönelik olmadığı, bu saldırının tüm Batı'yı hedef aldığı yönündeki açıklamalarıyla Batı bloğunun bir bütün olarak Afganistan, Irak ve İran'ın da içinde bulunduğu bölgeye yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Saldırının Afganistan topraklarında bulunan El-Kaide Terör Örgütü tarafından gerçekleştirildiği ilan edildikten sonra Afganistan'a müdahale gerçekleşmiştir. Sonrasında ABD'nin yayınladığı “ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi” ABD ve nihayetinde Batı'nın istikrarsızlık yarattığı kanısına varılan Radikal İslam, kitle imha silahlarına sahip tehlikeli devletlerin varlığı ve terör örgütlerinin bu strateji belgesinde yer bulmalarıyla sonuçlanmıştır. Afganistan müdahalesinin ardından uluslararası alanda meşruiyet bulmayan Irak işgali gerçekleşmiştir. ABD'nin önleyici müdahale kavramına vurgu yaptığı ve yeni stratejilerinde bu argümanı kullandığı dikkat çekicidir. ABD, Bush'un ikinci başkanlık dönemine girdiği 2006 yılında ikinci ulusal güvenlik stratejisi yayınlamıştır. Bu strateji ile belirli ideolojiler altında yapılmış tek partili otoriter rejimleri tehdit listesine eklemiştir. Söz konusu rejimler ve kitle imha silahlarına sahip olma, radikal İslami gruplar ile terörü desteklediği gerekçesiyle İran'ı haydut devletler listesine eklemiştir. Bu sebeplerden dolayı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) kararları doğrultusunda 1979 yılından itibaren İran'a bir takım ambargolar uygulanmıştır. Bu ambargolar İran'ı ekonomik ve siyasal anlamda çıkmaza sokmuştur. Özellikle 2006 yılından sonra uygulanan ambargolar ve 2010 yılında enerji ve bankacılık sistemine dair BMGK yaptırım kararı İran'ı oldukça zor durumda bırakmıştır (Şahin, 2014: 7). Ayrıca, 2002 yılında İran rejiminden alınan bilgilerle İran'ın gizli nükleer çalışmalar gerçekleştirdiği tartışmaları başlamıştır. Bu tartışmalar sonrasında harekete geçen yılında Uluslararası Atom Enerji Ajansı (*UAEA/International*

Atomic Energy Agency/IAEA), ilki 2003 yılında olmak üzere raporlar yayınlamaya başlamıştır (Dedeoğlu, 2008: 19-22).

İran'ın nükleer çalışmalar gerçekleştirmeye başladığı dönem, Şah Rıza Pehlevi dönemi olmuştur. Bu dönemde ABD'nin de desteğiyle başlayan nükleer çalışmalar Avrupa devletlerinin de desteğiyle hız kazanmıştır. Ülkenin kalkınması için çaba sarf eden Rıza Şah, askeri alanda da özellikle bölgede daha etkin bir güç haline gelmek için nükleer çalışmalara büyük önem vermiştir. Bu bağlamda gerçekleşen ilk nükleer çalışma 1957 yılında olmuştur. Her ne kadar ABD, nükleer güce sahip olmak isteyen Rıza Şah'a destek verirken barışçıl amaçlar güdüldüğünü söylese de Rıza Şah, 1974 yılında 20 bin megavat güce sahip 20 tane nükleer reaktör inşasını amaçladığını söylemiştir. 1973 Dünya Petrol krizinin etkisiyle petrolden büyük gelirler elde eden Rıza Şah, çalışmalarına hız vermişse de 6 tane reaktör kurabilmiştir. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında nükleer çalışmalar durdurulmuştur. Bunun temel nedeni ise ülke yönetimini ele geçiren muhafazakâr kesimin nükleer çalışmaların dine aykırı olduğunu ileri sürmesidir. Fakat 1980 ile 1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak savaşı sonrasında kurulan yeni rejim için tehlike çanlarının çalması askeri alanda gelişmeleri gerekli kılmıştır. Bu kapsamda nükleer çalışmalar yeniden gündeme gelmiş ve çalışmalar yeniden hız kazanmıştır. Fakat ABD ve Avrupa ülkelerinin devrim sonrası yeni kurulan rejimle ters düşmeleri neticesinde yapılan tüm nükleer anlaşmalar iptal edilmiştir (Keskin, 2008: 109). Fakat İran çalışmalarını Rusya ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde devam ettirmiştir. Soğuk savaş sonlarına doğru Rusya ile imzalanan anlaşmalarla ve soğuk savaş sonrasında imzalan nükleer çalışmalara yönelik ilişkiler gelişmiştir. Bu dönemde Hazar bölgesinde ortak çıkarlara sahip iki ülke pragmatik bir yaklaşma sürecine girmişlerdir. Bu işbirliği özellikle ekonomi alanında kendini göstermiştir. Bunun yanı sıra 1995 yılında Rusya'nın İran'ın Buşehr kentindeki nükleer santralının yapımını üstlenmiştir. İran yönetiminin ABD ve Avrupa devletlerinin denetiminden uzak bir şekilde nükleer çalışmalar gerçekleştirmesi ABD başta olmak üzere bölgede ve Avrupa'da birçok ülkeyi daha fazla tehdit sarmalına sürüklemiştir. Özellikle ABD, Rusya-İran nükleer işbirliğini tepkiyle karşılamıştır. Rusya, ABD'nin İran ile olan nükleer teknoloji alışverişinin son bulması çağrılarını olumsuz cevap vererek İran ile olan ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Bu teknoloji alışverişi aynı yıl

içinde daha da geliştirilmiş, İran'da 200 Rus nükleer bilim insanı İran'da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca ikili ilişkiler, 2000 yılında Rusya'nın İran'a silah satışını öngören anlaşmalarla yeni boyutlar kazanmıştır (Arıkan, 2014: 58). Rusya ile İran'ı bölgede işbirliğine iten sebeplerin başında Hazar Bölgesinde ortak ekonomik çıkarlara sahip olmak gibi görünse de bir diğer neden ise ABD'nin çağrısıyla NATO'nun bu bölgeye yönelmesi olmuştur. Ekonomik kaygılar ile birlikte güvenlik kaygılar da bu iki devletin bölgede siyasi ve ekonomik alanda birlikte hareket etmelerine neden olmuştur. Bu da Batı'nın endişelerini pekiştirmiştir.

İran'ın nükleer silah çalışmaları gerçekleştirmeye çalışmasının nedenleri gözden geçirilecek olursa üç temel nedenle karşılaşılacaktır. Bunlardan ilki, gerçek manada İran'ın nükleer çalışmalar sonucunda nükleer silah elde etmesidir. Bu neden bir yanılla Batı ile mücadelesinde İran'ın elini güçlendirecek iken diğer yandan da bölgesinde ve İslam dünyasında en etkin güç haline gelecektir. Bu da aslında yapmak istediği İslam'ın ve Şiiliğin karşı karşıya kaldığı yaptırım ve batının bakış açısıyla İslam ülkelerinin zayıflığının ortadan kaldıracaktır. İkinci neden ise, hâkim olduğu ideolojinin, değerlerin ve rejiminin değişmesine neden olabilecek faktörlerin önünü elinde bulundurduğu nükleer güç ve uzlaşmadan uzak tavrıyla kesmektir. Bu tavrıyla İran, içselleştirdiği değerlerin pazarlık konusu olmasının da önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda son aşamada nükleer çalışmaların denetlenmesi üzerine varılan anlaşmada dahi bir yanılla anlaşma imzalanırken diğer yandan İran'ın Batı ile uzlaşmadan uzak tavırları dikkat çekicidir. Bu da İran'ın toplumsal yapı üzerinde oluşturduğu Batı düşmanlığının ve kendi geleceklerine müdahale edileceği endişesinin verdiği içselleşmiş duygu ve düşüncelerinin dışa vurumudur. Son olarak üçüncü neden de İran'ın özellikle bölgesinde nükleer bir çember içinde olmasıdır. İran'ın komşularına bakıldığı takdirde birçok devletin nükleer silahlara sahip olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Daimi üyelerinden olan Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yanı sıra İran'ın diğer komşuları olan Hindistan ve Pakistan da nükleer silahlara sahiptirler. Bu komşularının dışında bir de Basra Körfezi'ndeki varlıkları ve özellikle Irak ve Afganistan işgalleriyle bölgede varlık gösteren ABD ve ABD'nin daimi müttefiki olan İngiltere de nükleer güçlere sahiptirler (Oğan, 2008: 205). Çevresinde nükleer silahlara sahip olan devletlerin var olması ayrıca bunlardan bazılarının İran için tehdit unsuru oluşturması İran'ı nükleer güce sahip olmaya itmiştir. İran, Batı ülkeleri tarafından

tehdit unsuru olarak görülmekle birlikte Batı ülkeleri de İran için bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu da İran'ı kendince önlemler almaya itmektedir.

İran yönetimi, bir yandan nükleer silah çalışmalarına yönelik girişimlerine devam ederken diğer yandan Avrupa ülkeleri ve ABD ile nükleer çalışmaların sınırlandırılmasına yönelik görüşmeler de gerçekleştirmiştir. 2003 yılında UAEA, İran'ın, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) ihlal ettiğini açıklamış ve bunun üzerine de İran gönüllü olarak NPT'nin ek protokolünü imzalamıştır. Ayrıca AB ile İran arasında imzalanan Paris Antlaşması ile de İran'ın nükleer silah çalışmalarını durdurması kararı alınmıştır. 2005 yılına kadar devam eden bu müzakereler 2005 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer çalışmalarının asla son bulmayacağını ve bu çalışmaların barış maksatlı olduğunu açıklamasıyla yeniden ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Hatemi'nin bu açıklamayı yapmasında ABD'nin İsrail ile yaptığı yer altı tesislerini bombalamaya yönelik silah teknolojisi anlaşmalarının da payı büyüktür (Köse, 2008: 22). İran yönetiminin, bu yönlü açıklamaları Ahmedinejad döneminde daha sık olmaya başlamıştır. Hatemi'nin özellikle dış politikada uzlaşmacı tavrının aksine daha radikal ve uzlaşmadan daha uzak bir lider olan Ahmedinejad, nükleer enerji çalışmalarının İran'ın en gerekli çalışma alanlarından biri olarak görmüştür. Ahmedinejad döneminde nükleer çalışmaların hız kazandığı ve bu çalışmaların artık neticelendiği de görülmektedir. Nitekim Ahmedinejad'ın 2006 yılında gerçekleştirdiği basın açıklamasında İran'ın nükleer silah çalışmalarını tamamladığını ve artık İran'ın da nükleer silaha sahip bir devlet olduğunu ilan etmesi bunun en açık göstergesidir (Köse, 2008: 23).

ABD öncülüğünde İran ile imzalanan ve nükleer çalışmalara denetim getirmeyi amaçlayan anlaşma, UAEA'nın nihai raporuyla yürürlüğe girmiştir. 17 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren bu anlaşma İran'a uygulanan yaptırımların son bulmasını da öngörmektedir. Nükleer çalışmaların denetim altına alınması, İran'ın uluslararası camia için bir tehlike unsuru olmaktan çıkması için varılan bu anlaşma sonucunda ABD ve AB Ülkeleri, İran'a yaptırımları kaldıracaklarını açıklamışlardır. ABD Dış İşleri Bakanı John Kerry, anlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından, "Bugün Daha Güvenli Bir

Dünyanın İlk Günü” diyerek anlaşmanın önemine vurgu yapmıştır (Aljezeera Turk, (2016), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi>).

AB-İran ilişkilerine bakıldığı takdirde, Şah döneminde imzalanan bir anlaşmanın İslam Devrimi öncesinde etkisiz kalmasıyla AB-İran ilişkilerde bir durgunluk dönemi başladığı görülmektedir. İran’ın Irak ile savaşı ve kendi iç meseleleriyle ilgilenmesi, AB’nin de Doğu Avrupa genişlemesine ilgisinin kayması neticesinde ilişkilerin başlaması zaman almıştır. Ayrıca İran’ın devrimin ilk yıllarında sert Batı karşıtı söylemleri ilişkilerinin başlamasının önüne set koymuştur. 1997 yılında Batı’ya karşı söylem değişikliği gerçekleştiren ve Batı ile diyalogu önemseyen Hatemi’nin seçimleri kazanıp cumhurbaşkanı seçilmesiyle AB-İran diyalogu başlamıştır.

AB ile İran arasındaki diyalog 1995 yılında Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) çerçevesinde başlatılmıştır. Bu diyalog, 1998 yılında yılda iki kez troyka düzeyinde toplantılar gerçekleştirmeyi içeren “Yoğunlaştırılmış İşbirliği” şekline dönüştürülmüştür. Geniş çaplı bir diyalog sürecini başlatan bu anlaşma ile terör, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, uyuşturucu kaçakçılığı, insan hakları gibi küresel sorunlar; Irak, Körfez, Ortadoğu, Orta Asya Barış Süreci gibi bölgesel konular ve ayrıca mülteci sorunu, enerji, ticaret gibi işbirliği alanları dâhil edilmiştir. Bu diyalog süreci ile birlikte 1999 yılında enerji ve taşıma konularına ilişkin Yüksek Seviyeli Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubunun yanı sıra İran INOGATE ve TRACECA programlarına gözlemci üye statüsünde kabul edilmiştir. AB Konseyi, İran ile ilişkilerinin daha ileriye taşınması ve işbirliği alanlarının geliştirilmesi maksadıyla komisyondan bir rapor hazırlamasını istemiştir. Hazırlanan bu rapor neticesinde İran ile 2000 yılında ticaret ve yatırım konusunda yeni bir Yüksek Seviyeli Çalışma Grubu oluşturulmuştur. İran ile enerji işbirliğini artırmak için de 2002 yılında Tahran’da enerji bürosu açılmıştır (Dağcı, 2007: 129). AB’nin İran ile ilişkilerinin geliştirilmesinin altında yatan nedenlerden biri olan İran’ın nükleer çalışmalar gerçekleştirmesini önleme, 2003 yılında UAEA ile ek protokolün imzalanmasını İran’a talep etmeleriyle nükleer silahların sınırlandırılması, konu başlıkları arasında en önemlilerinden biri olmuştur. Almanya, İngiltere ve Fransa öncülüğünde geliştirilen ilişkiler sonunda İran bu ek protokolü imzalamayı reddetse de daha sonra bu üç ülkenin öncülüğünde İran,

nükleer çalışmalarını bildirmeyi ön gören deklarasyonu UAEA'ya bildirmeyi kabul etmiştir (Keskin, 2003: 98).

İran ile başlatılan diyalog süreci karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilmeye çalışılsa da gerek diyalog sürecinin çerçevesinin tam olarak çizilmemesi gerek İran'ın dünya gündemine sık sık nükleer çalışmalar gerçekleştirmesi ile gelmesi, bu diyalog sürecinin başarısını engellemiştir. İran ile AB arasında ticari ve enerji bağımlılığı ise devam etmektedir. AB'nin, İran'ın dış ticaretteki payı %40'larda seyretmektedir. Bu da İran'ın AB'ye olan bağımlılığını göstermektedir. AB ise özellikle enerji güvenliği ve Ortadoğu ve Orta Asya bölgesel güvenlik alanındaki çıkarları için İran ile ilişkilerine büyük önem vermektedir. AB'nin bölgesel güvenlik alanlarına verdiği önem, kendi sınırlarını ve geleceğini güvence altına alma ve mülteci sorunlarıyla karşı karşıya kalmama maksadı taşımaktadır. Bu nedenle özellikle Ortadoğu'da demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin geliştirilmesi için büyük çaba göstermektedir. Bu amacı doğrultusunda da İran, bölgede büyük önem taşımaktadır.

İran ile Rusya ilişkilerinde ise Rusya'nın Soğuk savaş sonrasında İran ile olan sıcak ilişkileri Putin'in Rusya'nın başına geçmesiyle daha fazla geliştiği görülmektedir. Özellikle 2007 yılında gerçekleşen Putin'in İran ziyareti sırasında önemli ekonomik anlaşmalar imzalanmıştır. Ekonominin yanı sıra ulaşım, bankacılık, havacılık, sanayi ürünlerinin ortak üretimi ve enerji alanında önemli girişim alanları yaratmışlardır. Ahmedinejad ile gerçekleşen görüşmelerde 2017 yılına kadar iki ülke ticaret hacminin 200 milyar dolar seviyelerine çıkılması hedeflenmiştir (Oğan, 2008: 196). Bu kadar iddialı bir rakamın görüşmelerde konuşulması birçok alanda karşılıklı işbirliğinin öngörüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim ilerleyen süreçte İran ile Rusya arasında işbirliği alanlarında gelişmelerin yaşandığı görülmektedir

Mart 2011'de Suriye'de patlak veren Arap Baharı ve sonrasında yaşanan iç savaş karşısında İran ve Rusya'nın Suriye politikaları paralellik göstermektedir. Suriye'deki iç savaşın, farklı grupların güç mücadelesine dönüşmesinin ardından ABD merkezli koalisyon güçlerinin Suriye'de Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) terör örgütüne yönelik operasyonları başlamıştır. Suriye'de ABD ve Avrupa devletlerinin varlık göstermesinin ardından Rusya da bu terör örgütüne yönelik operasyonlar başlatmıştır. Koalisyon güçlerinin, Rusya'nın ve bölgede yer alan diğer devletlerin İŞİD

terör örgütüne tavırları aynı olsa da Suriye’de oluşacak yeni durum ve bu durumun bölgede yaratacağı etkinin nasıl olacağı konusunda hem fikir değildirler. Suriye’de varlık gösteren Esed yönetimindeki Baas Rejiminin devamını savunanlarla birlikte bu savaş durumunun son bulması ve Suriye’ de istikrarın kalıcı olması için Esed Rejimi’nin son bulması gerektiği de bir takım devletlerce savunulmaktadır. İran ve Rusya’nın bu durumdaki çözüm önerileri Esed Rejimi ile devam edilmesine yöneliktir. 2010 yılında Tunus’ta Arap Baharı’nın başlamasından son yaşanan Suriye’deki savaşa kadar geçen süre zarfında İran’ın tavrı bölge ülkelerinin iç işlerine müdahaleden uzak durulması ve sorunların kendi içlerinde çözülmesi gerekliliği üzerinedir.

İran ile Batı arasında nükleer çalışmaların sınırlandırılmasına yönelik anlaşma imzalanmasına ve İran’a yönelik olarak uygulanan yaptırımların aşamalı olarak kaldırılmasına rağmen İran, Batı tarafından halen bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Çünkü İran’ın savunduğu değerler ve Radikal İslami örgütlerle olan münasebeti İran’ın sahip olduğu en tehlikeli silahıdır. Ayrıca uluslararası alanda artan terör olayları ve Avrupa’nın merkezine yönelik saldırıların İslami terör örgütleri tarafından gerçekleştiriliyor olması İslam ülkelerinde en dikkat çekici olan ve Batı’ya karşı söylemlerinde sık sık tehditler barındıran İran’ın her daim kontrol altında tutulması gereken bir devlet olarak görülmesine neden olmaktadır. İran’ın Batı ülkeleri tarafından risk olmaktan çıkması için, öncelikle rejim değişikliğine gidilmesini, küresel sistemle uyumlu hale gelmesini, liberal ekonomiye geçmesini ve demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi temel değerleri benimsemesini gerekli kılmaktadır (Özcan, 2006: 3). İran’ın içinde bulunduğu durum ve söylemleri doğrultusunda rejimin değişmesi pek de mümkün görülmemektedir. Fakat diğer etmenlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, İran’ın Batı’nın gözündeki imajının yenilenmesini ve bölgede özellikle ekonomik anlamda etkin bir güç haline getireceği şüphesizdir.

Her ne kadar ekonomik, jeopolitik ve diplomatik alanlarda iyileşmeler gerçekleşse de İran’ın demografik yapısında Batı ile ilişkilerinin normale dönmesi ile birden fazla sorunun baş göstermesine neden olacaktır. Batı ile ilişkilerde normalleşme batı değerlerinin ülke içinde daha fazla talep edilmesi yönünde yeni siyasal yaklaşımlar ortaya çıkacak ve bunun çözümünde ise demokrasinin, insan haklarının, hukukun üstünlüğünün yani kısaca evrensel değerlerin benimsenmesi temel faktör olacaktır.

İran’da gerçekleşen siyasi baskı ortamı ve etnik grup mensubu kişilerin idamları gibi azınlık haklarını yok sayan ve şiddet yoluyla bastıran bu olayları tamamen dünya gündemine taşıyacak ve İran yönetiminin tartışılır olan meşruiyeti tamamen ortadan kalkacaktır. Azeri, Kürt ve Arapların daha fazla yönetimde yer bulabilme çabası, ana dillerinde eğitim görebilme talepleri ve Azerice, Kürtçe ve Arapça kitap, gazete ve dergilerin yayımlanması gibi sorunların çözülmesine, bu etnik grupların temel haklarının tartışılır olmasına ve ulusçuluk çalışmalarının hız kazanmasına neden olacaktır. Aslında her daim İran gündeminde olan bu sorunların üzerinde yer alan nükleer silah ve terör gibi evrensel tehditlerin kalkmasıyla ya da İran ile müzakere edilmesi ile daha fazla gündeme gelme şansı bulacaktır.

Batı’nın, İran’ın bölge güvenliği için tehdit unsuru oluşturuyor olması bakımından bir takım beklentileri bulunmaktadır. İran’dan komşu ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisinde olmasını ve Ortadoğu’da özellikle Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen’de silahlı grupların oluşumuna etki etmesinden ve destek sağlamasından vazgeçmesi gerektiğini beklemektedir. Bu ülkelerde kalıcı barışın sağlanması için diyalog ortamının sağlanmasını ve demokrasi bekleyen halkların beklentilerine cevap verilmesini, bölgesel düzeyde güvenliğin sağlanması açısından uygun bulmaktadır. Batı’nın bu beklentileri İran’ın bölgede yer alan ülkelerle de karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. İran’ın bilhassa Şii-Sünni eksenli politikaları, Orta Doğu’da yer alan ve demografik yapısı içerisinde Şii nüfusu da barındıran Müslüman ülkeleri rahatsız etmektedir. Özellikle son zamanlarda başta S. Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri ile kutuplaşma ortamına girilmesi bunun en bariz göstergesidir. Bu kutuplaşmanın artması ve bölgedeki ülkelerle gerilimlerin tırmanması bölgenin güvenliğini son derece riske atmaktadır. Bu tehlikenin giderilmesi, İran’ın sadece Batı ile değil bölgedeki ülkelerle de iyi ilişkiler gerçekleştirmesini zorunlu kılmaktadır (Akgün, 2015: 7).

Son zamanlarda Ortadoğu’da ve Orta Asya’da meydana gelen terör olayları, etnik çatışmalar, sınırların yeniden çizilmeye çalışılması İran’ı da doğrudan ilgilendirmekte ve sınırlarının tehdit altında olduğunu göstermektedir. Kuzey Irak’ta ayrı bir Kürt yönetiminin kurulması ile başlayan ve son döneme girilirken Irak’ta yeni bir devlet parolası ile hareket eden Barzani, Suriye’de ilan edilen Kuzey Suriye Federasyonu ile Kürtlerin burada da kendi yönetimlerini sağlamaları, Türkiye’de

hareketli bir dönem geçiren Türkiye Kürtleri İran'da yaşayan Kürtler için emsal oluşturmaktadır. İran'ın bölgede etkin olan ve Ortadoğu'da yeni bir güç olmaya çalışan Kürt hareketine karşın içerde Kürtlere yönelik idamlar gerçekleştirilmesi, temel hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakması, bölgesinde yaşanan bu hareketleri kendi ülkesine de çekecektir.

3.4 Arap Baharı'nın İran Demografik Yapısına Etkileri

Arap Baharı, 2010 yılında Tunus'ta ekonomik sorunlar ve işsizlik gibi nedenlerden dolayı pazarcılık yapan üniversite mezunu Muhammed Bouazizi'nin kendisini yakmasıyla başlayan ve daha sonra Orta Doğu'da kendine yayılma alanları bulan halk hareketleridir. Arap Baharı, Tunus, Mısır ve Libya'da hükümetlerin devrilmesine; Suriye'de iç savaşa, Libya'da iç savaşın yanı sıra dış müdahaleye, Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde de küçük çaplı reform hareketlerinin yaşanmasına neden olmuştur (Göçer ve Çınar, 2015: 51).

Arap Baharı'nın başlamasından sonra olayların bu denli yayılacağını ve bölgede bu kadar etkili olacağını hiçbir devlet tahmin edemediği gibi İran da tahmin edememiştir. Bu bağlamda dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Ortadoğu özel temsilcisi Hamid Bekai, Mısır'da olayların başlamasından sadece birkaç ay öncesinde bir ziyaret gerçekleştirmiş ve İran-Mısır ilişkilerinin ilerleyen süreçte çok daha iyi bir seviyeye geleceğinin haberini vermiştir. Arap Baharı'nın Kuzey Afrika ile sınırlı kalmayacağı ve bölgede yayılma alanı bulacağı kesinleştikten sonra İran'da tedirginlik başlamış ve olayların İran'a yansımayacağı anlaşılınca da Tahran yönetimini rahatlatmıştır. Olayların ilk başlama esnasında temkinli bir yaklaşım söz konusu olsa da daha sonrasında İran yönetimi, halk hareketlerini Batı destekli laik diktatörlere yönelik olduğunu savunmuş ve bu halk hareketlerini "İslami Uyanış" olarak adlandırmıştır (Uygur, 2012: 11). İran yönetimi; Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn ve Libya'daki halk hareketlerinin 1979 İran İslam Devrimi'nden esinlendiğini ileri sürmüş ve bu halk hareketlerine destek vermiştir. İran yönetimi ve İran din adamları, Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e asker göndermesini ve Bahreyn'de meydana gelen ayaklanmaların baskı ve şiddet yoluyla bastırılmasını eleştirmiştir. Yine aynı şekilde Yemen'de halk hareketlerini şiddet yoluyla sindirmeye çalışan Sünni Saleh rejimini isyancılara karşı

sert tavırlarından dolayı eleştirmiştir. İran'ın bu halk hareketlerine destek vermesinin ve Arap Baharı ruhunu desteklemesinin altında yatan sebep, bu halk hareketlerinin İslami uyanışı gerçekleştireceği düşüncesi ve Arap Baharı ile birlikte Batı ve İsrail destekli laik diktatörlerin yıkılacağına olan inançtır. Fakat ayaklanmaların neticelendiği Tunus, Mısır ve Libya'da kurulan yeni yönetimlerin İran'ın beklentilerine karşılık vermemesi sonrasında ve Suriye'de Esed rejimine karşı yürütülen iç ve dış baskılar nedeniyle Esed Rejimi'nin baskı altında kalmasını kendine tehdit olarak görmesi, İran'ın Arap Baharı'na olan bakış açısının değişmesine neden olmuştur (Bingöl, 2013: 35). İran yönetiminin Arap Baharı'ndaki tutum değişikliğindeki nedenlerinden bir başkası da olaylara mezhepsel yaklaşmasıdır. Tahran yönetimi Sünni ülkelere yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin karşılıksız kalması ve etkinliklerinin etkisiz kalması üzerine tüm dikkatini Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı ve Arap Baharı'nın dikkat çeken gösterilerinin meydana geldiği Bahreyn'e çevirmiştir. Bahreyn ile tarihsel olarak yakın ilişkiler gerçekleştiren ve Bahreyn üzerinde hak iddia eden İran, uluslararası kamuoyunu da Bahreyn'deki olaylara kayıtsız kaldıkları ve çifte standart uyguladıkları gerekçesiyle yoğun eleştiride bulunmuştur. Bahreyn'de meydana gelen olaylara Suudi Arabistan'ın, Bahreyn yönetiminin talepleri üzerine buradaki isyanları bastırmak amacıyla birlik göndermesi İran yönetiminin tepki göstermesine neden olmuştur. Bunun akabinde İran yönetimi, gerekirse olayların seyrine göre Suudi Arabistan birlikleri benzeri bir birlik de kendilerinin göndereceğini iddia etmiştir (Uygur, 2012: 12).

Arap Baharı, (özellikle Suriye ayağı) sadece yeni rejimlerin ortaya çıkmasına değil ayrıca yeni devlet dışı örgütlerin de ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan IŞİD, özellikle Irak ve Suriye'de yıkıcı faaliyetlerde bulunarak bölgede egemenlik kuracak bir bölge yaratma çabası içine girmiştir. Bunun yanı sıra Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve onun silahlı kolu olan Halk Koruma Birlikleri (YPG) de bu bölgede etkinliğini kuran ve Suriye'de Esed rejimine karşı savaşan devlet dışı örgütlerdendir. Arap Baharı'nın Suriye'ye yönelmesinin ardından yaşanan iç savaşta farklı gruplar birbirleriyle çatışma haline girerken birçok devlet de gizli ya da açık bir şekilde burada faaliyet gerçekleştirmişlerdir. İran yönetimi Suriye'de batı destekli gruplara karşı Esed yönetimini desteklemiş ve bu kapsamda da faaliyetler gerçekleştirmiştir. Hizbullah da Suriye'de Esed rejimini desteklemiş ve bu amaç

kapsamında batı destekli örgüt ve grupları saf dışı bırakma mücadelesi vermiştir (Aras, 2014: 41).

Arap Baharı'nın Suriye ayağında yaşanan bir başka gelişme ise Körfez ülkeleri arasında yaşanan mücadeledir. Körfez ülkelerinden özellikle Suudi Arabistan ve Katar, Suriye'de başlayan ayaklanmaların ilk yılında kesin bir tavır takılmaktan kaçınınsalar da ilerleyen süreçte Suriye ile olan diplomatik ilişkilerini keserek kesin bir tavır ortaya koymuşlardır. Suudi Arabistan ve Katar bu süreçten sonra Esed rejimi ile mücadele eden muhalif grupları finanse etmiş ve zamanla Suriye'de iç savaşın en önemli aktörlerinden olan muhaliflere bölgesel ve uluslararası alanda destek olmuşlardır. İran ise 1982 yılından bu yana en önemli Arap müttefiki olan Suriye'ye lojistik, finansal ve askeri destek vererek Esed rejimini korumaya yönelik politikalar gerçekleştirmeye çalışmıştır (Başkan, Erişim Tarihi: 14.03.2016, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf). İran, özellikle 1979 İslam Devrimi'nden bu yana birçok konuda karşı karşıya geldiği Batı ile Suriye meselesinde de aynı noktada durmamıştır. Bu yaşanan çatışmaların, Suriye'nin kendi iç meselesi olduğunu ve kendi iç meselelerini kendilerinin çözmeleri gerektiği, dışarıdan herhangi bir gücün bu olaylara müdahale etmesinin, Suriye'nin çıkarına olmayacağı görüşünü savunmaktadır. İran'ın meseleyi Esed Rejimi ile çözüme kavuşturma isteğinin altında yatan birçok neden olmakla birlikte en önemli nedenlerden biri, hiç kuşkusuz Şii Caferi mezhepsel inancına yakın olan Alevi/Nusayri mezhepsel inancıdır. Nitekim 1980 ve 1982 yıllarında Baas Rejimi'ne karşı bir ayaklanma gerçekleştiren İhvan-ı Müslim hareketi şiddetle bastırılmış ve İran o dönemde de Şam yönetimine destek vermiştir (Sinkaya, 2016: 19).

30 Eylül'de Suriye'nin durumunun görüşülmesi için toplanan Viyana görüşmelerine İran'ın da davet edilmesi, küresel bölgesel çapta İran'ın da muhatap alındığını ve İran'a Suriye sorunun çözümünde aktif bir güç olarak yaklaşıldığını göstermektedir (Özdoğan, 2016: 16).

İran yönetimi, Arap Baharı sürecinde etkin bir görünüm kazanıp bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma çabası gösterse de bu amacına ulaşamamıştır. Arap Baharı'nın elde edilmeye çalışılan çıkarımlara ulaşamaması sonucunda da İran, bölgesel nüfuzunu göstermek amacıyla 2011 yılında Tahran'da "İslami Uyanış" adı

altında büyük bir konferans düzenlemiştir. Düzenlenen bu konferansla İslami uyanışın Şii ve İran bayraktarlığında gerçekleştiğini ve İslam liderliğini üstlenmeye İran'dan daha layık başka bir ülke olmadığını iddia etmiştir (Uygur, 2012: 13).

İran yönetiminin Arap Baharı ve sonrasında oluşacak yeni düzenle ilgili bir takım çekinceleri bulunmaktadır. Bu çekinceleri ise jeopolitik, ideolojik ve stratejik faktörlerdir. İdeolojik çekincelerinin temelinde bölgede Arap Baharı'nın yaratacağı boşluğun emperyalizm ya da Batı merkezli siyasal ideolojinin alması yatmaktadır. Dış politikasının merkezinde ve iç politika en önemli söylevsel unsur olan batı karşıtlığının ve İsrail düşmanlığının, yanı başında konuşlanacak olan Batı yanlısı ve Batı ideolojisini benimsemiş devletler hiç kuşkusuz İran'ı ve İran'ın Radikal İslam'ı savunan yapısını parçalayacaktır.

Çekincelerinden bir diğeri olan Stratejik unsurun altında yatan temel neden ise Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Katar ve diğer Körfez ülkeleri arasında yaşanan kamplaşma ve soğuk savaştır. Arap Baharı süresince İran ile etkinlik kurma yarışı içinde olan ve nüfuz mücadelesi veren bu ülkelerin Arap Baharı sonrasında Batı koalisyonuyla birlikte aktif duruma gelmesi İran'ı zor durumda bırakacak, İran'ın bölgedeki etkinliğini kıracak ve bölgesel güç olmasının önüne geçecektir. İran açısından olumsuz bir senaryo olan bu durumun Suriye'deki duruma bağlayan İran yönetimi, uzun süreden beri önemli bir Arap müttefiki olan Esed'e destek vermekte ve Esed'in düşmemesi için yoğun çaba harcamaktadır.

İran'ın çekincelerinden bir diğeri ve en önemlisi de Arap Baharı'nın yaratacağı güç boşluğu neticesinde oluşacak jeopolitik değişim ve Arap Baharı sonrasında kendi sınırlarında bir değişikliğin olmasıdır. Özellikle Suriye'de YPG ve PYD'nin aktif halde bulunması, Suriye'de IŞİD ile girdikleri mücadele sonrasında Batı tarafından desteklenmeleri ve bölgede yer alan diğer Kürt hareketleriyle etkileşim içinde bulunmaları İran'ın endişelerini haklı çıkarmaktadır. Kürt grupların yanı sıra Arap Baharı'nın yarattığı demokrasi ve özgürlük havasıyla İran'da başlayan küçük halk hareketleri de İran'ı düşündüren bir başka hadisedir.

İran yönetimi, halk hareketlerini İslami Uyanış olarak nitelendirse de diplomatik çıkarımlar elde edebileceği bir gelişme olarak nitelendirse de özellikle olayların Suriye'ye sıçramasından sonra tehlike çanları İran için de çalmaktadır.

Arap Baharı'nın İran yansımaları salt İran yönetiminin gözünden bakıldığı gibi değildir. İran'da farklı basın yayın organları, farklı etnik gruplar ve toplumun farklı kesimleri bu olaylara farklı çerçevelerden bakmışlar ve farklı beklentiler içerisine girmişlerdir. Etnik gruplarının bakış açıları daha çok reform, demokrasi, özgürlük yönlü iken fars etnik grubu ve devlet merkezli muhafazakâr kesimin bakış açısı ise daha çok laik batı yanlısı diktatörlerin devrilmesi ve Batı'nın bölgeden soyutlanmasının gerekliliği odaklıdır. Bu bakış açılarının tek bir çerçevede buluşmaması ve beklentilerin etnik gruplara göre değişmesinde en etkin nokta etnik grupların kimlik yansımaları ve oluşturulmaya çalışılan yeni kimlik arayışlarıdır. Etnik grupların Arap Baharı'nda meydana gelen halk hareketlerinde farklı bakış açılarını temsil eden en önemli olaylardan biri Libya'daki halk hareketleridir. Burada başlayan Muammer Kaddafi karşıtı halk hareketlerinde yarı resmi Fars haber ajansı Libya'daki Kaddafi taraftarlarından, rejim karşıtı Musevi yanlılarının da kullandığı yeşil renge atıfta bulunarak “Yeşiller” diye bahsetmiştir. Buna karşılık Reformcu Şark gazetesi ise Arap göstericileri reform yanlıları olarak göstermiş ve yapılan haberlerde daha çok insan hakları, demokrasi, özgürlük gibi kavramlara vurgu yapmıştır (Uygur, 2012: 14).

İran, Arap Baharı'nın başladığı dönemde bir yandan Arap Baharı'nın laik Batı yanlısı liderlerin devrileceğini düşünerek yeni diplomatik hesaplar yaparken diğer yandan kendi coğrafyasında meydana gelecek olan ayaklanmaları bastırmak için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda gönüllü birliklerin askeri eğitimlerinin artırıldığı ve denetimlerin sıklaştırıldığı görülmektedir (Şen, 2012: 113). Alınan bu sıkı önlemlere rağmen Arap Baharı'nın küçük çaplı etkileri görüşmüştür. İran yönetimi, kendi içinde çıkacak olan ayaklanmalarının başlamadan sonlandırılmasını amaçlamış ve böylelikle olası bir İran Arap Baharı'nı önlemiştir. Fakat baskı yoluyla ve toplumun talep ve fikirleri dinlenmeden bu halk hareketlerinin önlenmesi, çözüm olmaktan uzaktır ve en kısa sürede yeniden kıvılcımlanması muhtemeldir.

Arap Baharı'nın, İran coğrafyasının hemen yanı başında ve İran demografik unsurlarının soydaşlarının da içinde bulunduğu gruplar tarafından yeni siyasi

coğrafyalar inşa etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu devlet dışı aktörlerin lojistik, askeri ve örgütlenme kabiliyetlerinin arttığı bu dönemde sınırların varlığını anlamsızlaştırıp farklı sınırlar içinde bir bütün oluşturdukları ve birlikte hareket ettikleri dikkate alındığında Ortadoğu sınırlarının özellikle İran gibi farklı etnik yapıya sahip olan ülke sınırlarının bir bütün olarak kalması güç durumdadır. Fakat İran demografik yapısının her ne kadar İran yönetimine ve İran devlet sistemine karşı hoşnutsuzluk duysalar da İran'da hâkim olan Şii dini yapıya olan bağlılık ve İran demografik unsurlarını bir arada tutmasıyla tutkal vazifesi görmesi İran demografik yapısının parçalanmasında bir engel oluşturmaktadır. Şii kimliğe bağlılık duyan grupların bu ayrılıkçı hareketlerde tam bir örgütlenme gerçekleştirmesi de zor olmaktadır Şii kimliğe bağlılık duymayan ve farklı mezhebi benimsemiş olan gruplar özellikle Kürtler ve Beluçlar ayrılıkçı hareketlerde daha aktif durumdadırlar. Aslında İran demografik yapısında en siyasallaşmış ve kimlik oluşumunu tamamlama konusunda diğer gruplara oranla daha ileri bir aşamada bulunan Azeriler, Şii inancına olan bağlılıklarının da büyük etkisiyle ayrılıkçı hareketlerden ziyade demokrasi, insan hakları, özgürlük ve kimliklerinin gerekliliği olarak var olan hakların teminatını talep etmektedirler. Bu bağlamda özellikle Sünni gruplar içinde buldukları coğrafya ve bundukları coğrafyaların sınırında yer alan soydaşlarının faaliyetlerinin de etkisiyle daha ayrılıkçı taleplerde bulunmaktadırlar.

İran'da ayrılıkçı hareketlerin varlığına etki eden en önemli unsurların başında ise İran yönetiminin Fars olmayan etnik gruplara karşı tutumları gelmektedir. Şah döneminden bu yana etkili olan Farslaştırma politikaları çerçevesinde farklı etnik gruba mensup kişilere yönelik tutum ve davranışlar; bu kişilerin kendi kimlik oluşumlarını desteklemelerini ve daha sonra ayrılıkçı hareketlerde bulunmalarına neden olmuştur. Özellikle bu kişilerin idam edilmeleri, işkence görmeleri, demokrasi ve özgürlük gibi taleplerde bulunan aktivistlerin sindirilmeye çalışılması ve bu etnik grupların ana dil, yayın ve basım özgürlüğü, eğitim gibi haklarının verilmemesi bu etnik grupların ayrılıkçı hareket etmelerine neden olan başlıca etmenlerdendir.

Mevcut İran yönetiminin, İran demografik yapısını oluşturan farklı etnik grupların kimlik oluşumlarını desteklemesi ve farklılıkların ortadan kaldırılması yerine farklılıkları tanıma, bu farklılıkları iyi idare edebilme yolunu seçmesi, bu farklı etnik

grupların İran'dan kopuşunu engelleyecektir. Bu farklılıkları tanıma ve farklılıkları yönetme politikalarına yönelimin gerçekleşmesi ile İran'da "Federasyon" tartışmalarının önünü açacak ve coğrafyanın ve toplumun bölünmesi yerine bir arada yaşamının temelleri atılacaktır. İran'ın mevcut politikası olan Farslaştırma politikası, İran içinde bulunan farklı etnik grupların ilerde kimlik savaşlarını tetiklemektedir. İran'ın demografik yapı içinde bulunan etnik grupları Farslaştırma, Şii inancına mensup olmayanları dışlama ve bu etnik grupları tek bir potada eritme politikası, uluslararası kamuoyundan da sık sık eleştiri almaktadır. Bu politikalar, etnik grupların kendi kimliklerine sarılmalarına ve kimlik oluşumlarını ise kolaylaştırmaktadır.

SONUÇ

İran'ın demografik yapısının farklı gruplardan meydana gelmesi, azınlık grupları tarafından, toplam nüfusa göre azınlık grubunu oluşturan Farsların egemenliğindeki devlete duyulan memnuniyetsizlik ve İran yönetiminin bu gruplara karşı uyguladığı baskı, İran'da orta ve uzun vadede iç çatışma riskini doğurmaktadır. Etnik gruplardan en dikkat çekici olan Azeriler, Kürtler, Araplar ve Beluçlar Rıza Şah Pehlevi döneminden itibaren öz kimliklerini yaratma çalışmaları gerçekleştirmiş ve büyük oranda tamamlamışlardır. Fakat İran'da yönetime karşı duyulan memnuniyetsizlik bazı etnik gruplarca ayrılıkçı hareketlere neden olmuşken kimi etnik grupların sadece ekonomik, kültürel, sosyal haklar talep etmelerine neden olmuştur. İran'daki etnik grupların devletten beklentilerinin ve taleplerinin farklı olmasında mensubu oldukları din/mezhep ve İran'da üst kimlik olarak kabul edilen Şiiliğin büyük etkisi vardır.

İran demografik yapısı içerisinde dinsel kimliğin, etnik kimlikten daha önde geldiği sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmada savunulan tezlerden biri olan İran'da Şiiliğin diğer etnik gruplar üzerinde bütünleştirici bir etkiye sahip olup olmadığı, elde edilen bilgiler ışığında İran halkının Şiiliği üst kimlik olarak kabul ettiği ve bu kimliği benimseyen gruplarca bütünleştirici bir etki yarattığı şeklinde sonuçlanmıştır. Fakat çoğunluğunun Şii olmadığı etnik unsurlarda Şiilik ve Şiiliğin üst kimlik olarak dayatılması, bu etnik grupların ayrılıkçı hareketlerini tetiklemektedir. Farklı etnik gruplar arasında Şii inancına mensup olmayan Kürtler ve Beluçların daha fazla ayrılıkçı hareketlerde bulunduğu gözlemlenmişken, Şii inancına mensup olan Azeriler daha fazla kimlik çalışmaları gerçekleştirse de nüfus olarak Farslardan sonra en büyük etnik grup olsa da ayrılıkçı hareketlerden ziyade demokratik taleplerde bulunmaktadır.

İran jeopolitiği, İran demografisini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Sahip olduğu coğrafya, bu coğrafyaya komşu olan ülkeler ve İran jeopolitiğinin öneminden kaynaklanan birçok aktörün bölgedeki faaliyetleri, İran demografik yapısını ve demografik yapıyı oluşturan unsurların soydaşlarının bölgedeki faaliyetlerini şekillendirmektedir. Bölgede yer alan çatışma ve savaş ortamının yarattığı boşluktan faydalanarak etkin bir güç haline Irak ve Suriye Kürtleri bunun en önemli göstergesidir.

Özellikle Arap Baharı'nın Suriye ayağında IŞİD terör örgütünün yayılmasıyla güçlenen Suriye Kürtlerinin ABD öncülüğünde kurulan koalisyon ülkelerinden destek alması ve bu destekle özerkliğini ilan etmesi, bölgede yer alan diğer Kürtlerin de etkin hareket etmelerinin önünü açacaktır. Ayrıca Arap Baharı'nın yarattığı hava ve Arap Baharı sürecinde bölgede Sünni Araplarla sık sık güç mücadelesi veren İran'da Sünni temelli hareketlenmenin yaşanması da muhtemeldir.

İran'ın bu iç dinamiklerinin dışında bölgesinde ve sınırlarının hemen yanı başında ortaya çıkan İslami gruplar ve İslami terör örgütleri, bir yanıla İran'ın Sünni-Şii çekişmesini pekiştiren bir etki yaratırken diğer yandan oluşturulan bu kaotik ortam, İran içindeki unsurların güvenlik sorunsalıyla karşı karşıya kalma endişeleri duymalarına neden olmaktadır. Bu da bölgenin içinde barındırdığı uluslararası terörizmin büyük etkisiyle bölgesel ve stratejik rollerinin oluşumu gibi yeni sorunların doğmasına yol açmaktadır. İran'ın stratejik açıdan bu güvensizlik içinde kendi güvenliğini yaratma girişimlerinin altında yatan sebeplerin başında da kendi iç dinamiklerinin atacağı adımların, bölgedeki gelişimlerle paralellik gösterebileceği endişesi yatmaktadır.

Arap Baharı'nın İran'a sıçramamasının altında yatan en önemli nedenlerin başında İran'ın sağlam bir otoriteye sahip olması, İran'da bu tarz ayaklanmaları gerçekleştirenlerin sonunun idam olması gibi baskısal ve otoriter nedenler gelmektedir. İran, her ne kadar doğrudan Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketlerine ev sahipliği yapmasa da toplumsal olarak, entelektüel alt yapı olarak etkilenmiş ve çevresinde yaşanan çatışma ve hareketliliklerle Arap Baharı'nın etkilerini yakından hissetmiştir.

Bu çalışmanın varsayımlarından bir diğeri olan İran-Batı ilişkilerinin normalleşmesi ve İran'a uygulanan ambargoların kaldırılması sonrasında İran'da demografik unsurlarında bir hareketlenme görüleceği öngörülmektedir. Bunu yaratacak olan en önemli unsur ABD düşmanlığının azalması ve bunun, İran toplumsal yapısını birleştiren bir unsur olmaktan çıkmasıdır. Özellikle İran ile varılan nükleer anlaşmanın ardından İran-Batı ilişkilerinin normalleşmeye başlaması beklenmektedir. Bu normalleşme ile birlikte İran ile Batı arasında ekonomik ve ticaret anlaşmasının önünü açacak ve demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi bazı batı değerleri İran'da

hayat bulmaya çalışacaktır. Bu değerlerin İnan coğrafyasında varlık göstermesi ile birlikte etnik grupların demokrasi, anadil, özgürlük, idamın kaldırılması gibi taleplerini körükleyecek ve batı kamuoyu ile dünyaya açılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap

Akdevelioğlu, Atay. (1999), “*İran’da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri*”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi), Ankara.

Bacık, Gökhan. (2008), “İran Ve İsrail: Motivasyonel Yapılar Ve Dış Politika (1979-2008)”, *Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?* (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Beşiriye, Hüseyin. (2009), *İran’da Devlet, Toplum Ve Siyaset*, Dünya Siyaseti Yayınları, İstanbul.

Birsel, Haktan. (2013), “İran’ın Jeopolitik Özelliklerinin Değişik Açılardan İncelenmesi”, *Arap Baharında Son Durak İran*, (Editör: Haktan Birsel), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Çaşın, Hakkı Mesut. (2012), “Rusya’nın Orta Asya Ve BDT Politikaları Kapsamında Bölgesel Güç Dengelerinin Değişimi”, *Orta Asya Ve Kafkaslarda Siyaset*, (Editör: Hulusi Kılıç Ve Elif Toprak), Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1664, Eskişehir.

Dedeoğlu, Beril. (2008). “11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri”, *Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?* (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Defay, Alexandre. (2005), “Jeopolitik”, (Çev: İsmail Yerguz), *Dost Kitapevi Yayınları*, Ankara.

Demircan, Esra Tuğaç. (2012), *Akdeniz İçin Birlik Projesi Ve Ortadoğu*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi), Ankara.

Dilek, Kaan. (2011), “Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran’ın Orta Asya Politikaları” -RAPOR- *Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık*, Yayın No: 7, Ankara.

Gözlü, Ahmet.(2011), *Kıbrıs Eski Çağı Ve Jeopolitiği*, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi), Konya.

Kafkasyalı, Savaş. (2012), “Orta Asya’da Güç Ve Zihniyet”, *Bölgesel Yöresel Politikalarda Orta Asya*, (Editör: Savaş Kafkasyalı), Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara.

Karabulut, Bilal. (2013), *Strateji, Jeostrateji Ve Jeopolitik; Jeostrateji Ve Jeopolitiğin Ülke Dış Politikasındaki Yeri Ve Önemi*, Barış Kitap Evi, 2. Baskı, Ankara.

Kellner, Thierry, Mohammad Reza Djalili. (2011), *İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (Çev: Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Keskin, Arif. (2008), “İran’ın Yeni Güvenlik Konsepti Ve Değişen Küresel Ve Bölgesel Konumu”, *Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?* (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Mackinder, John Halford. (2013). *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (Çevren ve Düzenleyen: Kadir Yılmaz), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Memmedov, Asim. (2009), *Gürcistan Ve Kırgızistan’da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri Ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları*, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi), Ankara.

Oğan, Sinan. (2008), “11 Eylül Sonrası İran-Rusya İlişkileri”, *Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?* (Hazırlayan: Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Okyar, Onur. (2014), *İran Ve Demokrasi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Olson, Robert. (2010), *Kürt Meselesi Ve Türkiye-İran İlişkileri*, (Çev: Hikmet İlhan), Avesta Yayınları, İstanbul.

Öğütçü, Mehmet. (2008), “Yanı Başımızdaki Uzak Komşumuz İran”, *Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?* (Hazırlayan: Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Sarıkaya, Yalçın. (2008), *Tarihi Ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Shaffer, Brenda. (2008), *Sınırlar Ve Kardeşler: İran Ve Azerbaycanlı Kimliği*, (Çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tabriz, Asghar Alam. (2004), *Aydınların, Dini Lider Ve Esnafların İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki Ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi), Ankara.

Takeyh, Ray. (2009), *Gizli Devrimler Ülkesi İran*, (Çev: Cem Küçük), Karakutu Yayınları, İstanbul.

Yenisey, Gülara. (2008), *İran'da Etnopolitik Hareketler: 1922-2004*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

Makale

Akdevelioğlu, Atay. (2004), “İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya Ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara.

Akgün, Birol. (2015), “İran-ABD (Batı) Barışının Muhtemel Küresel Ve Bölgesel Etkileri”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, No: 9, Ankara.

Akyener, Oğuzhan. (2016), “Hazar Coğrafyası Raporu (İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan)”, *Türkiye Enerji Stratejileri & Politikaları Araştırma Merkezi*, TESPAM Yıllık Ülke/Bölge Raporları, Mayıs 2016 Sayısı, Ankara.

Aras, Bülent. (2014), “Arap Baharı'nın Jeopolitiği”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 64, Ankara.

Arıkan, Pınar. (2014), “İran-Rusya Mutabakat Anlaşması: Stratejik Ortaklık Mı?”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Sayı: 6, Cilt: 64, Ankara.

Arslan Handan, Sabri Karadoğan. (2004), “Sayısal Harita Ortamında Bir Analiz: Jeopolitik-Jeostratejik Teoriler Ve Türkiye”, *4. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler)*, Elazığ.

Attar, Aygün. (2008), “İran’ın Farslaşma Süreci Ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi/ERDEM*, Sayı: 52, Ankara.

Aydın, Ebru. (2014), “İran’ın Kürt Politikası”, *Ankara Strateji Enstitüsü*, Analiz no: 2014-1 Ankara.

Barzegar, Kayhan. (2010), “İran, Orta Doğu Ve Güvenlik”, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21, Ankara.

Berber, Seçkin. (2013), “İran’ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi Ve İkilemleri”, *Bilge Strateji*, Cilt: 5, Sayı: 9, İstanbul.

Bingöl, Oktay. (2013), “Arap Baharı Ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 13, İzmir.

Boz, Hakan. (2011), “Belucistan, Orta Asya’nın Kürdistan’ı Mı?”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Sayı 36, Ankara.

Ceylan, Ş. Şule. (2006), “Francis Fukuyama Ve Tarihin Sonu Tezi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 10, İstanbul.

Dağcı, Kenan. (2007), “AB-İran İlişkileri Ve Parametreleri”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul.

Doster, Barış. (2012), “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Orta Doğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ankara.

Efegil, Ertan. (2012), “Orta Doğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar”, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 47, Ankara.

Efegil, Ertan. (2012), “Orta Doğu Ülkelerinin Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 48, Ankara.

Göçer, İsmet Ve Sertan Çınar (2015), “Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu Ve Türkiye’nin Dış Ticaret Ve Turizm Gelirlerine Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, Kars.

Gölbaşı, Haydar, Dever Ayhan. (2007), “Medeniyetler Çatışması Teorisi Ve Dinler Çatışması: Kendini Gerçekleştiren Kehanet”, *C.Ü. İktisadi Ve idari Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, Sivas.

Gündoğan, Ünal. (2011), “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 29, Ankara.

Has, Kerim. (2013), “Orta Asya’nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, Analiz No: 23, Ankara.

İnat, Kemal. (2014), “ABD-İran İlişkilerinin Ortadoğu Ve Türkiye’ye Etkileri”, *Seta Perspektif Dergisi*, Sayı: 85, Ankara.

İpek, C. Doğaç. (2012), “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dünyası*, Cilt:12, Sayı:1.

İşcan, İ. Hakkı. (2004), “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler Ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara.

Kara, Hasan. (2006), “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, İzmir.

Karadeniz, Yılmaz. (2013), “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 27.

Keskin, Hakan. (2013), “Nükleer Krizde AB’nin İran Politikaları: Tarihsel Ve Güncel Bir Perspektif”, *Uluslararası Hukuk Ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 34, Ankara.

Köse, Talha. (2008), “İran Nükleer Programı Ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri Ve Diplomasinin İmkânları”, *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Ankara.

Nasır, Niray Didem Deniz. (2010), “İran İslam Cumhuriyeti: Tarihi, Siyaseti Ve Demokrasisi”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Elazığ.

Özcan, Nihat A. (2006), “İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”, *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları*, Ankara.

Özder, Adem. (2013), “Avrasya Kavramı Ve Önemi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, Sayı: 11, Cilt: 2, İstanbul.

Özdoğan, Talip. (2016), “İran’da Devrim İdeolojisi Ve Dış Politikaya Etkisi: İran’ın Suriye Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi-ERUSAM*, Kayseri.

Öztürkler, Harun. (2012), “İran Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 40, Ankara.

Sandıklı, Atilla. (2011). “Jeopolitik Ve Türkiye: Riskler Ve Fırsatlar”, *BİLGESAM*, Rapor No: 27, İstanbul.

Sinkaya, Bayram. (2012), “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı: 53, Ankara.

Şahin, Mehmet. (2014), “Batı İran Yakınlaşması Ve Türkiye”, Türk Dış Politikasının Son On Yılı Seminer Serisi-1, *Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü/Ulusa Analiz*, Ankara.

Şen, Gülriz. (2012),”İran Ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem Ve Siyaset”, *Ortadoğu Etütleri-ORSAM*, Cilt:3, Sayı: 2, Ankara.

Tafloğlu, M. Serkan. (2013), “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı: Velayet-i Fakih”, *SBF Dergisi*, Cilt: 68, sayı: 3, Ankara.

Ural, Abdullah. (2009), “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi Ve Büyük Ortadoğu Projesi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt: 3. Sayı 2. İstanbul.

Uygur, Hakkı. (2012), “İran Ve Arap Baharı”, *Seta Analiz*, Sayı: 52, Ankara.

Yanar, Rüstem. (2015), “İki Ateş Arasında İran Ekonomisi”, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 67, Ankara.

Yegin, Abdullah. (2013), “İran’ı Anlama Kılavuzu”, *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı/SETA*, 2013 Haziran Raporu, Ankara.

Yazıcı, Erdinç. (2003), “Yirmi Birinci Yüzyıl Başlarında Avrasya Ve Türkiye’nin Avrasya Vizyonu”, *İş Hukuku Ve İktisat Dergisi (KAMU-İŞ)*, Cilt: 7, Sayı: 2, Ankara.

Yel, Selma. (1999), “Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluşunda Türkiye’nin Yardımları İlhak Amacına Mı Yönelikti?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Ankara.

Yeşilot, Okan. (2008), “Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 36, Erzurum.

İnternet Kaynakları

Aljazeera Turk, (2016), “ABD Ve AB, İran’a Yaptırımları Kaldırdı”, Erişim Tarihi: 17.01.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi>.

Başkan, Birol (2016), “körfez’in İran Sorunu: güvenlik ikileminde çoklu ilişkiler”, Erişim Tarihi: 14.03.2016, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf.

Dış İşleri Bakanlığı, “İran’ın Ekonomisi”, Erişim Tarihi: 06.02.2016, <http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa>,

Eskişehir Ticaret Odası, İran Ülke Raporu, , Erişim tarihi: 03.05.2016). <http://www.etonet.org.tr/etonet/download/ulkeRaporlari/IRAN.pdf>

Hamsici, Mahmut. (2013), “İran Son İdamlarla Türkiye’ye Mesaj mı Veriyor?”, BBC Türkçe, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131108_iran_kurtler_idam.

Kocakenar, Mustafa, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, Erişim Tarihi: 07.02.2016, http://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_d%C4%B1%C5%9F_politikas%C4%B1nda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf.

Milliyet. (2015), “İran’da Kürtler Tecavüze Karşı Ayaklandı”, <http://www.milliyet.com.tr/iran-da-kurtlertecavuze%20karsi/dunya/detay/2056273/default.htm>

Radikal. (2015), “İran Mahabad’ta Farinaz İsyanı”, Erişim tarihi: 03.21.2016, <http://www.radikal.com.tr/dunya/iran-mahabadda-farinaz-isyani-1351969/>.

Sandıklı, Atilla. (2008), “İran Jeopolitiği, ABD Ve Türkiye”, Erişim Tarihi: 03.28.2016, <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.VvmNyPuLS00>

Saraçlı, Murat. (2016), “İran’da Azınlıklar”, Erişim Tarihi: 26.04.2016). http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/murat_saracli.pdf.

Sözcü Gazetesi, (2016), “İran: Irak’ta Kürt Devletinin Oluşması Barzani Ve Kürt Kavminin Zararına”, Erişim Tarihi: 25.01.2016, http://www.sozcu.com.tr/mobil/home/detay?post_id=1059178&utm_source=sm_tw&utm_medium=free&utm_campaign=dunya.

Sözcü Gazetesi, (2015), “ Erdoğan’dan İran’a çok sert sözler”, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/erdogandan-irana-cok-sert-sozler-784869/>.

Şahin, Mehmet. (2016), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, erişim tarihi: 06.04.2016, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/mehmet_sahin.pdf

Yavuz Ramazan, Serdar Sunar, (2016), “Mahabad Kürt Cumhuriyeti 70’inci Yılında Anıldı”, Erişim Tarihi: 16.01.2016, http://www.cnnturk.com/turkiye/mahabat-kurt-cumhuriyeti-70inci-yilindaanildi?utm_content=buffer5f7e8&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer.

Yegin, Abdullah. (2009), “İran’da Federalizmin Ayak Sesleri”, <http://setav.org/tr/iranda-federalizmin-ayak-sesleri/yorum/17374>

Orman Su İşleri Başkanlığı, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”,
<http://did.ormansu.gov.tr/did/Files/EKONOM%C4%B0K%20%C4%B0%C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20TE%C5%9EK%C4%B0LATI.pdf>, Erişim
Tarihi: 15.04.2016.

ÖZGEÇMİŞ

Adı soyadı: Yunus EROĞLU

Doğum yeri: VAN

Doğum tarihi: 1 Eylül 1989

Eğitim Bilgileri

1. Lise: Van Mehmet Akif Ersoy Lisesi (2004-2007)

Bölüm: Düz Lise

2. Lisans: Çankırı Karatekin Üniversitesi (2010-2014)

Bölüm: Uluslararası İlişkiler

YUNUS EROĞLU
DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİN İRAN JEOPOLİTİĞİNE ETKİSİ

YL

İZMİR 2016